

JIŘÍ HANUŠ / 100 let české státnosti:
příběh se šťastným koncem?

ONDŘEJ BAKEŠ / Vladimír Neuwirth,
autor *Apokalyptického deníku*

DAREL E. PAUL / Kulturní válka jako třídní boj

DARIUSZ KARŁOWICZ / Rétorika, reklama a demokracie

Kontexty

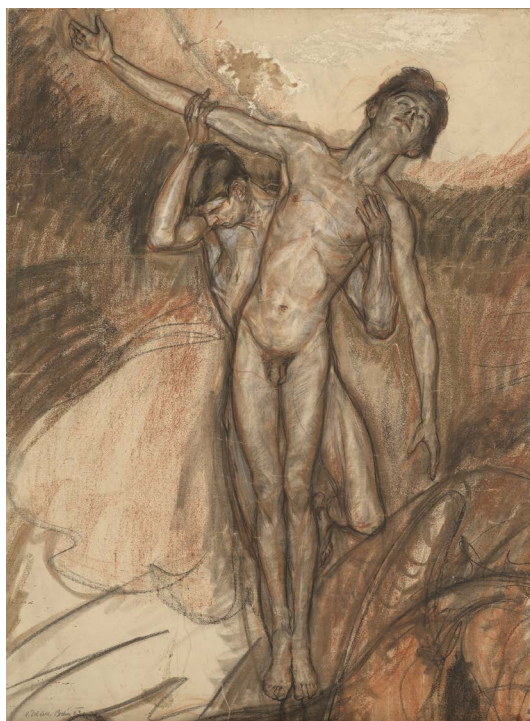
časopis o kultuře a společnosti

J. SUK, R. JOCH, S. BALÍK /
Exilové *Zrcadlo* v pojetí Rio Preisnera

JOSEF MLEJNEK jr. / Rusko a Ukrajina
za občanské války očima M. Bulgakova a R. Medka

Básníci čtou básníky / PETR VESELÝ, JIŘÍ TRÁVNÍČEK

LADISLAV KESNER / Formule patosu
a znovuoobjevení biblické tematiky

PAPEŽ FRANTIŠEK O SPOLEČNOSTI A POLITICE

Otevřený rozhovor s Dominiquem Woltonem

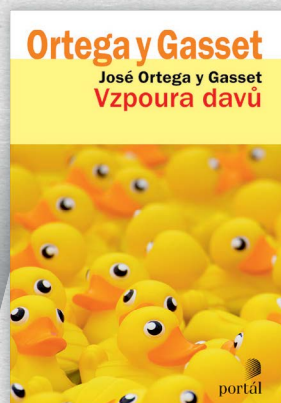
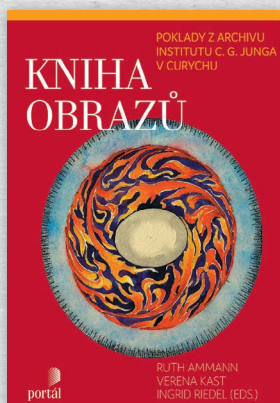
Jedinečná kniha rozhovorů papeže Františka a Dominiqua Woltona, sociologa a odborníka na komunikaci. Ve vší otevřenosti zde spolu hovoří hlava katolické církve a vědec, který se považuje za agnostika a je řazen k intelektuální levici. Věnují se velkým tématům naší doby: válce a míru, politice a jednotlivým náboženstvím, globalizaci a kulturní rozmanitosti, fundamentalismu a sekularitě, problematice migrace, ekumenismu a mezináboženského dialogu. Své místo mají též otázky rodiny, individuality, jinakosti, důvěry a radosti. Nechybějí však ani papežova osobní vyznání, vzpomínky na dětství, na lásky z mládí, na židovskou psychoanalytičku, k níž před lety docházel.

nakladatelství Barrister & Principal / www.barrister.cz

váz., 272 stran, 299 Kč

Novinky z Portálu

KNIHKUPECTVÍ PORTÁL:
Praha 1, Jindřišská 30 /
Praha 8, Klapkova 2

obchod.portal.cz

 portál

Editorial: A co když měl pater Piřha pravdu?
(Jiří HANUŠ) 2

Texty /

STANISLAV BALÍK
Nad výsledky komunálních voleb 2018.
Okamžité zisky vs. dlouhodobé trendy 3

Jiří HANUŠ
100 let české státnosti:
přiběh se šťastným koncem? 9

VÍT HLOUŠEK, LUBOMÍR KOPEČEK
Fenomén politického podnikání a jeho podoby . . 12

DARIUSZ KARŁOWICZ
Rétorika, reklama a demokracie 18

DAREL E. PAUL
Kulturní válka jako třídní boj. Jak práva
homosexuálů posilují mocenskou elitu 27

LADISLAV KESNER
Formule patosu a znovuobjevení
biblické tematiky 34

Literatura /

ONDŘEJ BAKEŠ
Vladimír Neuwirth,
autor *Apokalyptického deníku* 43

JOSEF MLEJNEK JR.
Vřehna tato ukrajinská banda...
Rusko a Ukrajina za občanské války očima
Michaila Bulgakova a Rudolfa Medka 51

LUCIE TUČKOVÁ
Uměleckým sebevyjádřením se vztáhnout
k transcendenci. *Obsluhoval jsem anglického krále*
a *Přiliř blučná samota* Bohumila Hrabala 65

Básníci čtou básníky /

PETR VESELÝ
Oslovení křestním jménem 75

Jiří TRÁVNÍČEK
Čtyři zastavení 82

Nad knihami /

Jiří SUK, ROMAN JOCH, STANISLAV BALÍK
Exilové *Zrcadlo* v pojetí Rio Preisnera. 85

Polemika /

ALEŠ VALENTA, PETR DVOŘÁK
K textu „Muži, kteří nenávidí liberální
demokracii“ 92

Rejstřík ročníku 2018. 99

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)**

Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, e-mail: cdk@cdk.cz, <http://www.cdk.cz>

Ročník X. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXIX.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Stanislav Balík, Petr Fiala, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** Kateřina Mikšová (jazyková redaktorka), Lenka Váchová (výkonná redaktorka) • **Celoroční předplatné** 500 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 000 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Tisk** Reprocentrum, Blansko • **Registrace MK ČR** E 18685 • **ISSN** 1803w988 • **Na obálce** Valentin Držkovic: Studie, ca 1920–1925, Galerie výtvarného umění v Ostravě • Vychází s finanční podporou Statutárního města Brna, Ministerstva kultury ČR a Státního fondu kultury ČR.

Editorial:

A co když měl pater Piřha pravdu?

Představte si, že se píše rok 1932, jste v Německu a na kazatelně se objeví kněz, který přináší apokalyptické varování. Mohlo by znít třeba takto: Ten malý nervózní muž s knírkem se stane nejmočnějším mužem planety, rozpoutá světovou válku, pozabíjí šest milionů Židů a další statisíce Nežidů, bude zacházet se všemi jako se šváby. A demokratický svět se bude muset spojit s komunistickým, aby se zabránilo katastrofě strašlivých rozměrů.

Buďte si jisti, že takový kněz by byl mnohými vypískán a mnozí jeho farníci i lidé mimo církev by si poklepávali na čelo. Jak něco takového může říkat?! Hitler je podivín a nedostane se do premiérského křesla. Proč by provokoval válku – mírem přece dosáhne víc. A proč by s lidmi zacházel jako se šváby? Uvažte přece naši německou humanistickou kulturu! A navíc – v kostele by měla přece zaznívat slova o lásce a naději, ne takové tragické řeči. Kněz by měl kázáním hladit po duši, ne šířit poplašné zprávy!

Budoucnost neznáme. Naším největším nebezpečím už nebude nacismus, protože historie se neopakuje. Ale co když je nejvíce nebezpečná právě oblast antropologie a pokusy o transformaci lidství? Co když nám hrozí experimenty s lidskou přiroze-

ností, se základními biologickými danostmi? A co když se ty nejkrásnější principy, například úmysl zabránit násilí, zvrátí ve svůj opak? Může to někdo vyloučit? Lze číst Huxleyho *Překrásný nový svět* a Orwellův *1984* jen jako nezávazná a vyčichlá svědectví o minulosti?

Co když jsou tu náboženství a jeho hlasatelé nejen od toho, aby nás občas pohladili po duši, ale občas také probudili ze spánku? A aby nám například připomněli, že žijeme ve světě, který je plný vynalézavého zla, jež vystupuje v masce dobráka? A aby nám zvěštovali, že se zde objevují signály něčeho, co nás může nikoli třeba dnes, ale hned zítra nebo pozítří ohrozit?

Hlasatelé apokalyptických scénářů se samozřejmě mohou mýlit a jejich vyjádření nám mohou připadat prapodivná a přehnaná. Za deset, patnáct let budeme vědět více. To budeme vzpomínat na patera Piřhu buď jako na staršího popleteného pána, co už to zkrátka přehnal, anebo na proroka, který se odvážil říkat nepopulární pravdy v době všeobecného nezájmu o nebezpečí, která nám skutečně hrozila. Rozhodně bych tu druhou možnost nevyloučil!

Jiří Hanuš

Nad výsledky komunálních voleb 2018

Okamžité zisky vs. dlouhodobé trendy

STANISLAV BALÍK

Komunální volby mají ve specifickém českém prostředí, jež se vyznačuje poměrně roztržštěnou obecní samosprávou, zajímavé postavení. Převážná část povolebních analýz se obvykle nese ve znamení „teď a tady“. Kdo měl nejvíce hlasů (přestože jich jeden volič v Brně má k dispozici jedenáctkrát víc než jeden volič v Kopřivně), vyhrál. Pro jiného vyhrál ten, kdo měl nejvíce mandátů (přestože na jeden mandát v Kopřivně stačilo jen 44 hlasů, zatímco v Brně činil nejmenší počet hlasů jednoho zvoleného zastupitele 6 232 hlasů). A ještě pro třetího byl vítězem voleb ten subjekt, který má nejvíce starostů.

Tímto způsobem – analýzou jedné voleb – se ale nedozvíme o spodnějších trendech české politiky mnoho, nevytěžíme tolik, kolik bychom mohli. Je to možná paradox – díky tomu, že je česká komunální politika roztržštěná do více než šesti tisíc převážně izolovaných mikrosvětů, je méně náchylná k náhlým, nečekaným proměnám. V zásadě je mnohem stabilnější, než se nám při pohledu na mediálně nejzajímavější příklady velkých měst může zdát. Samozřejmě že část oné stability je zakleta ve skutečnosti, že až čtyři pětiny mandátů (cca třetinu hlasů) pohlcují nejrůznější nezávislé subjekty, o nichž při pohledu shora nemůžeme říct nic víc, než že reprezentují problematický antistranický apel české politiky.

Zkusme se tedy nyní podívat na výsledky komunálních voleb 2018 jednak ve zkratce souhrnným pohledem a jednak jejich zasazením do dlouhodobějších trendů. Zaměříme se také na různé dimen-

ze měření úspěchu – v komunálních volbách totiž strany prokazují svou životaschopnost třeba už jen tím, že (ne)postaví kandidátní listinu, že zapojí významnou část svých členů apod. Nebudeme řešit otázku starostů a uzavřených koalic, to je téma pro jiný text.

Pohled na komunální úroveň je důležitý především proto, že v české politice dlouhodobě neuspěla žádná politická síla, aniž by měla silné zakořenění ve městech a v obcích. Právě to pomohlo ODS překonat různé krize její historie a zatím udrželo komunisty i lidovce v nejvyšší lize. Sociální demokracie s mimořádně zranitelnou pozicí (kdy na celostátní úrovni evidentně několikrát změnila voličské banky) měla oproti již zmíněným stranám také dlouhou dobu nejslabší komunální kořeny. A bylo to prokletí absence lokálního rozměru, co odsoudilo k neúspěchu pokusy liberální části středu a pravice (ODA, US, Zelení, TOP 09), krátkodechých projektů ze začátku devadesátých let i z přelomu prvního a druhého desetiletí 21. století (Věci veřejné). Jak si v tomto ohledu stojí tři nové síly druhého desetiletí (ANO, Piráti, SPD)?

Kandidáti

Jak již bylo zmíněno, skutečnost, zda strana iniciuje vznik kandidátní listiny v obci/měste (dál budeme pro jednoduchost používat termín „obec“ i pro města, městyse a statutární města) či zda se k ní jako

zajímavé značně nějaká skupina místních aktivistů sama přihlásí, svědčí do určité míry o životaschopnosti stranické struktury. Tabulka 1 ukazuje vývoj počtu kandidátů (tak jako i dále nebudou brány v úvahu městské části, neboť zde často dochází ke zdvojování kandidatury a také dalšímu nadhodnocování síly měst) v posledních trojích komunálních volbách. Zaměřuje se na nejzajímavější subjekty, ať už s parlamentním zastoupením či o něj usilující. Sloupec „podíl z rozdělovaných mandátů“ ukazuje, na jaký podíl byl daný subjekt schopen své kandidáty nominovat – kdyby strana postavila v každé obci plně obsazenou kandidátku, činil by 100 %. Nezávislí kandidáti a jejich sdružení (zkratka NK) mohou na rozdíl od jednotlivých politických stran a hnutí postavit v jedné obci více kandidátek, proto mohou mít i více než stoprocentní podíl.

Z tabulky 1 vyplývá řada zajímavých údajů. Nejprve obecně – poprvé od roku 1990 mezivolebně poklesl počet uchazečů o zastupitelský mandát, bylo jich nejméně od roku 2006. Jestli je důvodem

často zmiňovaná obava z kriminalizace lokálního politického rozhodování, nebo větší apatie, není jasné. Další obecná zpráva říká, že i přes celkový pokles dále narostly počty nezávislých kandidátů na úkor těch, které navrhly politické strany. I ta nejsilnější strana nedokázala nominovat kandidáty pro více než čtvrtinu obsazovaných mandátů (nejsilnější v tomto ohledu bývali až do letoška komunisté, jimž se kdysi dařovalo nominovat kandidáty až pro téměř 40 % mandátů).

Podíváme-li se na jednotlivé parlamentní strany, vidíme tři mezivolební nárůsty (STAN, SPD, Piráti). První z nich je ale diskutabilní, neboť značka STAN není na rozdíl od ostatních stran na lokální úrovni jednoznačně spojena s celostátní politikou. Další dva zmíněné nárůsty jsou omezeny tím, že se jedná o řád jednotek procent. Každopádně je skutečností, že s Okamurovým SPD spojilo své jméno jen cca 3 400 osob, s Piráty jen cca 2 100. Onen médii tolik vychvalovaný raketový nástup Pirátů na komunální úrovni bledne ve chvíli, kdy si uvědomí-

Tabulka 1: Kandidáti nominovaní jednotlivými navrhuujícími stranami v letech 2010–2018

	2010		2014		2018	
	abs.	podíl z rozděľ. mandátů (%)	abs.	podíl z rozděľ. mandátů (%)	abs.	podíl z rozděľ. mandátů (%)
NK	94 094	157,79	105 983	180,94	107 916	181,89
KDU-ČSL	16 900	28,34	16 466	28,11	14 738	24,84
KSČM	18 900	31,69	17 169	29,31	13 511	22,77
ČSSD	16 879	28,30	16 214	27,68	11 522	19,42
ODS	18 275	30,65	11 447	19,54	10 735	18,09
ANO	–	–	7 093	12,11	6 714	11,32
STAN	4 963	8,32	5 225	8,92	6 163	10,39
Úsvit/SPD	–	–	1 426	2,43	3 351	5,65
TOP 09	9 040	15,16	6 101	10,42	2 499	4,21
Piráti	408	0,68	733	1,25	2 089	3,52
SZ	2 466	4,14	1 647	2,81	925	1,56
Svobodní	659	1,11	1 918	3,27	923	1,56
SPOZ/SPO	2 684	4,50	1 058	1,81	551	0,93
VV	4 575	7,67	114	0,19	–	–
Celkem	207 892	348,62	211 278	360,71	195 607	329,69

me, že byli schopni postavit ještě méně kandidátů než mátožná TOP 09 nebo jen polovinu toho, co v roce 2010 dokázaly Věci veřejné (VV), jejichž výsledek byl tehdy hodnocen jako velký neúspěch.

Ostatní strany zaznamenaly pokles – některé minimální, některé dramatický. Lidovci klesají od roku 1990, ale svůj pád alespoň částečně řídí, takže se z nich co do počtu kandidátů stala v roce 2018 nejsilnější strana. Komunisté a socialisté jsou v naprosté krizi – každá z těchto dvou stran ztratila za osm let více než pět tisíc kandidátů, přičemž největší pokles přišel až s těmito volbami. ODS ztratila oproti roku 2010 7 500 kandidátů, nicméně propad nyní téměř zastavila. Zajímavým – a médií nezmiňovaným – jevem je mezivolební propad ANO. Z velkých stran ztratilo nejméně, nicméně nachází se v diametrálně odlišné situaci. Je na vrcholu popularity, sil, energie. Dominuje vládě, Sněmovně, je fakticky prezidentskou stranou. V obdobné situaci byla ODS v roce 2006 – a tehdy nominovala kandidáty na víc než 31 % křesel, mezivolebně tehdy nezanedbatelně narostla. Strana/hnutí v podobné situaci je přitažlivá/é pro spoustu pragmatiků, kteří o ni/ně naopak nezavadí v době poklesu popularity.

Pokud v takové situaci ANO nenavýšilo počty kandidátů, a naopak kleslo, pokud nabídlo kandidáty jen pro desetinu křesel, je to vážný symptom vratkých základů, na nichž stojí – jeden z důkazů, že místní elity ve velkém nevěří trvalosti jeho úspěchu, případně že s ním odmítají spojit své jméno.

TOP 09 je na tom se svou přitažlivostí podobně jako SPD a Piráti, tedy v nejslabší parlamentní lize, na rozdíl od nich ale ještě ve výrazném a setrvalém poklesu. Ve stadiu klinické smrti jsou Zelení, Svobodní i Zemanovci – nedokázali postavit ani tisíc kandidátů, a to i v situaci, kdy byli mnohdy skryti v různých volebních koalicích s názvem neodkazujícím na jejich skutečnou identitu.

Straníci ve volbách

Jinou zajímavou informací nám komunální volby poskytují o vitalitě samotných členských základů jednotlivých stran – a to v případě, kdy se zaměříme na zkoumání počtu kandidujících straníků a když tato čísla propojíme s dostupnými údaji o celkovém počtu členů jednotlivých stran. Komunální volby, kdy se v mnohých místních/základních organizacích

Tabulka 2: Kandidáti-straníci v letech 2014 a 2018

	2014				2018			
	Kandidáti-straníci		počet členů strany (abs.)	podíl kandidátů-straníků ze všech členů (v %)	Kandidáti-straníci		počet členů strany (abs.)	podíl kandidátů-straníků ze všech členů (v %)
	abs.	%			abs.	%		
KSČM	8 282	48,24	51 000	16,24	6 591	48,78	37 402	17,62
ČSSD	7 449	45,94	22 881	32,56	5 550	48,17	17 520	31,68
ODS	5 733	50,08	17 944	31,95	4 820	44,90	14 095	34,20
KDU-ČSL	4 714	28,63	25 841	18,24	4 388	29,77	25 032	17,53
ANO	1 347	18,99	1 600	84,19	1 892	28,18	3 264	57,97
Úsvit/SPD	3	0,21	9	33,33	1 247	37,21	1 200	103,92
TOP 09	1 839	30,14	3 825	48,08	1 052	42,10	2 941	35,77
Piráti	210	28,65	418	50,24	502	24,03	734	68,39
SZ	543	32,97	1 435	37,84	470	50,81	1 274	36,89
STAN	143	2,74	?	?	308	5,00	1 469	20,97
Svobodní	472	24,61	1 069	44,15	231	25,03	855	27,02

jen složitě shánějí spoluobčané ochotní za stranu kandidovat, prověřují, v jakém stavu členové jsou – zda jsou členy spíše ze setrvačnosti, či zda není moudré, aby kandidovali. Jistě, nelze vždy čekat stoprocentní volební angažmá – v řadě měst je mnohem více straníků nežli obsazovaných míst na kandidátkách, nicméně v mezistranickém srovnání takové údaje o leccem vypovídají. Zapomenout nemůžeme ani na to, že v tomto textu neřešíme zastupitelstva městských částí, kde se politicky realizuje další část členstva.

Tabulka 2 nabízí opět řadu zajímavých srovnání. KSČM, ČSSD a ODS jsou strany, jejichž kandidátky pravidelně tvoří až z poloviny jejich členové. Letos se jim přiblížily ještě TOP 09 a SZ. Druhou kategorii tvoří KDU-ČSL, ANO, Piráti a Svobodní, kde členové tvoří 25–30 % kandidátek.

Jiné dělení vidíme v případě, kdy počty stranických kandidátů vztáhneme k celkovému počtu straníků. Pomineme-li extrém SPD, kde kandidovali zřejmě všichni členové (ačkoli na údaje o členech se v případě SPD nelze spolehnout; T. Okamura nedávno uváděl, že mají 22 000 členů, což je zřejmý nesmysl), vidíme v zásadě tři kategorie stran. První tvoří dvě nejnovější strany ANO a Piráti, kde se do

voleb zapojuje (i výrazně) nadpoloviční počet členů strany. Členové ze setrvačnosti tam ještě spíš nejsou, naopak mají vůli k aktivitě a k moci. U ANO ale vidíme výrazný mezivolební pokles – zatímco v roce 2014 kandidoval skoro každý, kdo měl ruce a nohy, letos už to bylo jen něco přes polovinu – navíc poklesl počet kandidujících nestraníků. Druhou skupinu tvoří polistopadové strany ODS, ČSSD, TOP 09 a SZ, kde kandiduje cca třetina členů. Třetí skupinu pak národněfrontovní KSČM a KDU-ČSL, kde kandiduje jen každý pátý či šestý člen.

Zajímavá informace vyplývá o ODS, která byla schopna mezivolebně zvýšit podíl nestraníků, kteří s ní byli ochotni spojit své jméno, což svědčí o napravování její reputace ve společnosti. Totéž bychom mohli říct i o Pirátech, nicméně tam se pohybujeme v o řád nižších počtech, vypovídací schopnost je tudíž slabá.

Srovnání počtu hlasů a počtu mandátů 2010–2018

I při srovnávání podílu hlasů a mandátů (viz tabulka 3) v uplynulých trojích volbách nejdeme zajímavé trendy.

Tabulka 3: Podíly hlasů a mandátů v komunálních volbách 2010–2018

	2010		2014		2018	
	hlasů (%)	mandátů (%)	hlasů (%)	mandátů (%)	hlasů (%)	mandátů (%)
NK	20,63	63,67	20,37	68,77	26,19	73,79
ANO	–	–	14,31	2,13	14,74	2,26
ODS	17,16	7,51	8,73	3,43	12,47	3,61
Piráti	0,25	0,01	1,69	0,04	7,63	0,35
ČSSD	19,09	6,91	12,68	5,83	5,46	3,09
KDU-ČSL	6,37	6,35	6,59	6,44	5,02	5,89
KSČM	9,85	5,18	7,97	4,07	5,00	2,37
STAN	1,84	3,38	2,91	3,56	4,64	4,12
TOP 09	8,12	2,08	8,09	1,09	4,23	0,61
Úsvit/SPD	–	–	0,80	0,10	3,19	0,22
SZ	1,75	0,23	2,45	0,26	1,21	0,20

Čím větší rozdíl mezi podílem hlasů a zastupitelů jde ve prospěch zastupitelů, tím větší má subjekt podporu v malých obcích; čím větší je tento rozdíl ve prospěch hlasů, tím větší má podporu ve velkých městech.

Vidíme posilování nezávislých kandidátů a jejich sdružení. Momentálně dosáhli na čtvrtinu hlasů a tři čtvrtiny mandátů – nárůst podílu hlasů je způsoben hlavně úspěchem Prahy sobě, nicméně vidíme, že tato forma (založená na nutném sběru podpisů před podáním kandidatury) je stále lákavější pro úspěšné zastupitele, zvláště v malých obcích, odkud politické strany za uplynulých 28 let téměř vymizely.

Ačkoli ANO získalo mimo nezávislé největší podíl hlasů a zaznamenalo jejich mezivolební nárůst (stejně jako mírný nárůst mandátů), skepse je na místě. Jak již bylo zmíněno výše, když byla ve stejné konstelaci v roce 2006 ODS, dokázala ze statusu nejperspektivnější politické síly vytěžit mnohem víc (v komunálních volbách si tehdy „sáhla“ na 35 % hlasů a 10 % mandátů). Ve skutečnosti bychom měli výsledky ANO hodnotit jako stagnující.

ODS oproti tomu dokázala zdánlivě nemožné – zvrátit nepříznivý trend předchozích dvojích voleb. Z dat v tabulce 3 to není tolik zřejmé, když bychom je však ukázali od roku 1994, viděli bychom, že ODS je jedinou starší stranou, která nemá jednoznačnou křivku podpory – klesající či rostoucí. Její křivka jako jediná připomíná sinusoidu, kdy po dvou poklesech (1998, 2010–2014) již dvakrát (2002–2006 a 2018) přišel nárůst podpory. Jako jediná po výrazném poklesu dokázala výrazně vzrůst. Trend roku 2018 je zajímavý – ukazuje, že ODS obnovuje ztracené pozice ve městech (došlo k mnohem výraznějšímu nárůstu počtu hlasů než mandátů). Výrazně se přiblížila ANO, přitom má ale stále mnohem více zastupitelů (o 800).

K výraznému nárůstu podílu hlasů došlo i u Pirátů, nebyl ale doprovázen úspěchem co do počtu zastupitelů – to proto, že v zásadě zůstal omezen

na velká města. Piráti mají pouhých 207 zastupitelů. Od roku 2010 sice stále rostou, jde však trvale o růst v úrovni desetin procenta.

Velkým poraženým současné doby jsou sociální demokraté. Nejenže jsou už od roku 2010 na sestupné dráze, ale především ztratili tři čtvrtiny hlasů a víc než polovinu mandátů. Jejich propad by byl ještě větší, kdyby nebyli alespoň částečně zakotveni v menších městech a obcích. To jim ale také dává alespoň určitou naději na obrodu.

Lidovci ukázali, že nepatrný nárůst roku 2014 byl v zásadě jen pozastaveným poklesem. Ten pokračuje v uspořádané podobě od roku 1990. Nemění to nic na tom, že jsou v posledních dvojích volbách nejsilnější politickou stranou co do počtu mandátů – se základnou na venkově.

Komunisty dohání kombinace neexistující samostatné celostátní strategie, vykradení protestního étosu šikovnějšími populisty a rozkladu členské základny. Za posledních osm let ztratili polovinu hlasů a více než polovinu mandátů (ztratili tedy více na vesnicích než ve městech) a z pozice jedné z nejsilnějších stran míří k zániku.

Pro STAN platí vše, co bylo řečeno o nezávislých kandidátech – jen s tou výjimkou, že se těžiště jejich zázemí posunulo v roce 2018 do větších obcí a menších měst. TOP 09 zažívá neřízený pád – mandáty ztrácí neustále, v roce 2018 přišla i o města, a tedy o polovinu hlasů. Ačkoli SPD nezanedbatelně narostla, přesto na komunální úrovni, podobně jako Zelení, fakticky neexistuje.

* * *

Propojíme-li všechny výše zmíněné úrovně, nejlepší zprávu přinesly komunální volby 2018 ODS – dokázala výrazně navýšit počty hlasů, narostla v mandátech, které nepočítá na desítky či stovky, ale na tisíce. Neztratila malá města a větší obce, které ji podržely v momentu největší krize roku 2014, výrazně narostla ve městech. Sice mírně zmenšila počet

svých kandidátů, ztratila ale méně než její konkurence a dokázala zapojit větší počet nestraníků. Je to právě kombinace všech zmíněných dimenzí, která umožňuje označit ji za faktického vítěze voleb. Naopak pozice ANO je v komunálních volbách výrazně horší, než by se dalo čekat a do budoucna je (přínejmenším zatím) extrémně zranitelná. Označit volby za velký úspěch pro Piráty není přes řadu pro ně příznivých signálů možné, protože jsou fakticky omezeni jen na větší města – a výsledky uplynulých téměř tří desetiletí ukazují, že voliči v této skupině obcí jsou značně přelétaví.

Nejproblematictější rozměr lze ale každopádně spatřovat v dalším nárůstu pozic nezávislých uskupení. I když by leckdo mohl namítnout, že v obcích a městech je v zásadě jedno, zda v jejich čele stojí straničtí či nezávislí starostové, radní a zastupitelé, roste nám zde jeden nemalý problém. Ten spočívá v mechanismu propojení různých úrovní politiky.

Náš politický systém nemá institucionalizované „automatické“ propojení obecní a krajské, krajské a parlamentní či obecní a parlamentní úrovně. Senát nereprezentuje územní samosprávy. Krajská zastupitelstva rovněž postrádají podobné propojení s obcemi.

Fakticky jsou dnes jednotlivé úrovně vládnutí propojeny především skrze politické strany s parlamentním zastoupením. Stranický starosta či zastupitel má větší šanci stát se krajským politikem, poslancem, senátorem. Druhým stranickým „kanálem“ propojení úrovní je situace, kdy se ve stranických strukturách typu okresních a krajských organizací pravidelně setkávají politici různých úrovní.

V tuto chvíli fakticky mizí propojení nejmenších a středně velkých obcí s parlamentní úrovní. Do budoucna hrozí i rozpojení měst, kdy se relativně snadno a rychle může stát, že územní samospráva nebude mít personální propojení na úroveň parlamentní a problematickou na úroveň krajskou.

Antistranický apel, z nějž na celostátní úrovni těží ANO a na komunální hlavně nezávislá uskupení, může rozbít křehké vazby poskytující vyšším úrovním vládnutí důležitou zpětnou vazbu. I to je jeden z výsledků komunálních voleb, a to nejenom v roce 2018.

Stanislav Balík působí na Katedře politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity a v CDK; věnuje se moderní české politice, jejím dějinám a komunální politice.

Časopis *Kontexty* vychází i online

Časopis *Kontexty* je nyní dostupný i v elektronické podobě na portálu **Alza.cz**. Můžete zakoupit kterákoli čísla od roku 2009 i celoroční předplatné.

Celoroční předplatné aktuálního ročníku (6 čísel)	300 Kč
Cena jednotlivého čísla aktuálního ročníku	60 Kč
Cena jednotlivého čísla archivního ročníku	40 Kč
Cena celého archivního ročníku (6 čísel)	200 Kč

Předplatitelé tištěných *Kontextů* mají přístup ke všem číslům aktuálního ročníku i k celému archivu zdarma. Unikátní kód je možné získat na adrese: **objednavky@cdk.cz**

a alza media

www.alza.cz

100 let české státnosti: příběh se šťastným koncem?

JIŘÍ HANUŠ

Dne 1. listopadu 2018 se uskutečnila V. národní konference Jagello 2000 pod názvem *Naše bezpečnost není samozřejmost*, a to na symbolickém místě – na Pražském hradě. Proběhla tak jedna z mnoha akcí, které měly připomínat stoleté výročí vzniku Československa; účastníci měli zauvažovat nad geopolitickými, hospodářskými a vojenskými aspekty současnosti. Tradičně se konference zúčastnili nejen odborníci – politologové, historici, političtí analytici, ekonomové –, ale také významní zástupci armády a předsedové politických stran. Uvádíme příspěvek, který zazněl v prvním panelu této akce.

Dostal jsem věru nelehký úkol. Během pouhých patnácti minut mám připomenout minulých sto let. To je úkol, kterého se se ctí mohu zhostit pouze tak, že vyzvednu několik málo klíčových momentů nebo událostí, které považuji za závažné a o nichž si myslím, že by mohly podnítit úvahy o naší současnosti. Učiním tak v pěti tezích.

Teze první. Jakkoli mám mluvit o posledních sto letech, a k tomu mne vybízí i výročí vzniku Československa, nemohu přece jen alespoň na úvod nezmínit poslední, liberální fázi existence rakouského státu. Ne, nebojte se, nebudu ani plakat nad rozpadem monarchie, ani na ni nebudu nostalgicky vzpomínat. Chci pouze konstatovat, že před rokem 1918 jsme obývali stát, k němuž jsme byli většinou loajální a v jehož rámci jsme chtěli žít. Nejde jen o pocity, ale o klasickou českou politiku, která až do první světové války drží Palackého a Havlíčkovu premisu: Rakousko, a to reformované Rakousko, má smysl a Češi tento smysl chápou a uznávají. Politicky uspořádaný středoevropský prostor bohužel nevydržel a nebudu teď rozebírat, proč se tak stalo. Chtěl bych alespoň konstatovat, že Češi se za po-

sledních šedesát let monarchie naučili, co to znamená ústavnost, politické stranictví, samospráva a vyspělá kultura, včetně rozvoje kulturních institucí, že na všechny tyto vymoženosti bylo možno v první republice navázat. Politicky je idea státu rakouského mrtvá – a nemá cenu ji oživovat. Měli bychom však mít dostatek úcty a smyslu pro svou vlastní minulost, abychom uznali, že to byl náš stát.

Teze druhá. Dne 28. října jsme si připomněli výročí vzniku Československé republiky. Je to státní útvar, který sice již dlouho neexistuje – myslím, že principiálně od roku 1938 –, ale je možné a nutné na něj navazovat a inspirovat se jím. Vždycky mě při vzpomínce na první republiku zamrazí. Máme za to, že trvala dvacet let, ale ani to není tak úplně pravda: nejméně rok a půl trvalo, než proběhl zápas o české státní hranice, tedy než bylo k republice přičleněno pohraničí, než proběhl zápas o Slovensko, kontroverzní válka s Polskem a než nastalo zklidnění situace. Připomeňme alespoň vývoj radikální levice na jedné straně a pokus o puč Karla Habsburského na straně druhé. A přinejmenším od roku 1935, od československo-sovětské smlouvy,

muselo být rozumným a prozíravým lidem jasné, že se mezinárodní situace zhoršila natolik, že ani matematicko-logická benešovská diplomacie tyto střeoevropské rébusy nevyřeší. Připomeňme si v této souvislosti citát jednoho významného českého politika, kterého dnes máme zaškatulkovaného jako poněkud nemotorného slovanofila a rusofila. Karel Kramář po uzavření československo-sovětské smlouvy řekl: „Slovanská zrada je dokonána. S kterým národem se to myslí pan ministr přátelít: s tím nešťastným lidem, který umírá hladu, který je mučen v Solovkách a v koncentračních táborech, který jako otroci Faraonovi kopal průplav z Bílého moře do moře Baltického, či s národem, který žije v nádhře a přebytku v Kremli?“ Nešlo však pouze o tento přesný Kramářův povzdech. Šlo o to, že již po patnácti letech existence měla republika zásadní problém, protože se prudce zhoršila mezinárodní situace a bezpečnostní záruky mladého státu. Proto když dnes slavíme první republiku a navazujeme na její existenci – a to je jistě správné –, navazujeme na přibližně patnáct let klidného demokratického vývoje, což věru není mnoho.

Teze třetí. Myslím, že se příliš nemýlím, když označím desetiletí 1938 až 1948 za nejkritičtější období českých dějin 20. století. V této dekádě se utvářela budoucnost pro řadu generací a profil českého státu i národa. Skoro bych dal za pravdu exultantovi, germanistovi a filozofovi Rio Preisnerovi, že šlo o radikální duchovní zvrat. Kapitulace v roce 1938 a následná okupace v roce 1939 přinesly vnitřní ochromení a po problematickém a rozporuplném tříletí 1945–1948 došlo ke katastrofě, kdy byla zmařena česká státní suverenita. Po roce 1948 byla tato tragédie obrovská nejen proto, že nebylo třeba tanků k instalaci sovětského koloniálního systému (stačili sovětské porady), ale i na Západě větší na politiků podléhala iluzi, že tehdejší Československo, Polsko, Maďarsko a další jsou státy, zatímco ve skutečnosti šlo o pouhé filiálky jedné centrální moskevské organizace. Pokud můžeme mluvit o vnitř-

ní, nikoli vnějškové politické diskontinuitě vzhledem k první republice a ke staré ideji federalistické politiky, pak to bylo celé čtyřicetiletí 1948–1989, kdy byla střední Evropa vymazána z politické mapy, a to nejen na papíře, ale i ve skutečnosti.

Teze čtvrtá. Letošní výročí „osmiček na konci letopočtu“ je vtíravé a skoro bych řekl únavné. Je ale nemožné nepřipomenout rok 1968. A to nejen vzhledem k další velké exilové vlně, která se vzedmula po srpnu tohoto roku a která vytvořila silnou socialistickou opozici starším exulantům roku osmačtyřicátého, ale také vzhledem k tomu, čemu říkáme poněkud nesprávně okupace. Nebudu se zaplétat do detailů a jemných terminologických sporů. Jde mi o podstatu věci. Velmi dobře rozumím argumentaci současných českých pravicových politiků a političek v záležitosti odsouzení okupace. To mimochodem nevyžaduje zase tolik odvahy jako před padesáti lety. Problém vidím jinde. Pokud bylo Československo uvázáno od roku 1948 jako pes u sovětské boudy – po stránce politické, hospodářské a kulturní, a pokud vytvářelo výchoevropský náhrdelník kolem sovětského krku, nemůžeme mluvit o samostatné a svéprávné zemi, která by byla okupována. V přísném a tragickém slova smyslu nám v tom nešťastném roce Sověti pouze logicky a „bratrsky“ připomněli, kam už dvacet let patříme a na co ve své naivitě začínáme zapomínat. A my můžeme být vděční tomuto sovětskému rozhodnutí alespoň v tom smyslu, že od této chvíle mnoho lidí prozřelo ze svého humanisticko-socialistického poblouznění: jak na Východě, tak na Západě. Rok 1968 je tedy zlomem, a to nikoli primárně díky hlasatelům socialismu s lidskou tváří, ale díky rodící se demokratické opozici, která polekala totalitární mocnost.

Teze pátá. Je velmi zajímavé, že obnovení československé státnosti a de facto samostatnosti můžeme datovat na minutu přesně. Bylo to večer 29. listopadu v roce 1989, kdy poslanci Federálního shromáždění zrušili takzvanou vedoucí úlohu strany

v československé ústavě. Tím bylo po jednačtyřiceti letech umožněno, aby si Československo znovu hledalo svou samostatnou cestu. To bylo samozřejmě dáno i vývojem v samotném Sovětském svazu, který byl ve stadiu rozkladu. Ale chci zde připomenout ještě jednu záležitost. Pokud jsem řekl, že Československo jakožto stát, k němuž se vztahujeme, zaniklo v roce 1938 (hle, jak význam hranic určuje bytí a nebytí státu!), v jistém slova smyslu zaniklo Československo také v roce 1993, a sice tak, že definitivně zanikla idea národně dvojdomého, česko-slovenského státu. Proč to ještě dnes zmiňovat, když už víme, že Slovensko mělo právo jít svou vlastní cestou a že jsme mu toto právo museli dopřát. Za osmdesát let společného života a společného trápení to bylo více než jasné. Je ovšem také jisté, že k rozchodu došlo kultivovanou formou a že na této kultivované formě má podíl i tehdejší česká a slovenská politická reprezentace, což je neustále nesmyslně zpochybňováno.

Jako historik bych měl nyní vlastně už mlčet, protože co se stalo po roce 1989, ještě není „uzrálá historie“, k níž by se historik měl vyjadřovat. Přesto mi dovoluji tři myšlenky, které vycházejí z banální věty. Banální ale nemusí znamenat hloupý nebo zbytečný. Tato věta zní takto: Když se dívám na poslední staletí české a československé nesamozřejmě a problematické historie, konstatuji, že po všech stránkách žijeme jako Češi po roce 1989 v nejlepším ze všech možných světů, a to po stránce politické, mezinárodní, hospodářské a kulturní. To ovšem neznamená, že neexistují problémy, neboť nežijeme

v ideálním světě. Vzhledem k tématu této konference bych zmínil tři z nich.

1. Je znovu na stole otázka české samostatnosti neboli suverenity. Tato otázka zní natvrdo asi tak, zda máme znovu usilovat o federalizovanou Evropu, když se nikdy nepodařilo dosáhnout ani federalizované Evropy střední a když neexistuje politický evropský občan – alespoň na té úrovni, na níž existoval před rokem 1918 občan rakouský.
2. Je znovu na stole otázka plnoprávného a aktivního českého začlenění do mezinárodních obranných struktur. Pokud bude toto začlenění nabouráváno nebo zpochybňováno – a je vcelku jedno, zda se to děje v duchu chybných historických konceptů mostu mezi Východem a Západem nebo podle módních levicově-liberálních pacifistických výstřelků –, bude to pro nás vždycky špatně.
3. Je znovu na stole otázka spolupráce zemí střední Evropy, především těch zemí, které mají zkušenost s Pax Sovietica. Byl jsem po revoluci dlouho přesvědčen, že se máme co učit od Západu a že nemůžeme být v situaci, kdy bychom mohli poučovat vyspělejší země. Po zkušenostech z posledního desetiletí si ale myslím, že právě naše tragická historie 20. století nás přece jen vybavila určitými instinkty, které mohou být užitečné nejen nám, ale i druhým. I proto je zapotřebí, aby se prohloubila spolupráce Visegrádské čtyřky.

Jiří Hanuš, historik, pracuje v Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, věnuje se evropským dějinám 19. a 20. století.

Fenomén politického podnikání a jeho podoby

VÍT HLOUŠEK A LUBOMÍR KOPEČEK

V nakladatelství B & P Publishing právě vyšla kniha *Já platím, já rozhoduji! Političtí podnikatelé a jejich strany*, jejímiž autory jsou Lubomír Kopeček, Vít Hloušek, Roman Chytilík a Petra Svačinová. Následující text, věnovaný několika zahraničním případům, je výrazně upravenou a zkrácenou verzí první kapitoly knihy. Soustřeďuje se na představení pozoruhodné podoby několika stran politických podnikatelů mimo Česko a okolnosti jejich zrodu. Političtí podnikatelé v tuzemsku, ať už je to Andrej Babiš, Tomio Okamura či před pár lety Vít Bárta, totiž nepředstavují ojedinělý a izolovaný fenomén. Naopak jsou něčím, co v dnešní Evropě i mimo ni zažívá boom. Smyslem následujících řádků tak je přispět k orientaci v širším kontextu průlomu politických podnikatelů, který v české debatě o tomto fenoménu chybí. V knize na výklad k zahraničním případům navazuje rozpracované teoretické ukotvení a hlavně detailní rozbor českých formací.

To, co nás zajímá nejvíce, je vztah mezi politickým podnikatelem a politickou stranou, která představuje nástroj jeho prosazení v politice. Politický podnikatel je určující pro její existenci, a to svou zakladatelskou rolí, organizačně i tematicky. Reálně ji ovládá, či se dá dokonce říci, že je v určitém smyslu jejím vlastníkem. Podnikatelská minulost a zázemí zakladatele takové strany bývají obvyklým, ale nikoliv zcela nezbytným předpokladem politického podnikatele. Lídr strany v našem pojetí nemusí nutně vzejít z prostředí byznysu. Politický podnikatel představuje svébytnou odrůdu, jakýsi specifický poddruh čeledi *homo politicus*. Toto konstatování platí, přestože z úst těchto lidí často zaznívaly či zaznívají, a to i v Česku, slogany o tom, že nejsou politici.

Slavný prototyp: Berlusconiho strana a kontext jejího zrodu

Z politických podnikatelů zakládajících vlastní stranu jako nástroj své politické expanze je nepochybně nejznámější Silvio Berlusconi a jeho Forza Italia (FI),

což v překladu znamená Vzhůru Itálie. Forza Italia vznikala, podobně jako ANO v Česku, v příhodné situaci hluboké krize italské politiky první poloviny devadesátých let minulého století. Tažení soudců a státních zástupců proti korupci a propojení politiků s mafií, nazvané Čisté ruce (*Mani pulite*), zdiskreditovalo dosavadní politické strany. Největší politická formace v zemi, od čtyřicátých let 20. století trvale vládoucí středová Křesťanská demokracie, v podstatě zkolabovala a podobný osud sdílela i jiná letitá vládní síla, Socialistická strana Itálie. Před volbami roku 1994 se tak rýsoval úspěch italských komunistů, kteří předtím trvale pobývali v opozici. Tato politická síla sice procházela politickou proměnou a měnila svůj profil ve výrazně umírněnější, ale fakt, že by převzala politickou moc, vyvolával obavy mnoha středostavovských, antikomunisticky naladěných voličů.

Tyto obavy nabídly příležitost straně Forza Italia, která vznikla jen tři měsíce před volbami a s přehledem je vyhrála. FI vyrostla na základech Berlusconiho podnikatelského impéria Fininvest. Manažeri

a marketingoví a reklamní experti Fininvestu sehráli při zakládání strany a v její volební kampani roku 1994 klíčovou roli. Ve své době to byla zcela převratná příprava na volby, využívající tehdy nové techniky politického marketingu, s čímž přišli odborníci na klasický marketing z Pubitalia, jedné z Berlusconiho společností.

Pro rozjezd strany byla právě tato firma velmi významná, neboť i stranické kandidáty pro volby 1994 vybírali zejména reklamní agenti Pubitalia. Kandidáti samotní se rekrutovali z řad místních podnikatelů a velmi často zaměstnanců Fininvestu. Berlusconi nezapomněl udělat z nouze ctnost, když v jednom z prvních premiérských projevů v italském Senátu v květnu 1994 zdůraznil potřebu nahradit starou politickou elitu lidmi „s přímou zkušeností s životem a jeho těžkostmi a nikoliv se zákulisními politickými machinacemi“ (Orsina, 2014, s. 70). Formulováním kontrastu údajně nekompetentního a do sebe zahleděného politického establishmentu a nových lidí „z praxe“ definoval klíčovou mantru mnoha politických podnikatelů současné Evropy. Berlusconiho kontrolované televizní kanály pak poskytly ideální nástroj pro politickou komunikaci strany Forza Italia. Pro úspěch FI byly dále zásadní Berlusconiho ekonomické zdroje. Strana, v jejímž čele Berlusconi již skoro čtvrtstoletí stojí, začala být financována primárně z veřejných zdrojů až někdy v letech 2012–2013, do té doby stále převažovaly Berlusconiho vlastní peníze.

Organizačně vsadila Forza Italia na řízení shora. Její původní stranické stanovy byly extrémně stručné a navíc byla jejich platnost krátce po formálním založení pozastavena. V praxi stranického fungování měl lídr ve straně ústřední a prakticky ničím neomezovanou pozici, a to v hierarchickém a centralizovaném organizačním modelu. Šéf jmenoval členy jakéhosi celostátního výboru, který byl podle názvu jen sborem jeho poradců. Výbor tvořili hlavně právníci a manažeři Fininvestu a několik veřejně známých osob, které byly kooptovány hlavně kvůli oslabení dojmu, že jde o orgán tvořený v podstatě jen Berlusconiho „klanem“.

V praxi se navíc stejně tento celostátní výbor strany Forza Italia příliš nescházel a rozhodnutí se přijímala a politická strategie vytvářela spíše v neformálním užším kruhu spolupracovníků a přátel lídra. Formování územních stranických struktur zajišťovali regionální koordinátoři opět jmenovaní Berlusconiem. Jmenovací princip shora dolů, kdy regionální koordinátoři zase jmenovali provinční koordinátory, prostupoval celou strukturou strany. Na lokální úrovni pak nevznikly klasické místní organizace, ale působili zde pouze (opět jmenovaní) aktivisté strany FI, jejichž úkolem bylo agitovat mezi občany.

Così jako místní stranické organizace nicméně vzniklo, avšak ve velmi specifické klubové podobě. Zrod těchto klubů souvisel s Berlusconiho zájmem o fotbal. Důležitým momentem pro podchycení konzumentské loajality fotbalových fanoušků se stala Berlusconiho koupě ikonického AC Milán už v roce 1986. Následoval vznik stovek klubů fanoušků, které měly statisíce členů. Při vzniku Forza Italia bylo těmto fanouškům nabídnuto členství v klubech strany, čímž se zrodilo masivní a rozvětvené zázemí FI. Toto klubové hnutí ovšem nemělo na chod strany žádný vliv.

Berlusconi prezentoval stranu Forza Italia pod značkou novosti, což propojoval se slogany o boji proti korupci a neefektivitě dosavadního stranického vládnutí. Strana zdůrazňovala své celonárodní zaměření, rodinné hodnoty, což se vázalo ke katolicismu jako určitému přirozenému protikladu komunismu, a rovněž prezentovala neoliberální deregulační představy. Její volební program z roku 1994 byl ovšem spíše jakýmsi neutrálně laděným „nákupním seznamem“ řešení praktických problémů, a nikoliv klasickým politickým manifestem s ideovou vizí. Tato programová vágnost zůstala straně vlastní i v budoucnu a své zaměření pružně posouvala podle měnících se nálad voličů. Provázely to Berlusconiho prohlášení o racionálním řízení země „jako firmy“. Českým uším znějí tato slova velmi povědomě.

Jaké jsou právě preference a přání voličů, zjišťoval stranický institut, který byl po celá devadesátá léta

jedním z důležitých prvků organizace strany (později ho nahradila najatá externí firma). Dobře to ukazuje zaměření FI na prodej politického produktu voličům. Achillovou patou pro tento prodej se ovšem brzy ukázala klíčová tvář strany – sám Berlusconi. Jeho korupční, daňové a další skandály poškozovaly nejenom jeho image, ale i důvěryhodnost strany Forza Italia. Stal se tak hlavním zdrojem zpochybnění hodnověrnosti stranou nabízeného produktu.

Původní organizace se v průběhu času měnila, což ovlivňovaly krize. První krize nastala už krátce po volbách roku 1994, které stranu Forza Italia vynesly k vládní moci. Stranou vedená vládní koalice se rychle rozpadla a Berlusconi se z premiérského křesla ocitl v opozici. Další šok následoval v lokálních volbách roku 1995, které strana prohrála, protože jí chyběly robustnější struktury na této politické úrovni. Kluby fanoušků byly pro účely místních voleb zcela nevhodné, protože sice dokázaly fungovat jako nástroje politické mobilizace, avšak selhaly jako nástroje vytvoření lokálních stranických elit. Relativní neúspěch strany v parlamentních volbách v roce 1996 pak představoval třetí zklamání.

Berlusconi reagoval změnami. Strana začala používat stanovy zakotvující pevné mechanismy jejího fungování, vznikly organizační struktury podobající se jiným stranám, včetně vrcholného orgánu stranického kongresu, a kvazifotbalové hnutí nahradily klasické územní organizace. Rozvolnila se také provázanost strany s Berlusconiho podnikatelským impériem. Avšak tato adaptace organizace neznamenal zásadní rozchod s principem podřízení strany lídrovi, který zůstal jejím ústředním bodem.

Strana jako finanční investice: Team Stronach

Opusťme Itálii a podívejme se na příklad politického podnikatele, který se objevil před parlamentními volbami roku 2013 v sousedním Rakousku. Tento případ výborně ukazuje snahu o striktní aplikaci

podnikatelského myšlení na stranickou organizaci a pozoruhodný střet s realitou světa politiky.

Štikou v rakouském předvolebním rybníce se zdála být nová strana založená v létě 2012 a nazvaná Team Stronach. Jejím mecenášem a zakladatelem byl Frank Stronach, miliardář rakouského původu žijící a podnikající v Kanadě, který do své strany investoval značné finanční prostředky. Veřejně se prezentoval jako někdo, kdo je ochoten a schopen rozbít mocenský monopol tradičních stran (lidovců a sociálních demokratů, kteří vládli dlouhá léta ve velké koalici a čelili masivnímu odlivu voličů), bojovat s korupcí a radikálně proměnit rakouskou politiku k lepšímu. Navzdory velkým financím, profesionálnímu marketingu a populistickým slibům však ve volbách příliš nepřesvědčil. Team Stronach získal jen necelých 6 procent hlasů, vesměs od nespokojených voličů rakouských lidovců, krajně pravicových Svobodných a Svazu pro budoucnost Rakouska. S jedenácti parlamentními křesly pak skončil v opozici. K lepšímu výsledku nepomohl ani fakt, že Stronach oficiálně deklaroval, že nebude respektovat limit sedmi milionů euro na výdaje na volební kampaň, který o polovinu překročil.

Relativnímu neúspěchu jeho strany velmi nahrály vnitřní spory. Ve volební kampani Stronach vsadil na známé osobnosti a do čela kandidátky instaloval někdejší generální ředitelku rakouské veřejnoprávní televize Moniku Lindnerovou. Lindnerová se však stihla ještě před koncem kampaně se Stronachem politicky rozejít, což neprospělo image seriózní strany starající se o skutečnou práci v poslaneckých lavicích.

Stronachova strana byla organizačně řízena jediným mužem. Podle stanov mohl Stronach komukoliv ve straně ukončit členství, a to bez udání důvodu, případně „za neplnění hodnot stanovených Frankem Stronachem“. Řada stranických aktivit, včetně psaní programu pro volby 2013, byla zadána externím expertům, a tak strana fungovala v podstatě jen jako jakýsi agregát profesionální administrativy

a profesionálních politiků, kteří za ni byli zvoleni již v zemských volbách nebo kteří za ni kandidovali ve zmíněných parlamentních volbách roku 2013. Stranická organizace byla prostinká a sestávala z předsedy, předsednictva, shromáždění členů, finančního auditora a rozhodčí komise. Reálnou moc mělo pouze předsednictvo, shromáždění členů sloužilo podle stanov jen jako sbor odkýávající rozhodnutí přicházející shora. Strana tak byla řízena zcela centralizovaně a veškerá důležitá rozhodnutí před volbami dělal Stronach osobně. Po volbách 2013 Stronach navštívil parlament jen dvakrát, politika ho rychle přestala bavit a vrátil se do Kanady řídit svůj koncern Magna. Jak byl zvyklý ze svého manažerského působení, vedení ve „firmě“ Team Stronach předal své asistentce Kathrin Nachbauerové. Ve vztazích mezi Stronachem a Nachbauerovou ovšem velmi rychle vznikla obrovská trhlinka. Stronach vyhodnotil své podnikání v rakouské politice jako ztrátové a začal požadovat vrácení deseti milionů eur, a to postupně ze státních příspěvků, které strana dostávala díky svému volebnímu výsledku. Zároveň zastavil financování strany z peněz koncernu Magna, což Team Stronach finančně položilo. Již v průběhu roku 2013 se stranický poslanecký klub v podstatě rozpadl a v srpnu 2017 strana činnost ukončila.

Stačí jeden člen: Strana pro svobodu Geerta Wilderse

Jiná forma podnikatelské strany vystavěné kolem lídra a sloužící jako jeho nástroj se dá najít v Nizozemsku u Strany pro svobodu Geerta Wilderse. Její základní programová orientace staví na rétorice útočící na islám a muslimy, kteří zneužívají nizozemský sociální systém a svými hodnotami destruuji místní kulturu. Wilders také ve svých apelech vykresluje politickou elitu země jako sobecké kosmopolity, kteří zaprodávají zájmy obyčejných lidí a bezuzdně vydávají Nizozemsko napospas evropské integraci a zvláště masové migraci.

To není v současné Evropě nic výjimečného. Wilders je zajímavý tím, že vytvořil stranu jednoho člena. Formálně má sice Strana pro svobodu členy dva: jeho samotného a právnickou osobu ve formě nadace, ale tuto nadaci Wilders rovněž ovládá. Vytvoření strany téměř bez členů je možné díky liberálnosti nizozemského právního řádu. Pro registraci názvu strany stačí, pokud má právní formu občanského sdružení.

Ani členové parlamentního klubu strany se nikdy nestali jejími členy. Wildersova strana také nemá žádné lokální či regionální organizace ani přidružené organizace v podobě nějakého mládežnického či seniorského sdružení. Wilders členskou základnu a územní struktury pro získání voličů nepotřebuje, protože mu stačí jeho poutavá osobní performance v médiích a na sociálních sítích, která přitahuje pozornost. Tuto pozornost ještě zvyšovalo Wildersovo trestní stíhání kvůli nenávisným projevům a soudní procesy, které paradoxně spíše pomáhaly podpoře jeho strany. Lídrem hlášané radikální názory na islám, muslimy či migranty zajišťovaly jeho straně v průběhu druhé dekády 21. století ve volbách 10 až 15 procent hlasů. V rozdrobeném nizozemském stranickém spektru jí to umožnilo hrát poměrně velkou roli.

I když to působí na první pohled zvláště, strana bez členů neznamena zavrhnout budování jakési stranické organizace v širším slova smyslu. Wilders má samozřejmě svoje spolupracovníky, kandidáty na politické pozice či administrativní aparát. Místo členů je ovšem nutné hovořit o politickém personálu strany. Wilders si tyto lidi pečlivě vybíral a dbal na to, aby se jednalo o nováčky „nezatížené“ předchozím politickým působením v jiných formacích a mající profesní zkušenosti. Typicky šlo o policisty, učitele, státní zástupce, ale i podnikatele. Kandidáty na politické funkce podroboval důkladnému školení, a to i poté, co funkci získali. Například u poslanců dbal na jejich aktivitu a poskytoval jim zpětnou vazbu k jejich vystoupením v parlamentu. Vytvořil

tak kolem sebe semknutý a profesionálně působící poslanecký klub.

V tomto ohledu byla velmi důležitá Wildersova předchozí politická zkušenost. Než v roce 2005 svou stranu založil, působil řadu let jako asistent poslaneckého klubu a od roku 1998 jako poslanec liberálně-konzervativní Lidové strany pro svobodu a demokracii. Získal díky tomu důkladnou znalost fungování parlamentních procedur a neformálních vazeb v parlamentu.

Podobný rekrutační a tréninkový přístup jako u poslanců uplatnil Wilders při výběru reprezentantů pro další politické pozice, zvláště u kandidátů na starosty velkých měst. Podařilo se mu také vytvořit rozsáhlý okruh svých podporovatelů a soukromých sponzorů, mnohdy i mimo Nizozemsko.

Závěrečné zamyšlení: Na co si dát u politických podnikatelů pozor?

Nastíněné tři případy stran politických podnikatelů mimo Česko reprezentují politickou formu, ve které se lídr a současně zakladatel strany stal jejím ústředním bodem, od kterého se odvíjí vše podstatné. V některých ohledech se ovšem tyto strany liší, zejména materiálními kapacitami a zdroji, které měl zakladatel k dispozici, organizační strategií nebo celkovým přístupem ke svému projektu. Berlusconi měl k dispozici takřka neomezené finance, vlastní média a skvělé marketingové a komunikační zázemí. Mohl proto velkoryse vystavět stranu opřenou o firemní struktury a stejně tak si mohl dovolit investovat do vytvoření územních struktur na všech úrovních italské politiky. Současně měl vytrvalost „táhnout“ celý projekt dál přes dílčí neúspěchy a četné kontroverze, které vyvolaly jeho daňové, sexuální či jiné skandály.

Stronach disponoval financemi rovněž, ale jeho ambicí byl rychlý průlom do rakouské politiky a nehodlal investovat do budování nějaké sofistikovanější stranické organizace, územních struktur a získávání členů. Organizačně tak Team Stronach představoval

„jen“ vysoce centralizovaný agregát několika málo profesionálních politiků, zcela závislý na svém zakladateli a vůdci. Stronachova formace dále představuje extrémní variantu podnikatelské strany v tom smyslu, že byla vnímána nejenom jako nástroj propojení politické a ekonomické moci, ale také jako prostředek ke generování finančního zisku. Když se zvolená ekonomická strategie ukázala jako nefunkční a nedosáhla očekávaných výsledků, byla „firma“ zakladatelem bez milosti zlikvidována.

Wilders žádné větší finanční či jiné zdroje k dispozici neměl a stejně tak se plánovitě rozhodl budovat formaci bez členů a územních struktur. Toto rozhodnutí snížilo, byť zcela nevyloučilo, riziko vnitřních konfliktů a zpochybňování lídra. Reprezentantů jeho strany v politických funkcích je poměrně málo a lídr je sám schopný dobře „obhospodařovat“ jejich stranickou identifikaci. Vznikla tak poměrně soudržná, byť malá stranická organizace. Disidenti mají při konfliktu s jediným a rozhodujícím členem v zásadě jen jedinou možnost – odejít.

Ani jedna ze stran není z hlediska fungování liberální demokracie neproblematická. Pomineme-li faktickou absenci vnitrostranické demokracie a kultivované debaty (s majitelem strany můžete buď souhlasit, nebo ze strany odejít), jsou tu problematické aspekty enormní ekonomické a mediální moci a podřízení dlouhodobé profilace strany a stanovování dlouhodobých strategických politických cílů potřebám okamžitého politického a někdy i finančního zisku.

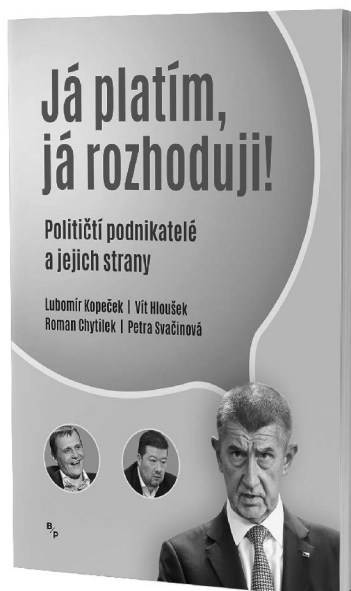
Při pohledu na nastíněné politické projekty jsou patrné zajímavé podobnosti s jednotlivými českými případy, ať už jde o ANO Andreje Babiše, SPD a předtím Úsvit přímé demokracie Tomia Okamury či dnes už pozapomenuté Věci veřejné Víta Bárty. Přes geografické či historicko-kulturní odlišnosti se ukazuje, že poslední desetiletí vytváří živnou půdu pro tento fenomén ve „starých“ i „nových“ demokraciích. A tři příklady, které jsme v textu rozebrali, ukazují, že opatrnost a pozorný monitoring takových stran jsou rozhodně namístě.

Základní literatura:

- Akkerman, Tjitske (2016): The Party for Freedom. In Akkerman, Tjitske, Lange Sarah L. de a Rooduijn, Matthijs (eds.): *Radical Right-wing Populist Parties in Western Europe*. London – New York: Routledge, 114–168.
- Cotta, Maurizio a Verzichelli, Luca (2007): *Political Institutions in Italy*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Filzmaier, Peter, Perlot, Flooh a Zandonella, Martina (2014): Das Wahljahr 2013: Wahlverhalten, Wählerwanderung und neue Parteien, *SWS-Rundschau*, 54, 2, 108–132.
- Ginsborg, Paul (2003): *Italy and its Discontents: Family, Civil Society, State*. New York – Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Hopkin, Jonathan a Paolucci, Caterina (1999): The Business Firm Party Model of Party Organisation. Cases from Spain and Italy. *European Journal of Political Research*, 35, 3, 307–339.
- Ignazi, Piero (2010): The Three Ages of Party Politics in Postwar Italy. In Lawson, Kay (ed.): *Political Systems and Democracy. Vol. II, Europe*. Santa Barbara: Praeger, 47–70.
- Jenny, Marcelo (2014): Austria, *European Journal of Political Research Political Data Yearbook*, 53, 1, 27–38.
- Lange, Sarah L. de a Art, David (2011): Fortuyn versus Wilders: An Agency-Based Approach to Radical Right Party Building. *West European Politics*, 34, 6, 1229–1249.

- Mazzoleni, Oscar a Voerman, Gerrit (2017): Memberless Parties: Beyond the Business-Firm Party Model? *Party Politics* 23, 6, 783–792.
- Orsina, Giovanni (2014): *Berlusconism and Italy: A Historical Interpretation*. New York – Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Porro, Nicola a Russo, Pippo (2000): Berlusconi and Other Matters: The Era of Football Politics. *Journal of Modern Italian Studies*, 5, 3, 348–370.
- Pühringer, Stephan a Ötsch, Walter O. (2013): Das Team Stronach. Eine österreichische Tea Party? *ICAE Working Paper Series*, No. 19.
- Seisselberg, Jörg (1996): Conditions of Success and Political Problems of a 'Media-Mediated Personality-Party': The Case of Forza Italia. *West European Politics*, 19, 4, 715–743.
- Van Spanje, Joost a de Vreese, Claes (2015): The good, the bad and the voter: The impact of hate speech prosecution of a politician on electoral support for his party. *Party Politics*, 21, 1, 115–130.
- Vossen, Koen (2010): Populism in the Netherlands after Fortuyn: Rita Verdonk and Geert Wilders Compared. *Perspectives on European Politics and Society*, 11, 1, 22–38.

Vít Hloušek, politolog, působí na Katedře mezinárodních vztahů a evropských studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity; **Lubomír Kopeček**, politolog, působí na Katedře politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity.

Lubomír Kopeček, Vít Hloušek a kol.

JÁ PLATÍM, JÁ ROZHODUJI!

Politici podnikatelé a jejich strany

Silvio Berlusconi, Geert Wilders, Frank Stronach, Viktor Uspaskich, Vít Bárta, Tomio Okamura a Andrej Babiš.

To jsou jen některá jména politických podnikatelů, kteří vytvořili vlastní stranu a vstoupili s ní do politiky. Přestože tento fenomén silně ovlivňuje řadu let politický a společenský život v České republice, příliš se o něm neví a nebyl dosud podrobně zanalyzován. Průlomová práce mapuje zrod těchto politických stran, jejich vývoj, témata, s nimiž dokázaly oslovit voliče, i to, čím se tyto voliči vyznačují.

brož s klopami | 296 stran | **214 Kč** cena po slevě 25 %

Právě vyšlo v **Books & Pipes Publishing**
www.bpublish.cz

obchod@bpublish.cz
www.facebook.com/bpublish.cz

**BOOKS
& PIPES**
PUBLISHING

Rétorika, reklama a demokracie

DARIUSZ KARŁOWICZ

DARIUSZ KARŁOWICZ (1964) byl na začátku devadesátých let kreativním ředitelem polské pobočky velké mezinárodní marketingové agentury. Na polský trh uváděl nové značky brambůrek, dělal kampaně pro automobilky Nissan nebo Jaguar. Typický středoevropský „vlk z Wall Streetu“? Ne tak docela. Ve volných chvílích totiž řídil také dobročinnou Nadaci Svatého Mikuláše a po nocích psal eseje na poněkud výstřední témata – například o tom, jak raně křesťanskou teologii mučednictví vnímala starověká řecká a římská filosofie. Karłowicz v jistém smyslu ztělesňuje řadu paradoxů, které definují generaci lidí vyrůstajících v Polsku osmdesátých let jakožto „pěšáků“ protikomunistické opozice, kteří následně vlastníma rukama budovali kapitalismus v divokých devadesátkách. Z domova a z hnutí Solidarita si ovšem odnesli i hlubokou úctu k církvi, v jejímž čele stála neotřesitelná autorita Jana Pavla II., k polskému vlasteneckému étosu a ke klasickým zdrojům evropské civilizace. V transformujícím se Polsku se tak po roce 1989 rozšířil zvláštní typ konzervativního intelektuála. Rozhodně se neštítal ekonomického úspěchu na globalizujícím se trhu, nicméně svůj polský „americký sen“ spojoval se sociální vnímavostí a občanskou angažovaností (ovšem nikoli na západní, tedy spíše „levicový“ způsob) a konečně také s jednoznačným „humanitním“ intelektuálním zaměřením. Jeho světonázor nemá mnoho společného ani s konzervativním liberalismem anglosaského střihu či „neomarxismem“ nové levice.

Tématem esejů obsažených v Karłowiczově knize *Neokopírovaná budoucnost: Polská dilemata 21. století*, která právě vyšla v nakladatelství CDK, je současné Polsko, nicméně vnímané za prvé v kontextu globálních civilizačních a společenských proměn a za druhé viděné – masarykovsky řečeno – sub specie aeternitatis, perspektivou klasické politické filosofie a teologie. Knihu představujeme následující ukázkou. (*Maciej Ruczaj*)

„Rozum nazval rétorikou onu svou oblast, která více slouží potřebám nutnosti než čistoty. Jde o oblast plnou silných pokušení rozséváných mezi lidem, aby se v důsledku toho mohlo dospět k něčemu, co je pro něj prospěšné.“

SVATÝ AUGUSTIN

Sókratova smrt

Sókratés byl odsouzen za bezbožnost a za kažení mládeže. Z Platónových dialogů víme, že se vysmíval oficiálním božstvům, a díky historii je nám známo, že ne všichni jeho žáci vydali dobré svědectví jeho

vychovatelským snahám. Kromě toho se od počátku mělo za to, že formulace obvinění neodhaluje skutečnou motivaci procesu. I když dnes už téměř nikdo nepochybuje o tom, že rozsudek byl tragickým omylem, mnoho historiků má za to, že ne všichni soudci jednali z nízkých pohnutek. Mnoho let před procesem vyobrazil Sókrata Aristofanés jako mistra falešných argumentů. Sókratova výchova měla mimo jiné učit tomu, jak slabší spornou otázku učinit silnější. Strepsiadés, jenž v Aristofanových *Oblacích* posílá svého syna na vychování do Sókratovy „myslírny“, doufá, že mu u soudu znalost zdemoralizované dialektiky umožní vyhrát každý proces:

Prý učí dokazovat obojí,
ať je to správné nebo nesprávné.
A praví, že tím správným jde i lež
a podvod přivést snadno k trumfu.

A až se naučíš těm podfukům,
z těch všech dluhů, co jsi nadělal,
nevrátím ani halěř nikomu.¹

V Aristofanově líčení není Sókratés pouze jedním z obratných demagogů okrádajících athénský démos, ale přímo učitelem lži, mistrem falešných argumentů schopných ovlivnit soudní výroky. Nesmí nás zmýlit komická aura. Aristofanés varuje před vážným nebezpečím. Ještě mnoho let poté Cicero napíše, že ten, kdo svou výřečností falšuje hlasování občanů nebo soudní výroky, zasluhuje stejné odsouzení jako ten, kdo je falšuje pomocí úplatků (*Stát*, 5,9,11), což nepřímou potvrzuje jak existenci, tak i účinnost podobných praktik.

Pro Aristofana je Sókratés symbolem moderní výchovy obviňované z toho, že kultivuje schopnost stírání hranic mezi spravedlností a nespravedlností, mezi pravdou a falší, a smazává rovněž rozdíl mezi argumentací a násilím, mezi přesvědčováním a mentálním násilím. Lidé ve starověku byli hluboce přesvědčeni o tom, že učitelé ovládající umění přesvědčovat (byla to u nových mudrců důležitá oblast výuky) mohou mít zásadní vliv na mínění lidí. Samotní sofisté mnohokrát tvrdili, že jsou schopni své adepty naučit, jak uvádět posluchače do stavu omámenosti, jak utvářet nálady a vnutit klam jako pravdu. Řečníci, jak si dělal reklamu velký sofista Gorgiás, dokáží způsobit, že uvěříme v něco, co není k uvěření.

Sókratés patrně zemřel jako symbol toho, proti čemu celý život bojoval. Při svém boji s relativismem sofistů ve jménu (či přinejmenším postulátu) neproměnlivého poznání a ctnosti používal nezřídka sofismata. Platón, sv. Justin Mučedník a Erasmus Rotterdamský si jsou jisti tím, že Sókratés zemřel za ctnost. Domnívám se, že mezi soudci bylo alespoň

několik takových, kteří ho odsoudili za používání a šíření manipulativních technik umožňujících přesvědčit kohokoli o libovolné věci. Samozřejmě, že ne kohokoli, ale mnohé, přičemž už jenom představa o vyšší než padesátiprocentní úspěšnosti může být poněkud znervózňující.

Mezi demokracií a tyranií

Z Platónovy *Ústavy* se odvozuje tradice, která vládu tyрана nejenže nestaví proti vládě lidu, ale považuje ji za přirozené pokračování demokracie. Slavný úryvek z osmé knihy vyznačuje cestu, která směřuje od festivalu anarchické svobody a nespravedlivé rovnosti přímo k brutální tyranii. Jestliže demokracie představuje bezpříkladnou obhajobu svobody a partikularismu, tyranie je pouze logickým završením této obhajoby. Svoboda, říká Platón, je dobrem, jehož se nemůže dostávat všem do sytosti (562b). Nepečují-li o její distribuci zákony, které ji omezují, a nebude-li hranicí svobody spravedlnost, stane se svoboda paradoxně kořistí jedince, jenž neefektivněji skuteční hlavní postulát takovéto demokracie, postulát svobody zcela a ničím neomezované. „Neboť přílišná svoboda,“ píše Platón dále, „jak se zdá, nepřevrací se v nic jiného než v přílišné otroctví, jak u jednotlivce, tak v obci. [...] Je tedy přirozené, že tyranie nepovstává z jiné ústavy než z demokracie, z nejvyšší svobody největší a nejsurovější otroctví.“

V popisu přerodu demokracie v tyranii je zajímavý především fenomén kontinuity. Politická realita nezná zejména jednoznačné kritérium, které by umožnilo popsat kritický moment této metamorfózy. Demokracie v sobě může mít hodně z tyranie ještě předtím, než se jí stane, tj. dříve, než se objeví diktátor, který jen zpečetí otroctví existující dlouho před jeho nástupem. Hrdiny této kryptotyranie jsou u Platóna tzv. trubci, individua vykonávající faktickou moc ve státě. Platón patrně nebere v úvahu, že tento přechodný stav může být něčím permanentním, nic však nenapovídá tomu, že by mohlo jít

o stav zdoluhavý. Nejzajímavější je to, že moc trubců neprovází žádné zjevné násilí, nestojí za ní vojenská síla ani tajná policie nebo krvaví pochopové. Trubci zotročují demokracii díky její přehnané víře ve svobodu, chápou se moci korumpováním logu – dnes bychom řekli, že monopolizují a výrazně zhoršují komunikaci. „Vládnoucí strana [demokracie] a nejostřejší její část řeční a jedná, ostatní pak sedíce kolem řečnických bzučů a nesnesou nikoho, kdo by mluvil něco jiného, takže v obci s takovou ústavou je bezmála veškerá správa v rukou této třídy.“ (564d).

Takže demokracie může být tyranií bez tyranu – takový závěr můžeme vyvodit z Platónových úvah. Tento závěr samozřejmě mohl a může být důvodem k odmítnutí demokracie, ale mohl rovněž sehrát roli při jejím uzdravování – pokud byl uznán za pronikavou diagnózu. Samotný Platón v pozdějších dialozích připouští možnost existence demokracie lišící se od bazaru politických uspořádání popsaných v *Ústavě*, konkrétně demokracie, v níž panuje zákonnost (*Politika* 202d–e).

V celém souboru otázek Platónovy kritiky demokracie je třeba soustředit pozornost právě na onen aspekt degenerace demokracie na kryptotyranií a především na ve starověku vypěstované vědomí existence nástrojů mentálního násilí, jejichž nekontrolované používání vede k politováníhodnému stavu zdánlivé demokracie. Jsem veden zcela současným zájmem. Nemáme v současnosti vážný důvod křísit obavy, které měl Platón z řečníků, nebo, pojato širě, ze schopnosti a technik přesvědčování? Není třeba – přirozeně při všech nezbytných výhradách – vzít v úvahu analogii mezi nebezpečím, které pro demokracii představovala rétorika, a nebezpečím, jaké pro ni dnes představují média? Nehrozí mladé demokracii podceňování technik přesvědčování, zdokonalených ve dvacátém století nějakou formou ekonomické nebo politické kryptotyranie? A neexistuje dnes zcela reálná hrozba mediokracie (nebo reklamokracie), jež zachovává vnější zdání demokracie a jež vybavuje mocí pouze nepatrnou část občanů?

Při hledání odpovědi se vraťme do doby, kdy otázka rozdílu mezi důkazem, přesvědčováním a násilím živě vzrušovala myšlení politiků i myslitelů. Existují důvody uznat, že s Platónovými obavami souhlasili i ti, kdo nesdíleli jeho politické sympatie. Sókratova smrt je toho možná tím nejpotupnějším důkazem.

Umění přesvědčování

Ve starověku byl velice dobře chápán rozdíl mezi dokazováním pravdy a vytvářením takových nebo onakých názorů u lidí. Myslitelé velice záhy objevili překvapující autonomii obou těchto sfér, zarážející neidentičnost mezi postupem dokazujícím, jak se věci mají, a postupem vedoucím k takovému či onakému stavu myšlení. Objevila se otázka, lze-li nezávisle na stavu věcí odhalit příčiny faktu, že jsme o něčem přesvědčeni, že něčemu věříme a že něco považujeme za prokázané nebo alespoň věrohodné. Odpovědi na tyto otázky úspěšně hledala rétorika, umění krásné řeči, krasořečnictví, nazývaná v zemi svého původu učitelkou přesvědčování.

Překvapivě nemnoho našich názorů lze považovat za jisté nebo za dokázané. Například víme, že Alkibiadés chválil Sókrata na hostině u Agathóna. Víme to, nebo tomu věříme? Předpokládejme, že patříme mezi ony nenáročné osoby, které by uznaly, že bychom to věděli s jistotou, kdybychom na té hostině byli a střízliví z nevelké vzdálenosti na vlastní uši vyslechli řeč, v níž krásný Alkibiadés nazval Sókrata Silénem. Ale co když jsme v Agathónově domě nebyli? Znamená to, že v žádnou řeč nemůžeme uvěřit? Věc není jednoduchá, protože když se nad otázkou zamyslíme, zjistíme, že věříme v řadu věcí, které jsme nikdy nespatriili na vlastní oči, ale o jejich existenci nepochybujeme. Zároveň však ne všemu věříme stejně silně. Z toho, co nevíme najisto, považujeme něco za více hodné důvěry než zbytek. Proč tomu tak je? Řídíme se něčím, nebo jsou naše soudy zcela arbitrární? Proč se nám něco jeví jako více přesvědčivé než něco jiného?

Vraťme se k našemu příkladu. Někdo nám vypráví o hostině u Agathóna. Velice dobře známe přátelství a obdiv, jimiž Alkibiadés zahrnuje svého učitele Sókrata. Podobných hostin jsme se sami nejednou účastnili a vyslechli jsme i podobné projevy. Navíc člověka, který nám podává o události zprávu, dokonale známe. Jde o pravdomluvnou, přímočarou osobu obdařenou mimořádnou pamětí a přitom zcela postrádající obraznost. Díváme-li se krom toho na svět s nadějí, na lidi s vírou (dnes nám byl včas vrácen dluh) a zprávu slyšíme v přítomnosti osoby, v jejíchž očích bychom chtěli být považováni za častého účastníka hostin u Agathóna – potom téměř jistě v ono vyprávění uvěříme. Hned na první pohled je vidět, jak různé důvody ovlivnily naše přesvědčení, že vyličený příběh je pravdivý. Aristotelés v *Rétorice* hovoří o třech druzích prostředků přesvědčování. První souvisí se zdrojem informace. Důvěřujeme-li osobě, která se zaručuje za pravdivost vyličené události, jsme o to víc ochotni jí uvěřit. Naše přesvědčení, jak píše Aristotelés, vyrůstá v takovém případě z názoru, jaký jsme si už před tím učinili o mluvčím. Druhou funkcí je postoj, nastavení posluchače. „Rozpoložením posluchačů se působí, vzbudí-li se v nich řečí určitý cit. Neboť se nerozhodujeme stejně, máme-li zármutek, nebo radost, jsme-li zaníceni láskou nebo plni nenávisti“ (1356a).² Zůstává ještě to, co – jak říká samotný Aristotelés – běžné rétory nijak zvlášť nezajímalo: konkrétně metody ověřování, argumentace na základě věrohodných premis, umění používat kritéria pravděpodobnosti. U našeho příkladu jde o indukci opírající se o znalost průběhu hostin u Agathóna, povahy vazeb spojujících Alkibiada se Sókratem a Alkibiadova temperamentu – tedy o směsici běžných názorů, životní zkušenosti a logické indukce.

Nebudu se zde zabývat detaily technik přesvědčování vypracovaných ve starověku. Případně zájemce odkazuji na Aristotela, Platóna, Gorgiase a na řadu dalších, již se zabývali metodami prosazování vlastního názoru nebo vlastní vůle. Najdeme u nich množství subtilních poznatků týkajících se psycho-

logických podmínek souhlasu, funkce prožívání krásna, funkce času, pořadí argumentů atd.

Nová rétorika

Myslím, že není třeba přesvědčovat o dalekosáhlé analogii mezi některými aspekty rétoriky a reklamou. Očividná je nejenom funkční identita těchto oblastí, neboť cílem obou je utváření názorů, ale také neuvěřitelná podobnost používaných technik. Teorie svědka je dnes velkou oblastí výzkumu úzce související s otázkou autority. Sociologie a psychologie zapojené do služeb reklamy odpovídají na otázky položené před staletími s přesností, o níž si starověcí rétoři mohli nechat zdát. Usmívající se pán předstírající, že je zubař a strašící nás sociálním problémem, aby potom mohl uklidňovat pseudovědeckým experimentem, takový je recept připravený pomocí velice staré moudrosti.

V takovém případě rovněž přesvědčování neprobíhá na základě důkazů. Mnoho lidí včetně Konrada Lorenze tvrdí, že problém reklamy je problémem zvrácenosti přirozené funkce informací, jde o otázku narušení odpovídajících proporcí mezi reklamou a tím, co reklama uvádí. A má-li fylogeneze reklamy skutečně tuto podobu, přirozená povaha reklamy taková není. Lorenz má na mysli návrat odpovídajícího poměru mezi barvou a rozměrem kohoutího hřebene a skutečnými přednostmi kohouta, zatímco, jak jsem přesvědčen, současná reklama se stejně jako její starověká předchůdkyně na žádný podobný poměr vůbec nemusí ohlížet. Dokonce i tehdy, když reklama informuje o nějakých vlastnostech zboží, jejím cílem není informace umožňující srovnání konkrétního zboží s jiným zbožím, ale přesvědčení zákazníků ke koupi. Reklama může poskytovat informace, ale nemá vůbec v úmyslu informovat, jejím cílem není poznání, ale dosažení určitého stavu mysli a vůle. Gorgiás to před Sókratem nijak neskrývá. Reklama si natřásá peříčka informací, vědy a důkazů, neboť, jak říká Aristotelés, nejvíc jsme

o něčem přesvědčení tehdy, jakmile jsme přesvědčeni o tom, že je to dokázané, odůvodněné. (*Rétorika*, 1355a, 5–6). V demokracii – varuje Platón – nerozhodují o stavbě doků inženýři, ale řečníci; před Shromážděním lidu, chlubit se Gorgiás, bude za znalce medicíny považován ne lékař, ale rétor. Máme-li ještě nějaké pochyby, stačí si zapnout televizi. Reklama informuje stejně dobře, jako bílý plášť léčí.

Násilí nebo přesvědčování

Chápeme-li Aristotelovu *Rétoriku* jako první příručku reklamy, může být Platónův *Gorgias* prvním textem o tom, jaká nebezpečí reklama přináší. Zdržme se ještě chvíli u starověkých diagnóz.

Problémem není možnost kohokoli podvést, ale skutečný problém začíná ve chvíli, kdy neexistují účinné metody, jak ochránit většinu občanů před podvodem, tj. tehdy, když se přesvědčování stane nástrojem vykonávání moci. Zásadní význam pro hodnocení stupně ohrožení tak má otázka statisticky měřené účinnosti technik přesvědčování. I přes určité rozdíly je názor na toto téma ve starověku dost jednotný.

Ačkoliv Aristotelés upozorňuje, že se jeho teorie rétoriky týká metod ověřování, ne metod vyvolávání nenávisti, útrpnosti a strachu, nijak nepopírá, že žádné jiné umění nedokáže logicky odůvodňovat protiklady. Aby zmírnil pochmurný tón svých slov, dodává, že pravda a spravedlnost mají z povahy věci větší sílu než jejich protiklady, a že to, co je pravdivé, je přirozeně věrohodnější. Pro ty, které to nepřesvědčuje, navíc dodává, že když se lze bránit pomocí pěsti, je vhodné hájit se i silou argumentů. Aristotelés si ovšem uvědomuje, že pěsti neslouží pouze k obraně. „Jestliže by se však poukazovalo na veliké škody,“ říká filosof, „jež by někdo mohl přivodit nesprávným užíváním řečnické schopnosti, dá se to říci vesměs o všech přednostech vyjma ctnosti, a především se to týká těch nejužitečnějších, jako tělesné síly, zdraví, bohatství a umění vojvodcovského. Neboť užívá-li jich někdo správně,

může způsobit největší prospěch, jako nesprávným užíváním může natropit nejvíce škod.“³

V *Gorgiovi* Platón definuje výmluvnost jako schopnost vytvořit nebo navodit v duši takové náznaky (453a), které umožňují mít lid vždy na své straně (457a) a zajišťují důležitý – třebaže skutečnými kompetencemi ne vždy podložený – vliv na věci státu (455b–c). Platón je v této otázce bohužel větší pesimista než Aristotelés – podle něj neexistuje žádná nutná vazba mezi rétorikou na jedné a spravedlností a pravdou na druhé straně. V demokracii, kde o všem předem rozhoduje názor širokých kruhů, se ti, kdo ovládají Shromáždění lidu a soud, stávají skutečnými vládci státu. Nezabývají snad řečníci, ptá se neskrýva je překvapení athénský adept rétoriky Pólos, života, koho se jim zlíbí, jako tyrani a nezabývají snad majetku a neodsuzují k vyhnanství každého, koho se jim zachce? Tímto způsobem se za určitých podmínek stává schopnost pochlebovat lidem, jak ji označuje Platón, nástrojem tyranie, i když se samotná technika jeví jako neutrální. Připomeňme Aristotela – stejně neutrální a nevinná je i schopnost ovládat a vést armádu.

Rétorika, často srovnávaná s válečnickými schopnostmi, s efektivností v pěstním souboji nebo v zápase, má určitou jedinečnou vlastnost. Ti, kdo jsou pomocí rétoriky poraženi, přijímají otroctví jako dobro. „Slýchal jsem, Sókrate, často při každé příležitosti od Gorgii, že nade všechna umění o mnoho vyniká umění přemlouvati – neboť to, že si všechno uvádí do svých služeb, a to po dobrém a nikoli násilím, je daleko nejlepší ze všech umění.“⁴ Rétorice je tak vlastní síla, jež eliminuje možnost odlišovat svobodu od otroctví. Vzetí do otroctví po dobrém je nejpotupnější a lakonickou charakteristikou ohrožení, které přináší rétorika.

Svobodná a rozumná volba

Je třeba se rovněž zamyslet nad tím, zda stejnou destruktivní roli, kterou Platón přisoudil rétorice, nelze v současné demokracii připsat reklamě. S oba-

vou z neuvážlivého přehánění se ptáme: Mohou současné techniky přesvědčování reálně omezit svobodu našeho rozlišování a naší volby?

Není pochyb o tom, že psychagogická, očarovávající síla slova, již se obávali starověcí myslitelé, je ve srovnání s mocí, jakou mají současná média, neškodnou hračkou. Nelze podceňovat dosud neznámou stupnici jevů, s nimiž dnes máme co do činění. Platónovy diagnózy se týkaly nevelkého společenství a technik – při vši účtě k řecké duchovní pronikavosti – dosti banálních. Stojíme tváří v tvář dosud neznámým problémům. Vedle často rozebírané klamavosti reklamy se objevuje otázka stále dokonalejšího poznání lidské psychiky a chování (*behaviour*), problém obklíčení a zahlcení reklamou a koneckonců i praktické nemožnosti ověřovat reklamou poskytované informace.

Ale nezávisle na zmíněném rozsahu zůstává základní logika ohrožení stejná. Tyranie Platónových trubců nachází své odůvodnění a sílu ve všeobecném přesvědčení tyranizovaných, že jsou zcela svobodní a že jejich svobodu nemůže ohrozit nic kromě fyzického násilí. Mocenská síla trubců je jednoduše úměrná rozsahu a síle přesvědčení o její neexistenci. Mechanismus, který trubcům umožňuje udržet se u moci, způsobuje, že ideální občan podobné kryptotyranie chápe každý pokus omezit moc jeho pronásledovatelů jako atentát na jeho vlastní svobodu a na demokratické zřízení státu.

Zabýváme-li se nebezpečími plynoucími z reklamy, je třeba mít na zřeteli nebezpečí, že bychom mohli s vaničkou vylít i dítě. Není nutné vytvářet kdovíjaké dusno kolem jednoho z nejdůležitějších nástrojů svobodného trhu a současné demokracie. Jediným skutečným nebezpečím je pouze bagatelizace nebezpečí. Proto je těžké jen tak přejít skutečnost, že v Polsku dokáže reklama zmnohonásobit prodej a že politikové stále ochotněji zaměstnávají specialisty zabývající se politickým marketingem. Kupujeme dětem panenky Barbie, jíme jogurty Danone, myjeme si vlasy šampónem Wash & Go a vycházíme

při tom z předpokladu, že na základě svobodné a rozumné volby jednoduše kupujeme lepší zboží. Necháváme se tím po dobrém odvádět do otroctví?

Abych se vyvaroval dramatických závěrů, chci nyní věnovat pozornost třem jevům spojeným se současnou reklamou, které vážně podkopávají víru, že na demokratickém trhu idejí a zboží musí nutně vítězit kvalita a poctivost.

Upřímný vetřelec

Účinnost přesvědčování je jednoduše přímo úměrná úrovni našich informací o adresátovi, o jeho postojích, potřebách, charakteru, jazyce atd. Je-li to pravda, je třeba si uvědomit, že specialisté na přesvědčování mají od dvacátého století k dispozici nejnovější výdobytky současné psychologie a sociologie. Současný rétor může zkoumat oblíbené barvy, slova nebo tón hlasu adresátů produktu, může si zjistit, jakou hudbu mají nejraději. Průměrný zákazník supermarketu nemá nejmenší tušení o tom, jak důkladně byly prozkoumány všechny jeho zvyky a záliby, jak pečlivému rozboru bylo podrobeno rozložení jeho zájmů. Odborníci přesně vědí, kolik času tráví u televizoru, jaké jsou jeho oblíbené programy a jaké noviny čte nejraději. Odborníci popisují to, co je neuvědomělé, co spadá do oblasti chování (*behaviour*). Řadoví pracovníci v oblasti reklamy vědí, v jakém pořadí čteme noviny a jakým způsobem si prohlížíme regály v obchodech.

Nejde o jednoduchý úkol, je třeba se dostat do očí, uší i do paměti. Předmětem zájmu jsou mechanismy ovládající naše myšlení, zvědavost, paměť, standardy věrohodnosti a procesy rozhodování. Dobře vedené výzkumy pomohou najít odpovídajícího nositele informací, získat naši pozornost, zaujmout a zvolit odpovídající techniku přesvědčování. Je pravda, že se tu nemluví o potlačování vůle, nejsme v běžném slova smyslu nuceni si to či ono zboží koupit. Jde však skutečně jen o pomoc při uskutečňování svobodné volby?

Eurylochos aneb Nemožnost útěku

Jiný problém souvisí s množstvím, různorodostí a kontinuitou podnětů. Starověký rétor působil na své oběti u soudu i v agoře. Když to dělal na ulici, bylo možné ho jednoduše neposlouchat (pokud nebudeme mluvit o variantě s vyhnanstvím nebo s bolehlavem). Jedním ze symbolů nechuti vůči dialektickým technikám a rétorice byl skeptik Eurylochos, který rozčilen líčením řečníků zahodil plášť a přeplaval na druhý břeh řeky Alfeoidy. Nechci nikoho přemlouvat k nápodobě Eurylocha. Zajímá mě výlučně fakt donucení diváků vnímat reklamy a jeho rozsah. Představme si, že se snažíme od reklam zcela izolovat. Jde prakticky o neproveditelné zadání. Výrazná část reklamních podnětů je natolik propojená se situací, v níž na nás působí, že je prakticky nemožné ji od nich oddělit. Bez velké nadsázky lze říci, že jsme reklamami přímo obklíčeni – od rána do večera upoutávají naši pozornost a mnohokrát opakované věci zahlcují naši paměť. Nejde tu o určitý druh násilí, když nás od kolébky po hrob při snídani, cestou autobusem i při večeři provází rétor, jehož není možné vyhodit?

Možnost verifikace

Dalším problémem je omezení možností ověřit si získávané informace spojené s rozpětím současného trhu zboží a informací. Athénský politik mohl samozřejmě podvádět své krajany, ale jen ve velice omezeném rozsahu mu to mohlo projít beztrestně. Byly známy informace o jeho domu a rodině, o jeho mládí. Existoval čas, v němž bylo možné vyslechnout všechny návrhy jeho protikandidátů. Bylo dokonce možné jej zastavit na ulici a požádat ho o vysvětlení nejasných míst v jeho argumentaci. Vědělo se o něm, je-li poctivým mužem a jak si dokáže poradit s dětmi. O podobné blízkosti si ani nemůžeme nechat zdát – dnes je reklama utvářena odborníky na image (*image makery*) a představuje oblast obzvlášť náchyl-

nou k přikrašlování. Demokracie jako zřízení vytvořené pro potřeby malých společenství se v mnohamilionových společnostech často jeví jako fikce. Jestliže Platón odsuzoval rétoriku za její apodiktičnost, za to, že dialog, v němž výměna rozumných argumentů vede k porozumění a k odhalení nepravdy, nahrazuje mystifikujícím monologem, který působí na emoce a ochromuje schopnost myšlení – tak rétorika v současných médiích je monologem umocněným na n-tou. Počet informací, jejich jednosměrnost a koneckonců i to, že apelují spíš na emoce než na rozum, to vše znemožňuje v praxi jakoukoli diskusi.

V podobné situaci jako politik byl v Athénách kupec. Nevelký trh prakticky vylučuje hrozbu závažnějších podvodů. Dnes, kdy producenti reklam působí především na naši pozornost, paměť a emoce a poskytují jen málo skutečně pravdivých informací, stojíme navíc tváří v tvář praktické nemožnosti cokoli ověřit. Je samozřejmé, že pouze šílenec by se pouštěl do srovnávacích studií několika desítek druhů majonéz, jogurtů nebo bonbónů. Normální člověk si vybírá mezi výrobky, o nichž slyšel. Kolik lidí bude ve jménu pravdy riskovat zkaženou večeří a kolik jich podstoupí riziko experimentu se svým oblíbeným svetrem? Vzhledem k obrovskému množství zboží je verifikace reklamní informace fikcí už jen z toho důvodu, že bychom pro každou dobře podloženou volbu potřebovali měsíc. Když tedy s důvěrou hovoříme o svobodné volbě a o schopnostech lidského rozumu, nesmíme zároveň s tím zapomínat na jednoduchá časoprostorová omezení lidské situace. Je-li ze sta tvrzení jedno pravdivé a k ověření deseti tvrzení je třeba jeden celý život, jde tu o svobodu, nebo o otroctví? Dá se hovořit o volbě, nebo o slepé náhodě?

Na staré techniky zabývající se obecným míněním, intelektuálními formami a metodami získávání věrohodnosti, jež zmodernizovala sociologie a psychologie, navazují jevy spojené s celou škálou událostí. Bagatelizovat je mohou pouze ti, kdo si bytí člověka na zemi představují jako společenství

svatých nebo jako vzájemné vztahy ve společenství čirých myslí. Uvědomění si různých omezení nemusí vést k determinismu, ale může poskytnout šanci na obranu svobody ohrožované jejím naivním utvzováním. Existují nějaké nesporné důkazy násilí? Hlavním důkazem je samozřejmě účinnost. To, že nezasahuje policie nebo armáda, ještě neznamená, že se nemusíme vážně zamýšlet nad skutečností, že zisky firem jsou vesměs přímo úměrné nákladům vynaloženým na reklamu. V obchodech denně tisíce lidí hlasují pro to či ono zboží. V systému, který je apoteózou víry v moudrost volby, nelze lehkovážně přehlížet fakt, že lidé všeobecně kupují zboží, na jehož reklamu byly vynaloženy největší peníze.

Rozchod se skutečností

Nicméně je těžké uvěřit, že reklama představuje sílu, která nám může prodat libovolné zboží bez ohledu na jeho kvalitu. Existuje přece nějaký poměr mezi skutečnou kvalitou a kvalitou vytvořenou reklamou. Otázka směřuje do oblasti metafyziky. Uvědomovali si to filosofové, kteří se chlubili tím, že dokáží vyvrátit libovolné tvrzení, filosofové hlásající princip *isosthenie* – stejné hodnoty a síly dvou protikladných výroků. Základem podobného stanoviska je buď teze o nepoznatelnosti věcí, nebo také radikální relativismus – přesvědčení, že neexistují žádné stálé vlastnosti věcí. Někteří z učitelů sofistiky metafyziku nezlehčovali. Protagorás zaujímal relativistická a subjektivistická stanoviska. Mnozí jiní, méně se starající o metafyziku, se spokojili s úvahami o moci. I když se odborníci na reklamu rovněž málo zaměstnávají metafyzikou, neznamená to, že nelze zrekonstruovat předpoklady, ze kterých vycházejí.

Papež moderní reklamy David Ogilvy popsal příběh reklamní kampaně slavného mýdla Dove. Mýdlo, které reklama doporučovala jako dokonalý prostředek čistoty pro fyzicky pracující spotřebitele, se moc neprodávalo. Komerční úspěch přinesla až změna reklamy, která Dove nabízela jako velice

jemné mýdlo vhodné obzvlášť pro citlivou pokožku. Odborníci na reklamu prodávají uměle vytvořenou skutečnost. Výrobci kosmetických prostředků, jak napsal Konrad Lorenz, neprodávají, jak se měl jeden z nich svěřit Huxleyovi, „lanolin, ale naději“. Lanolin je levná surovina, ale za naději si výrobce nechává zaplatit mnohonásobně vyšší cenu.

To pochopitelně neznamená, že úspěšná reklama je zcela nezávislá na kvalitě výrobku. I když úspěšná reklamní kampaň může prodat jakékoli zboží, bývá úspěch nanejvýš jednorázový. V běžných podmínkách lež úspěje pouze jednou. Můžeme koupit mizerné mýdlo, ale ani ta nejlepší reklama nám nedovolí zapomenout na jeho nepříjemnou vůni. (Pesimista může namítnout, že i z této vůně lze učinit módní záležitost.) Jde jen o malou útěchu, protože to zaprvé znamená, že když vezmeme v úvahu velikost trhu, můžeme celý život používat špatné mýdlo, a zadruhé, což je horší, jednorázový omyl v politice může způsobit problém, který v běžných podmínkách obvykle trvá celé jedno volební období.

Trubci, zákon a peníze

Nechci vytvářet senzační scénáře umožňující pozitivně odpovědět na otázku, zda nám nehrozí reklamokracie. Je pravda, že jako nováčkové demokracie a volného trhu jsme tím ohroženi více než naši západní přátelé. Na obchodní reklamu se v Polsku vynakládá hodně peněz – a výsledky jsou dobré. Poslední volební kampaně ukazují, že se i politici velice rychle naučili cenit si rad odborníků – sofistů. Proto se domnívám, že je nejvyšší čas pomýšlet na to, aby naše svobody byly zajištěny účinně fungujícími institucemi a zákony vytvářeny s vědomím skutečných hrozeb.

Odhalení reklamních mechanismů, jakkoli je důležité, toho až tak moc nezmění. Nestačí, že reklamě prohlédneme, že poznáme mechanismy, jichž používá. V jednom z dialogů Sókratés s pobavením zdůrazňuje, že s potížemi absolvoval levný kurs

u sofisty Prodika. Jak vidno, k tomu, abychom pochopili mechanismy rétoriky, je třeba mít čas a peníze. Někteří lidé mají možná dokonce více peněz než Sókratés, ale kdo má více rozumu a času? Je totiž docela náročné stát se odborníkem na reklamu.

Proto jsou nejdůležitější zákony a instituce. Média a reklama se stávají nebezpečnými v rukou monopolů. Síť soukromých médií je už vybudována tak, že z technického hlediska není možná žádná manipulace ve velkém rozsahu. K tomu, abychom velké manipulaci zabránili, je nutné velice přesné právní zajištění. Trh potřebuje silný antimonopolní úřad a politiku reálné kontroly politizace médií a peněz vydávaných na reklamu. Ne náhodou je v mnoha západních zemích antimonopolní úřad jednou z nejmocnějších státních institucí a financování volebních kampaní jednou z nejvíce kontrolovaných činností. Jak se tyto věci mají v Polsku, to každý vidí. Platón píše, že trubci se stávají skutečně nebezpečnými tehdy, když se spřáhnou s bohatými (označuje je jako „potravu trubců“), obzvlášť když, dodejme, se bohatí dokážou domluvit.

Reklama je neutrální stejně, jako je neutrální umění řídit armádu. Jsem přesvědčen o tom, že může

a má být užitečná. Z toho důvodu se nebojím reklamy, ale reklamokracie, a jsem přesvědčen, že je možné jí zabránit. Problém spočívá v tom, že musí být splněna obtížná vstupní podmínka. Tou je Platónovo filosofické morální naučení o politických následcích svobody, která se utrhl z řetězu – svobody, již neomezuje spravedlnost ani rozum. A svobodu lze úspěšně bránit pouze tehdy, uvěříme-li, že není absolutní hodnotou a že ne všichni se jí mohou najíst dosyta. Dokázat se to nedá snadno a tato teze nemůže počítat s tím, že se bez obtíží stane populární. Trubci zastávající opačné stanovisko stojí před mnohem snadnějším úkolem. Obzvlášť v televizním studiu.

Poznámky:

¹ Aristofanés: *Oblaky* (115–120). Rezek 1996, s. 17. Přel. Jan Šprincl.

² Aristotelés: *Rétorika*. Rezek 2010, s. 27. Přeložil Antonín Kříž.

³ Aristotelés: *Rétorika*, 1355b, s. 25.

⁴ Platón: *Filébos*. 5., oprav. vyd., OIKOYMENH 2012, s. 78 (58a–b). Přel. František Novotný.

Kapitola z knihy Dariusze Karłowicze *Neokopírovaná budoucnost: Polská dilemata 21. století*. CDK, Brno 2018. Přeložil Josef Mlejnek.

NEOKOPÍROVANÁ BUDOUCNOST: POLSKÁ DILEMATA 21. STOLETÍ

Kniha současného polského filosofa Dariusze Karłowicze (1964) zahrnuje výběr esejů, úvah a rozhovorů z období posledních patnácti let, určený českým čtenářům. Je zajímavé sledovat, jaká náplň se dostává pojmu „politická teologie“ v kontextu nezaměnitelného polského údělu, který ve svých textech i v rozhovorech Karłowicz reflektuje – nejde jen o současné geopolitické rozložení, ale především o civilizační, kulturní a náboženské dějiny našeho kontinentu. Autorovou obrovskou předností je právě znalost dějin a filosofie – a on obě oblasti ovládá s mimořádnou suverenitou. Druhou předností Karłowiczova psaní je to, že svou sokratovskou metodou dokáže čtenáře strhnout od prvních vět. Začíná od věcí, zdálo by se, obyčejných, převzatých ze zpráv nebo z titulků novin. A náhle se ukazuje, že ony věci, jimiž právě žijeme, mají své kořeny velice hluboko v dějinách.

A5, brožovaná, 208 stran, 198 Kč

OBJEDNÁVKY NA ADRESE: CDK, Venhuda 17, 614 00 Brno, tel.: 545 213 862, objednavky@cdk.cz, www.cdk.cz
Objednávky knih přes naše webové knihkupectví www.cdk.cz mají automaticky slevu 15 %, pro předplatitele Kontextů 25 %.

Kulturní válka jako třídní boj

Jak práva homosexuálů posilují mocenskou elitu

DAREL E. PAUL

Pokračující pozdvižení vyvolané zvolením Donalda Trumpa vedlo sociologa Jamese Davisona Huntera k tomu, aby se nově a neotřelým způsobem znovu zamyslel nad silami, které živí politický konflikt a prohlubují sociální rozdělení. Už na začátku devadesátých let minulého století popularizoval výraz „kulturní válka“, který se mezitím stal nepostradatelným termínem k popisu boje o politickou a kulturní moc určovat budoucnost Spojených států. Ve druhé dekádě jednadvacátého století si uvědomil, že tento boj se „vyvinul a metastazoval do třídního boje“. Kulturní válka byla samozřejmě vždy i třídním bojem. Před třiceti lety, kdy ji Hunter začal poprvé zkoumat, byla kulturní válka bojem v rámci široce pojaté americké střední třídy, zápasem o to, které její křídlo v ní získá převahu. Tehdy (stejně jako nyní) stály proti sobě nová, ekonomicky vzestupující třída profesních pracovníků a manažerů „kreativního průmyslu“ a upadající blok elit „staré ekonomiky“ se střední a pracující třídou, jež s ní byly spojeny. Naši politiku ovládají vášně, protože tento boj pokračuje a sázky v něm jsou vysoké. Je to boj nejen o prestiž, ale také o nadřazené postavení a vládu ve všech sférách sociálního života – v kultuře, ekonomice, státu.

Sociologové už dlouho vědí, že kultura je prostředkem výkonu moci, a je proto základní složkou sociální třídy. Pierre Bourdieu definoval sociální třídu jako vzájemnou souhru mezi „materiálními systémy“ a „symbolickými systémy“. Podle Bourdieuova názoru společnost strukturuje jak materiální, tak kulturní statky. Vlastnictví majetku nebo příslušnost k jednomu procentu nejbohatších dávají člověku moc, to je nepochybné. Ale status rovněž hraje nějakou roli, a tento druh moci vyplývá z vlastnictví toho, co Bourdieu nazývá „kulturní kapitál“, který nabývá podobu předmětů (jako jsou umělecká díla), sociálních praktik (jako je jazyk) a sociálních institucí (jako jsou univerzity). Rektor nějaké elitní univerzity může být mnohem chudší než investiční bankéř nebo podnikatel, ale v mnoha situacích má mnohem větší vliv.

Bourdieuova nejslavnější práce *La Distinction. Critique sociale du jugement* [Odlišení: Sociální kritika soudnosti] je studií způsobů, jak třídy využívají kulturu ke klasifikaci, jak provádějí symbolické akty definující jejich status, jak se odlišují od ostatních a jak legitimizují svůj výkon moci. V *Odlišení* Bourdieu zkoumá francouzský třídní systém v období po druhé světové válce. Zjišťuje významné rozdíly v soudech vkusu napříč sociálními třídami, pokud jde o umění, hudbu, literaturu, výzdobu domácností, jídlo a podobně. Dále ukazuje, jak tyto estetické praktiky slouží jako známka normativní odlišnosti, zařazující lidi jako „vyšší“ a „nižší“ nebo „kultivované“ a „neotesané“. To má politický význam. Tyto rozdíly vkusu nejenže rozčleňují společnost na části, ale rovněž ji hierarchicky organizují a tuto hierarchii legitimizují. Řečeno Bourdieuovými slovy, „všechny

formy požehnání a zlořečení, chvalořečí, blahopřání, komplimentů, nebo urážek, výčitek, kritiky, obvinění, hanobení atd.“ mají ten účinek, že rozlišují lidi a přidělují je do sociálních a morálních kategorií, které se převádějí do kategorií politických. Ti, kdo jsou „výše“, tvoří elitu, kdežto ti, kdo jsou „níže“, jsou masy.

Tuto korelaci mezi kulturním statusem a politikou mocí lze dobře pozorovat na historii Spojených států. V devatenáctém století a na začátku století dvacátého byla v americké společnosti konzumace alkoholu výraznou známkou odlišnosti. Člověk nemohl mít prostě jen osobní názor na abstinenci. Byl buď „Wet“, nebo „Dry“, odpůrce, nebo zastánce prohibice. Tyto identity zahrnovaly mnohem více než jen postoj k pití. Téměř sto let byla abstinence charakteristickým znakem příslušnosti k původní bělošské protestantské předindustriální střední třídě a vyjadřovala oddanost jejím hodnotám. Konzumace alkoholu byla poznávacím znamením katolíka, imigranta, obyvatele města a povaleče a darmošlapa. Od druhého velkého probuzení až do občanské války ovládali instituce země konzervativní protestanti. Jejich morálka se učila na veřejných školách. Jejich kostely byly ústředními institucemi socializace. Jejich duchovenstvo hrálo prominentní roli v morálním životě země. Téměř všechny diskuse probíhaly v mezích konzervativně protestantské senzibility.

Počínaje sedmdesátými lety devatenáctého století však vliv protestantského establishmentu začal slábnout. Na scéně se objevil nový model světské univerzity, který podporovali ekonomicky se vzímající titáni průmyslového kapitalismu. Akademické instituce se zaměřovaly stále více na výzkum než na formování charakteru. Vznikaly nové profese jako psychiatrie a sociální práce, někdy pod záštitou protestantských seminářů dychtivě prahnoucích po nové prestiži vědy a akademického školství, jež se však brzy zcela oddělily od církví s jejich duchovními a obvykle se postavily proti nim. V kulturních kategoriích se tehdy dominující konzervativní protestanti stali „fundamentalisty“. Slavný „opičí

proces“ v roce 1925, v němž šlo o zákaz vyučování evoluce na veřejných školách, byl jejich posledním Pyrrhovým vítězstvím. V době Velké hospodářské krize už byli konzervativní protestanti vytlačeni ze sídel moci liberálními protestanty a jejich spojenci. Zrušení prohibice v roce 1933 bylo posledním symbolem jejich porážky. Protestantská střední třída z venkova a menších měst byla ve své vlastní společnosti marginalizována.

Jádrem nové elity se stali liberální protestanti. Od třicátých do sedmdesátých let dvacátého století se v hlavním proudu amerického protestantství kázala kritická teologie a upřímně míněná etika sociální odpovědnosti. Tito protestanti zajišťovali zemi špičkové nemocnice a sociální služby, zakládali občanské skupiny a národní mládežnické organizace, určovali architektonické standardy a tvořili politické elity. Nejvýznamnější protestantské instituce získaly obrovskou prestiž. V roce 1930 John D. Rockefeller Jr. postavil pro význačného antifundamentalistického baptistického duchovního Harryho Emersona Fosdicka chrám Riverside Church na horním Manhattanu, takže Fosdick mohl kázat modernistickou teologii kongregaci, jež byla záměrně utvářena jako mezidenominační. Rockefellerovy peníze později umožnily vznik Národní rady církví, ekumenické křesťanské organizace, která se zrodila z hnutí sociálního evangelia a naproti přes ulici si vybudovala své slavné Mezicírkevní centrum (Interchurch Center). Základní kámen této budovy položil v roce 1958 prezident Dwight Eisenhower a obřadu se účastnil předseda Všeobecného shromáždění Organizace spojených národů.

V té době vystupovala jako nejdůležitější protivník liberálů katolická církev. Ať už šlo o náboženství, jazyk, etnickou či regionální příslušnost, politickou stranu či sociální třídu, snažila se liberálně protestantská elita výrazně odlišit od těch, kteří nyní tvořili nejen nové masy imigrantů, ale rovněž představovali potenciální konkurenční mocenskou strukturu. Jasnou známkou odlišnosti se stala anti-

koncepce. Pro život protestantů hlavního proudu byla po dlouhou dobu příznačná malá, plánovaná rodina. Episkopální církev schválila kontrolu porodnosti v roce 1930 a rychle ji v roce 1931 následovala i Federální rada církví (předchůdkyně Národní rady církví). Po druhé světové válce se americké elity sešikovaly na podporu antikoncepce jakožto věci svobodné volby doma a technologického řešení rychlého populačního růstu ve světě. Podpora antikoncepce, sterilizace a nakonec potratu signalizovala úctyhodnost člověka a jeho příslušnost k elitě. Někdejší prezidenti Dwight Eisenhower a Harry Truman se stali spolupředsedy výboru národní Nadace pro plánované rodičovství. John Kennedy, jediný americký katolický prezident, podporoval plánování rodiny jako prvek americké sociální politiky. Paul Blanshard ve své populární antikatolické knize *American Freedom and Catholic Power* [Americká svoboda a katolická moc], jež vyšla v roce 1958 ve druhém vydání, uvádí, že „kontrola porodnosti měla ve Spojených státech příznivý ohlas a získala si široký respekt. Uplatňovali ji téměř všichni zámožní lidé v zemi.“ Poznámává rovněž, že tito úctyhodní lidé dospěli k přesvědčení o prospěšnosti „eugenické sterilizace“ těch, kdo jsou „nemocní, slabomyslní a ohrožují normální život společnosti“.

Časem však toto třídní rozlišení ztratilo platnost. Kontrola porodnosti se stala téměř všeobecně morálně přijatelná a míry porodnosti katolíků a protestantů se vyrovnaly. Kampaně elity za liberalizaci zákonů o přerušení těhotenství, vrcholící v soudním rozhodnutí ve sporu *Roe v. Wade*, nasměrovaly sociální debatu jinam, ale nevedly k vytvoření určité třídní kultury charakterizované podporou interrupcí. Postoje k antikoncepci, porodnosti a velikosti rodiny ztratily funkci jasného indikátoru třídního statusu.

K zamlžení staršího sociálního rozdělení na protestantskou elitu a proti ní bojující katolíky přispěl demografický a institucionální volný pád liberálních protestantů od konce šedesátých let. Ale přestože instituce hlavního proudu rychle sestupovaly

z vrcholu, na němž se nacházely v polovině století, étos liberálního protestantství ovládl širší kulturu. Dnes vládne dvojí ideál nadřazenosti individuální zkušenosti a oddanosti sociální kritice; první je sekularizovanou verzí důrazu protestantského modernismu na přednost zkušenosti před dogmatem, druhý je potomkem hnutí sociálního evangelia a misijnářského kosmopolitismu liberálních protestantů. Když liberální protestantství dobylo nejvýznamnější kulturní instituce země, jeho vlastní kostely a kongregace se staly v podstatě nadbytečné.

Nicméně síly, které liberální protestanty nutily zvýrazňovat svou třídní odlišnost, zůstaly v tomto procesu zachovány. Pouze se přesunuly z církevních kongregací a znovu se etablovaly na kolejích a univerzitách starého typu, kdysi ovládaných bílými anglosaskými protestanty. Ti, kdo byli v předcházející éře episkopalisty a kongregacionalisty, se nyní stali post-protestanty, méně etnicky homogenními a nábožensky stále vlažnějšími, ale stále u vesla. Faktem je, že moc elity se zvýšila. Harvard, Yale a Princeton jsou mnohem bohatší, než byly v desetiletích protestantského liberalismu, a mají větší vliv. Jak ale postřehl Bourdieu, status je podepřen nadřazeností „vkusu“. S tím, jak se staré kulturní znaky třídních rozdílů vytrácely, post-protestantská elita potřebovala nové způsoby, jak by mohla legitimizovat svou autoritu a očerňovat své soupeře. V devadesátých letech dvacátého století se kulturní odpor k antikoncepci téměř vyčerpal a ve vztahu k interrupci se země stala o něco konzervativnější. Uzrál čas pro novou elitu, která měla vytříbit novou známku rozdílnosti.

Průzkumy veřejného mínění už v roce 2005 ukázovaly, že mnoho Američanů s vyšším vzděláním podporuje manželství stejného pohlaví. Absolventi vyšších škol se celkově přiklonili k podpoře manželství stejnopohlavních párů kolem roku 2008. Většina země začala podporovat právní uznání takových manželství až v roce 2011. Od té doby, kdy v sedmdesátých letech začaly soustavné průzkumy veřejného mínění ohledně homosexuality, byly vždy

nejtolerantnější skupinou profesní odborníci s vyšším vzděláním – inženýři, počítačovní odborníci, účetní, profesori, právníci, lékaři. V devadesátých letech se jim v tomto ohledu začali vyrovnávat vyšší manažeri. Během minulých čtyř desetiletí existoval jasný vztah mezi sociální třídou a názory na homosexualitu. Čím vyšší měl člověk ekonomický a kulturní kapitál, tím s větší pravděpodobností podporoval identitu gayů a leseb a jejich sexuální praktiky.

Symbolickou rezonanci manželství stejného pohlaví pomáhají vysvětlit změny v praktickém životě rodiny elitní třídy. Pro třídní kulturu má ústřední význam model ideální rodiny. Definuje správný výraz sexuální touhy a správný vztah mezi pohlavími, a tím i význam homosexuality. Naomi Cahnová a June Carboneová ve své knize z roku 2010 *Red Families v. Blue Families: Legal Polarization and the Creation of Culture* [Červené rodiny v. Modré rodiny: Právní polarizace a vytváření kultury] zjišťují, že pro současné americké elity je charakteristický model „modré rodiny“. V tomto modelu je manželství uspořádáno především jako kamarádský svazek. Normativním jádrem rodiny je rovnost partnerů. Genderové role jsou odlišeny jen slabě a jsou v podstatě něčím podezřelým. Počet dětí je věcí předem promyšlené volby a porodnost je poměrně nízká. V regulaci sexuálního chování nehraje náboženství velkou roli. Tento model je nejen dokonale slučitelný s manželstvím stejného pohlaví, stejnopohlavní páry (obvykle příslušníků profesních skupin, obvykle lesbické) se mohou stát i sociálním ideálem právě proto, že tak věrohodně staví na modelu modré rodiny.

Působí zde ještě jeden faktor: ideologie diverzity. Diverzita není jen panujícím sociálním a politickým ideálem naší doby. Je to rovněž třídní ideologie. Podle této ideologie diverzity pluralismus, pokud je správně zvládnán, zvyšuje kreativitu, produktivitu, ziskovost a pracovní uspokojení, zlepšuje kognitivní dovednosti a osobní charakter a vede k úspěchu v individuální kariéře a k sociální harmonii. Homosexualita zaujímá v této ideologii přednostní symbolické

místo. Hnutí za práva homosexuálů se nejen doslova zahalilo do duhového praporu diverzity; gayové a lesby symbolizují rovněž individualistické hodnoty diverzity orientované na úspěch. Porozumět homosexualitě jako omamné směsi autentičnosti a prestiže pomáhá pochopit úroveň nadšení, jež „kreativní třídy“ vykazují v podpoře manželství stejného pohlaví. Gayové a lesby nejenže nepředstavují pro elity žádný problém. Ve skutečnosti jsou jimi sami příslušníci elit. Gayové a lesby žijící v partnerském svazku jsou na nejvyšších profesních a manažerských místech zastoupeni neúměrně více, než by odpovídalo jejich podílu v celkové populaci, což znamená, že imperativ inkluze vedl k legitimizaci snahy zaměstnávat a povyšovat lidi, kteří tak jako ostatní příslušníci elit často vystudovali na prestižních univerzitách, pocházejí z dobře situovaných rodin a přinášejí do společností a firem stejné standardy „vkusu“ vyšší třídy. Upřednostňování normalizace homosexuality, řekněme před rasovou integrací, umožňuje elitám mít svůj koláč diverzity a zároveň ho pojídat.

Podpora normalizace homosexuality a manželství stejného pohlaví se tak stala neocenitelnou známkou odlišnosti v třídní kulturní válce. Aktivní obhájci „tradičního“ manželství jsou zpravidla odrazováni od vstupu do profesních oborů, jako jsou psychiatrie, psychologie, sociální práce, právnícká praxe a soudnictví a vyšší vzdělávání, nebo jsou z nich přímo vylučováni. Přesvědčení o údajné neslučitelnosti profesního statusu v těchto oblastech s kulturním konzervatismem je natolik rozšířené, že někdejší předseda Rady pro politiku a plánování Americké psychologické asociace doporučoval těm, kdo nesouhlasí s „požadavky multikulturně utvářené, etické praxe..., aby si raději hledali jinou pracovní náplň“. V roce 2014 zveřejnila agentura Reuters přehled více než jednoho sta soudních rozhodnutí ve věci manželství stejných pohlaví a zjistila, že třicet z dvou set největších právnických firem v zemi zpochybnilo Zákon o ochraně manželství, ale ani jedna z nich nevystoupila na jeho obranu. Soudní odmítnutí

uznat manželství stejného pohlaví se téměř ve všech státech pokládá za porušení profesní etiky a soudci ve státech Washington, Oregon, Alabama, Ohio a Wyoming byli podrobeni disciplinárnímu řízení. Průzkum z roku 2007 zjistil, že mezi pedagogickými zaměstnanci amerických univerzit jsou zdaleka nejméně oblíbenými náboženskými skupinami evangelikálové a mormoni. A průzkum z roku 2008 odhalil, že mezi dvaceti sedmi skupinami, které v akademickém prostředí s největší pravděpodobností zakoušejí platovou a jinou diskriminaci v zaměstnání, jsou křesťanští fundamentalisté, evangelikálové a mormoni. V devíti různých oborech humanitních, sociálních a lékařských věd mají lepší pracovní vyhlídky i kandidáti z řad transgenderových osob a komunistů.

Elity využívají svou podporu homosexuality jako znak, jež je podle nich nad ostatní povyšuje i v morálním smyslu. Mezi elitami je navzdory nejednoznačným empirickým dokladům oblíbená tzv. „kontaktní hypotéza“ – sociologické tvrzení, že názor člověka na marginalizované skupiny bude v důsledku častějšího osobního styku s nimi pozitivnější. Tato empatická teorie normalizace homosexuality však obsahuje silný morální podtón, který lichotí právě těm, kdo díky kontaktu s gayi a lesbami své názory změnili nebo kdo tomu sami o sobě věří. Příkladem může být kniha Marthy Nussbaumové z roku 2010 *From Disgust to Humanity: Sexual Orientation and Constitutional Law* [Od znechucení k lidskosti: Sexuální orientace a ústavní právo]. Nussbaumová líčí americkou veřejnou debatu o homosexualitě a manželství stejného pohlaví jako manichejský spor. V jejím pohledu „síly imaginace a lidskosti“ bojují proti zločinecké chásce kastovně privilegovaných Indů, jižanských bílých supremacistů, německých nacistů a jejich ideologických sympatizantů, kteří uplatňují „politiku znechucení“ odrážející „nějakou hlubší úzkost či averzi“. Nětřeba hádat, na čí straně stojí autorka.

Vzpomeňme si také na Hillary Clintonovou a její neblaze proslulé odsouzení voličů Donalda Trumpa

jako „sebranky ubožáků a zoufalců“ v září 2016. Tato poznámka byla učiněna na „galavečeru LGBT pro Hillary“ pořádaném v restauraci Cipriani na Wall Street. Amy Chozicková pro *New York Times* uvedla, že Clintonová se na soukromých akcích vyjadřovala v tomto duchu během celé kampaně. „Vždy sklídila pochvalný smích, ať už to bylo při hovoru v obývacích pokojích ve čtvrti Hamptons, při slavnostních recepcích pod hvězdami na ostrově Martha's Vineyard, pro hors d'oeuvres v Beverly Hills nebo během večerních koktejlů v Silicon Valley“. Naneštěstí pro Clintonovou a její prezidentské vyhlídky ji při těchto příležitostech mnoho ubožáků neslyšelo. Naděje Nussbaumové, že soudy budou i nadále prosazovat věc imaginace a lidskosti (protože „demokratickým většinám nelze ještě důvěřovat“) se v roce 2015 nakonec vyplnily. Kdyby se jen podařilo podobně omezit i schopnost sil temnot volit prezidenta, přinesly by volby v roce 2016 podobný triumf.

Sázky v každém kulturním střetu jsou vysoké. Jak jsou vysoké, vědí všichni bojující až moc dobře. Není proto divu, že se utkávají tak tvrdě. Třída, která bude mít úspěch, konsoliduje svou vlastní kulturu a učiní ji závaznou pro každého, kdo chce získat přístup mezi elitu a obsadit místo na vrcholku sociální hierarchie. Její třídní étos se stane etikou společnosti, která určuje, co je ušlechtilé a co je naopak nízké, co je přirozené a co je nenormální, co je nesporné a co je pochybné, co je racionální a co je iracionální, nebo dokonce šílené. Nebojuje se o nic menšího než o moc definovat skutečnost. Prohrát tento boj znamená nejen být přidělen na špatnou stranu historie nebo se stát ukazatelem „toho, co nejsme“. Znamená to být pevně přitlačen k zemi vahou dominantní kultury, připraven o pomoc příslušníků vlastní strany a přinucen sledovat ochabující schopnost a ochotu zbytku odporovat. Znamená to mít upřen přístup k elitním institucím a sítím a ke všem materiálním a sociálním výhodám, které propůjčují. Znamená to dokonce mít proti sobě zákon, a nakonec tedy i moc státu.

Ti, kdo nesouhlasí s tímto prosazováním homosexuality, a nyní také transgenderismu, se snažili vyhnout vážnějším právním sankcím prostřednictvím Zákona o obnovení náboženské svobody [Religious Freedom Restoration Act, RFRA] uplatňovaného na úrovni států. Když byl tento zákon v devadesátých letech původně přijímán, byl nekontroverzní, podporovaný oběma stranami Kongresu a široce populární. Americká unie pro občanské svobody si podala ruce s Křesťanskou právní společností a Národní sdružení evangelikálů se shodovalo s Americkou humanistickou asociací. V roce 2015 ho však progresivisté odsoudili jako „meč diskriminace“. Ukázalo se, že v důsledku pozoruhodně jednotné opozice elit má tento zákon jen omezené uplatnění. Tam, kde jsou elity nejpočetnější a nejmocnější, zejména na severovýchodě a na pobřeží Pacifiku, smysluplná podoba zákona na úrovni státu neexistuje vůbec. Dokonce i v konzervativních státech s nepočetnými elitami, jako jsou Arizona, Georgia a Indiana, byl zákon buď odmítnut, nebo zbaven jakékoli možnosti chránit tradicionalisty. Jen ve státech jako Mississippi a Louisiana, které jsou pro elity pouští, byl zákon přijat v neokleštěné podobě.

Aby dokázaly svou stále pevnější odhodlanost odlišit se podporou práv komunity LGBT, sešikovaly se elity v roce 2016 k širokému ekonomickému a právnímu útoku na stát Severní Karolína. V březnu toho roku státní legislativa přijala a guvernér podepsal Zákon o soukromí a bezpečnosti veřejných zařízení, známější jako „severokarolínský záchodový zákon“. Tento zákon zvrátil nařízení města Charlotte, zaručující transgenderovým osobám volný přístup podle vlastní volby do veřejných zařízení oddělených podle pohlaví, a místo toho požadoval, aby lidé používali tato zařízení v souladu se zápisem o pohlaví v rodném listu. Během týdne od přijetí zákona organizace LGBT Human Rights Campaign zburcovala více než osmdesát vrcholných manažerů z velkých firem, včetně Goldman Sachs, Bank of America, Apple a United Airlines. Ti podepsali dopis naléhající na

guvernéra, aby se postaral o odvolání tohoto zákona. Společnost PayPal veřejně zrušila svůj plán otevřít v tomto státě nové globální operační centrum. Během léta a podzimu vyschly zdroje státnímu filmovému průmyslu a státní televizi; Národní basketbalová asociace stáhla zápas hvězd plánovaný na rok 2017 z města Charlotte; NCAA přesunula z tohoto státu v roce 2017 sedm šampionátů včetně prvního a druhého kola basketbalového „March Madness“; a realitní firma CoStar Group oznámila, že jako sídlo nového centra výzkumných operací si místo Severní Karolíny vybrala Virginii. Časopis *Forbes* odhadl, že „záchodový zákon“ přišel státní ekonomiku za pouhých sedm měsíců na více než 600 milionů dolarů ve zmařených investicích a výnosech.

Tato strategie se ukázala jako účinná. Ačkoli Donald Trump v tomto státě pohodlně vyhrál prezidentské volby o téměř 175 000 hlasů, republikánský guvernér prohrál o 10 000 hlasů a stal se tak po téměř 170 letech prvním úřadujícím guvernérem Severní Karolíny, který nebyl znovu zvolen. I když Trumpovo vítězství ukončilo nátlak federální vlády na tento stát, kapitálový bojkot Severní Karolíny pokračoval. Aby se vymanila ze sevření velkého byznysu – toho, co podnikatel Tim Gill, kdysi zařazený časopisem *Forbes* mezi 400 největších v zemi, nazývá strategií „trestání špatných“ –, legislativa státu, v níž měli převahu republikáni, „záchodový zákon“ v březnu 2017 zrušila.

Ještě v dobách, kdy Massachusetts byl jediným státem v zemi, který uznával manželství stejného pohlaví, Chai Feldblumová, která později za vlády prezidentů Obamy a Trumpa působila v Komisi pro rovné příležitosti v zaměstnání, poznamenala, že náboženská svoboda a práva LGBT uvázly ve „hře s nulovým součtem“. Podle jejího názoru mezi nimi nemůže být dosaženo nějakého vzájemně výhodného kompromisu a neutralita státu bude vždy jen šaráda. Pokud náboženští konzervativci budou trvat na tom, že homosexuální chování je morálně nepřijatelné, kdežto kulturní liberálové to budou

pokládat za přirozené a normální, vše, co stát udělá nebo neudělá, bude vždy záviset na volbě strany, na niž se postaví proti straně druhé. Jakkoli by klasičtí liberálové možná chtěli tento konflikt vyřešit, není to možné. Odvolání k Prvnímu dodatku o právech na náboženskou svobodu bezprostředně naráží na Čtrnáctý dodatek o právech na rovnou ochranu. A jak věděl už sám velký teoretik třídního boje Karl Marx, „mezi rovnými právy rozhoduje síla“.

Kulturní války nejsou nikdy striktně kulturní. Jsou to vždy také ekonomické a politické boje. Elity vládou prostřednictvím provázaného politicko-ekonomicko-kulturního systému. Mainstreamová média v souladu s tím určují ty, jejichž politické ideje jsou žádoucí a úctyhodné, a ty, kdo jsou extremisté. Hollywood, Silicon Valley, Wall Street, akademické instituce a prestižní firmy působící v advokacii, investičním bankovníctví a ekonomickém poradenství [*white-shoe firms*] jsou vesměs součástí postindustriální „vědomostní ekonomiky“, která alokuje

ekonomické odměny. Čím jsou americké elity integrovanější a kulturně homogennější, tím častěji zacházejí se svými kulturními soupeři jako s podřízenými třídami. Stejná věc se přihodila téměř před stoletím protestantům z venkova a malých měst, které H. L. Mencken zesměšňoval jako „balíky“. Mnozí by dnes rádi chtěli takto zesměšnit každého, kdo zpochybňuje dogmata diverzity a progresivismu. Příznačná je už jen ta skutečnost, že tato dogmata hlásají téměř univerzálně právě ti nejbohatší a nejmocnější Američané, a v elitních institucích, které ovládají, z nich učinili nezpochybnitelnou ideologii. Chtějí-li kulturní tradicionalisté nějak přežít, musejí nejen pochopit třídní dimenze této kulturní války, ale také se podle toho chovat.

First Things, August 2018, přeložil Jiří Ogrocký.

Darel E. Paul je profesorem politických věd na Williams College.

TVAR DOSTUPNÝ VŽDY A VŠUDE

POŘÍDE SI ON-LINE PŘEDPLATNÉ JEN ZA 300 KORUN ROČNĚ
PLNÝ PŘÍSTUP DO DIGITÁLNÍHO ARCHIVU TVARU

www.itvar.cz

VÍCE NA WWW.ITVAR.CZ/PREDPLATNE/

tvar
OBTÝDENÍK ŽIVÉ LITERATURY

Formule patosu a znovuoobjevení biblické tematiky

LADISLAV KESNER

Následující text je ukázkou z připravované knihy Ladislava Kesnera *Trauma, tíseň, extáze, prázdnota – formule afektu a patosu 1900–2018*, kterou připravuje k vydání nakladatelství Books & Pipes Publishing ve spolupráci se Západočeskou galerií v Plzni. Přínosná a objevná práce sleduje proměny expresivity lidského těla, jak ji zachycují vizuální média v posledních sto dvaceti letech. Vědomě rozvíjí ideu německého historika umění a kultury Abyho Warburga (1866–1929), že mimetický a gesturální jazyk je nejvlastnějším médiem historické paměti. Autor se opírá o Warburgův pojem „formule patosu“, jímž označoval umělecké reprezentace vypjatých emocionálních stavů, formovaných v starověkých náboženských a rituálních projevech. Warburg sám studoval především uměleckou tvorbu doby renesance – nejdále směrem k přítomnosti dospěl v jedné ze svých posledních studií, věnované Manetovu obrazu *Snídaně v trávě* z roku 1863, v níž sledoval transformaci motivů mezi italskou renesancí a počínající modernitou. V poslední třetině 19. století, s nastupujícím modernismem, se rejstřík formulí patosu neobyčejně rozšířil a umělci nacházeli nové způsoby figurace mentálních stavů a emocí v obraze. Zájem o nové poznatky týkající se individuální psychiky, patologie emocí i psychického života a možnosti jejich uměleckého vyjádření se na přelomu 19. a 20. století stal jednou z výrazných inspirací pro řadu předních umělců. Jako příhodnou ukázkou do tohoto čísla vybíráme kapitolu věnovanou znovuoobjevení biblické tematiky moderními umělci a rovněž část týkající se mimořádné umělecké osobnosti českého sochaře a grafika Františka Bílka.

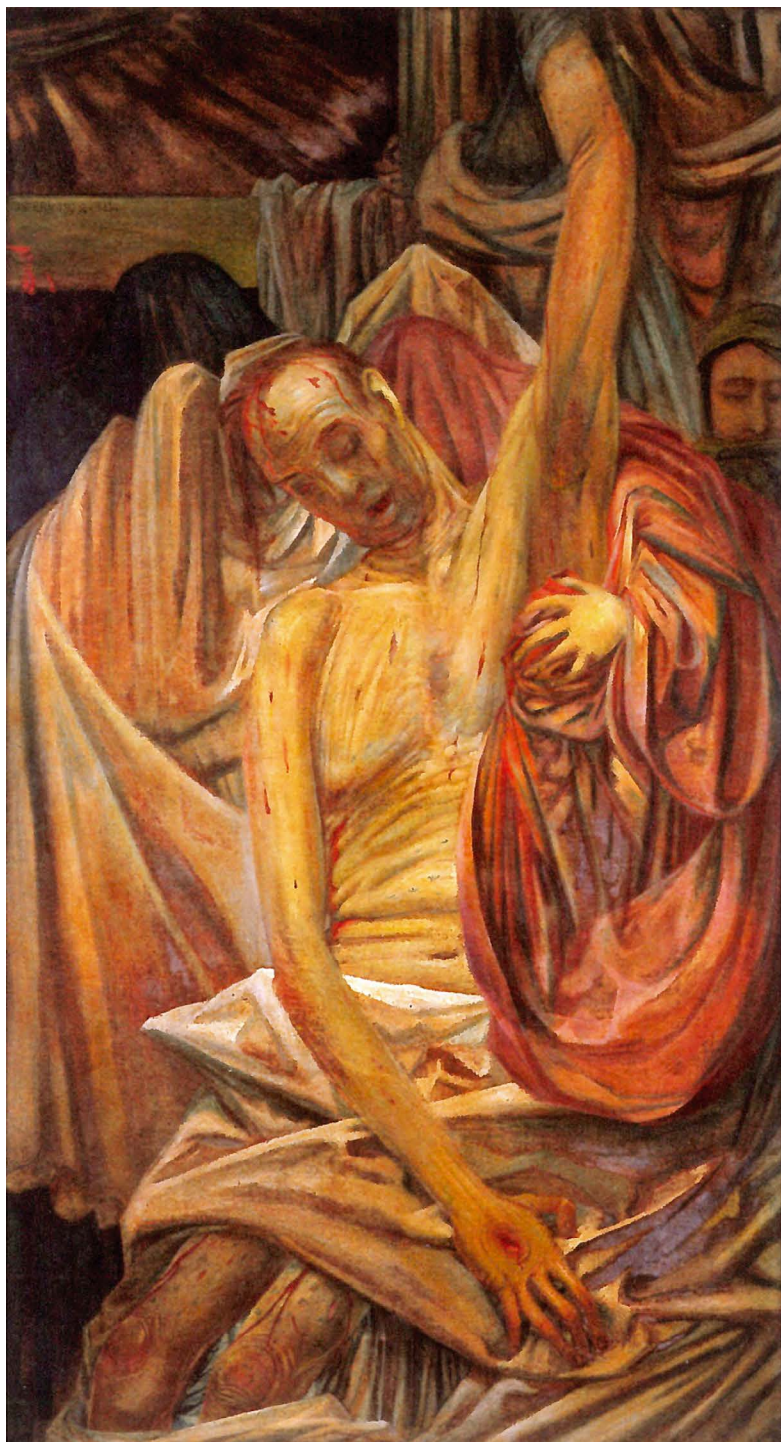
Pro Warburga byl obraz primárně produktem vztahu náboženství a umění a formule patosu prvořadě konzervovaly emoce generované v prostředí pohan-
ských kultů či antických rituálů. Při svém zkoumání proměn lidského těla jako expresivního média a *Nachleben* starověkých obrazů v renesanci přitom ponechal stranou konstituování náboženské vizuální expresivity v raně křesťanském a středověkém umění, z níž čerpalo evropské umění až do moderní doby. S post-osvícenským zhroucením křesťanského světonázoru, nástupem modernity a celkovou sekularizací společnosti náboženství definitivně pozbylo svého dominantního vlivu na umění. Nelze nicméně opominout, že invenční a silně expresivní

formule patosu přinesl na přelomu 19. a 20. století právě avantgardním uměním zastíněný revival náboženského a sakrálního umění. Nový religiózní patos byl silně zastoupen ve střední Evropě, v našem prostředí zejména u pozdních nazarenistů či některých umělců spjatých s hnutím Katolické moderny. Probuzený zájem o emotivní figurace nesené biblickou ikonografií spojoval představitele všech hlavních tendencí a stylových poloh religiózního umění *fin de siècle* – ať už se jednalo o náboženský civilismus, novorealismus nebo symbolismus v naturalističtějších i symboličtějších polohách a o malíře, jako byli Adolf Liebscher, Hans Tichy, Viktor Foerster, Lev Lerch, Andreas Groll a mnoho dalších.¹ Vděčným

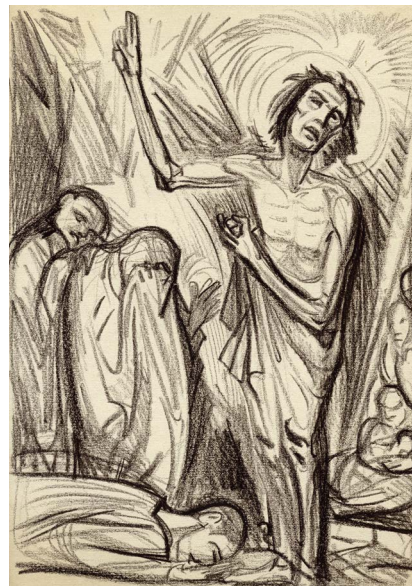
I. Felix Jenewein: Kamenování
sv. Štěpána, před 1900, uhl, papír,
47 × 61,5 cm, Galerie výtvarného
umění v Ostravě.

II. Felix Jenewein: Jidáš Iškariotský, 1897, Národní galerie v Praze.

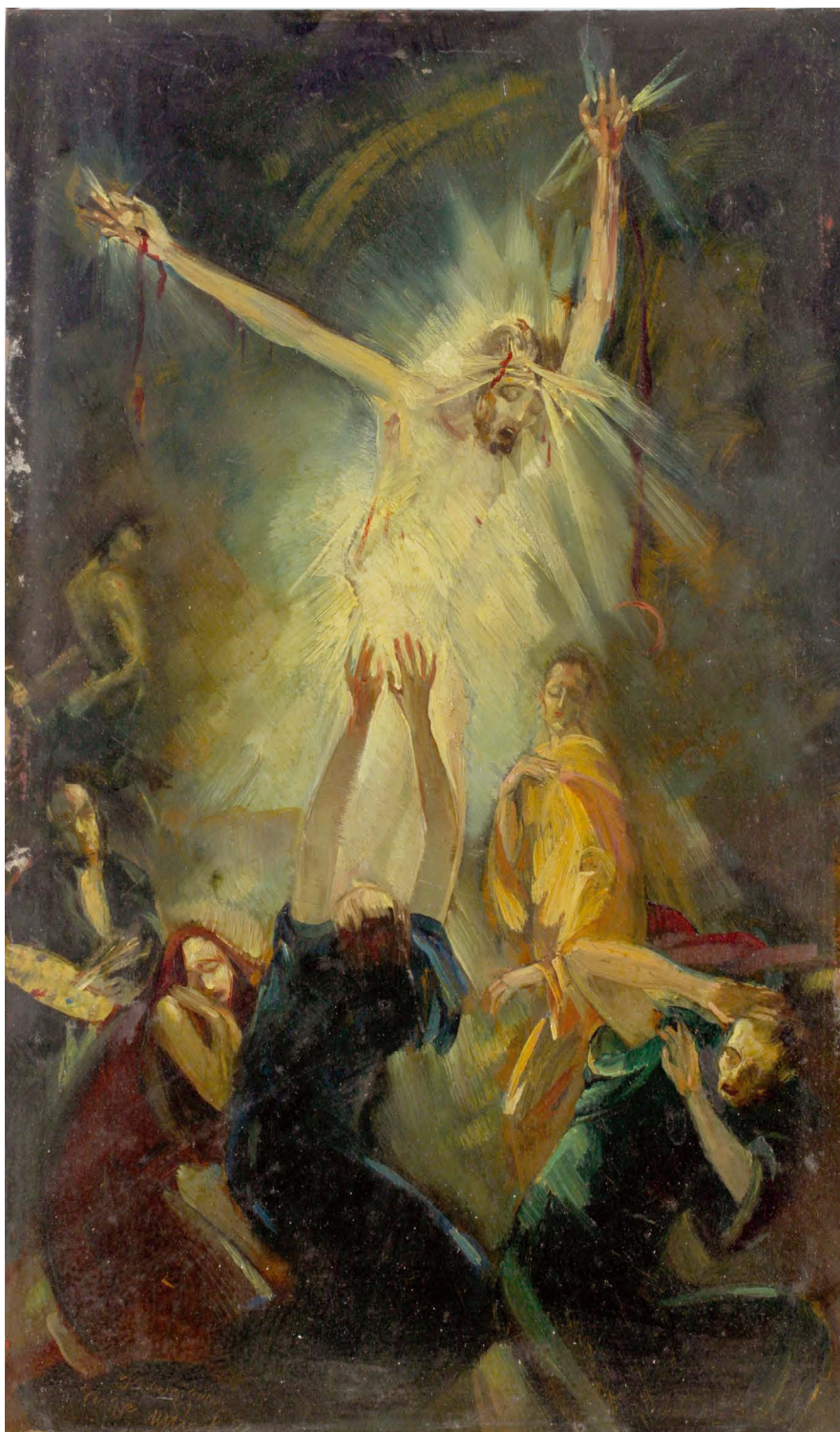
III. August Brömse: Oplakávání, 1912, Národní galerie v Praze.

IV. August Brömse: Kristus s apoštoly, ca 1917, křída, papír, 12 × 9 cm, Oblastní galerie Liberec.

V. Jan Alster: Snímání z kříže, 1920–1930, olej, plátno, 98×75 cm, Oblastní galerie Liberec.

VI. Maxim Kopř: Ukřižování, 1920, olej, měděný plech, 31 × 17,5 cm, Oblastní galerie Liberec.

VII. Edgar Jantsch:
Pietà, 1927, olej,
plátno, 73×92 cm,
Národní galerie v Praze.

VIII. Heinrich Nauen: Oplakávání, 1913, Kunstmuseen Krefeld.

IX. František Bílek: Úžas, 1907, dřevo, v. 340 cm, Galerie hlavního města Prahy.

X. Rudolf Michalik: Kazatel, 1925, olej, plátno, 72×53,5 cm, Muzeum umění Olomouc.

XI. Bohumil Kubišta: Vzkříšení Lazara, 1911–1912, olej, plátno, 163,5 × 126 cm, Západočeská galerie v Plzni.

příkladem vypjaté patetizace figurální formy nejsou biblické příběhy jsou monumentální postavy na plátnech i kresbách Felixe Jeneweina (bar. I), útočící na diváka teatrálně inscenovanými pózami a gesty. Dobová kritika pro tento vizuální patos neměla velkého porozumění a shledávala jej dutým a prázdným. Kupříkladu Arnošt Procházka na adresu ústřední postavy Jeneweinova monumentálního cyklu *Jidáš Iškariotský* (bar. II) z roku 1897 lapidárně poznamenává: „Na zlomeném Jidášovi působí právě jedině patos násilného držení těla, patos vnějšku, možno-li tak říci (...).“ A o samotném autorovi se vyjadřuje, že „je počestný a upřímný pracovník umělecký, ale nových dokonalých hodnot uměleckých nevytvořil. Jeho tvorba je čistě exoterická.“² Současná hodnocení jsou sice o poznání smířlivější,³ ale úplné rehabilitace se Jenewein nedočkal. Jeho vyhraněnou stylizaci gest a výrazů stále vnímáme spíše jako stylizaci neobratnou, neorganickou, melodramaticky přepjatou (v negativní konotaci tohoto pojmu), poplatnou morálně apelativnímu vyznění jeho děl, než invenční nadsázku, která by pouze dováděla ad absurdum nevyhnutelnou umělost a inscenaci každého tělesného výrazu.

Popularita náboženských témat se dále zvýšila na přelomu století, s prohlubujícím se vědomím rozpadu tradičních pořádků. Apokalyptická očekávání a mesianistický étos rezonovaly v celém středoevropském prostoru už v dekadách před vypuknutím první světové války, a to nejen ve výtvarném umění, ale také v literatuře či divadle. Zvláště silně se projevovaly v díle celé plejády německých expresionistů – od věhlasných umělců, jakými byli Lovis Corinth či Max Beckmann, po celou řadu méně známých autorů jako Josef Eberz, Heinrich Nauen, Christian Rohlf, Hermann Stenner, Jakob Steinhardt, Albert Weisergerber či Egon Wilden. Aktualizace nábožensky inspirované tvorby, dlouho zastiňovaná dominantní pozorností věnovanou při hodnocení této epochy výtvarné avantgardě, probíhala ovšem stejně tak v Rakousku a Čechách, kde ji lze rovněž spojit

v rozhodující míře s německými výtvarníky.⁴ Intuitivně tušená, ale nakonec překvapivě náhlá katastrofa vypuknuvší světové války tak jen katalyzovala a zesílila existující apokalyptické pocity a étos zmaru a beznaděje. Mnozí umělci a literáti nalézali v době chaosu a zhroucení tradičních pořádků ztracené jistoty v duchovnosti a novém mesianismu a pro inspiraci se obraceli ke staršímu sakrálnímu umění. Znovuobjevená náboženská ikonografie posloužila generaci expresionistů k vyjádření emocionálních reakcí na dosud nepředstavitelné válečné hrůzy i morální dilemata spojená s válkou a rozpory moderní doby.⁵ Jejich prostřednictvím bylo možné zobrazovat vyhrcované stavy násilí, agonie, utrpení, zmaru a bolesti či dobovou atmosféru beznaděje. Expresionistické náboženské umění v desátých a dvacátých letech si tak vybíralo zejména emocionálně vypjaté okamžiky ze staro- i novozákonních příběhů, nejčastěji souvisejících s utrpením Krista, jako je vztyčování kříže a ukřižování, snímání z kříže, matka s mrtvým synem, oplakávání, ale také vraždění nevinů. Vzrušená expresivita tělesného a gestického ztvárnění emocí a dramatickosti scén se projevovala i v dalších postavách světců a proroků či apokalyptických vizích.⁶ V části nábožensky inspirovaného umění prvních dekád nového století tak pokračovala tradice středověkého umění, jehož vzrušená emocionalita

Obr. 1: August Brömse: Vojáci u hrobu Kristova, 1917, pastel, papír, 17,5 × 27,4 cm, Oblastní galerie Liberec.

představovala přímý apel na diváka a jeho schopnost vcítění. Formule pro pózy a gesta bolesti, zoufalství, nářku, žalu i soucitu, jež po staletí přenášely afektivní stavy prostupující biblická témata, přebírali umělci bez zjevné inverze jejich významu a aktualizovali a doplňovali je novými variantami.

Jedna z ústředních postav pražského německého kulturního milieu v době první světové války, již zmiňovaný August Brömse, ve svém díle spojoval duchovní ukotvení ve středověkém a reformačním umění s prvky hlubokého spiritualismu až mysticismu a porozumění pro tragickou dimenzi lidského osudu. V několika klíčových a stále znovu opakováných tématech, jako ukřížování, snímání, pieta, oplakávání, uzdravení nemocného, stigmatizovaný Kristus, ale také víze, variuje různé polohy afektivních formulí svázaných s biblickou tematikou. Výrazné zintenzivnění jeho expresivního výrazu, které badatelé kladou do doby kolem roku 1910,⁷ je u jeho vrcholných obrazů – *Ecce Homo* a *Oplakávání* z let 1912–1913 – z velké části neseno vypjatým naturalismem. Na nepřekonaném obraze *Oplakávání* (bar. III) diváka zasahuje akcentovaná mrtvolnost Kristova těla: tvář s otevřenými očima a ústy, jak znehybněla v okamžiku smrti, bezvládnost zsinálého kadáveru, sesouvajícího se vlastní vahou k zemi, povislá kůže sugerující tělo starce, vyvolává biologicky podmíněnou afektivní odpověď, v níž mohou být přítomny i pocity odporu a morbidní fascinace vázané na setkání s tělem, jež prošlo protražovanou smrtelnou agoníí.⁸ O realitě takové biologicky podmíněné odpovědi vypovídá dobová kritika, odsuzující „odpudivý“ účinek těchto Brömsových děl. Dle Arnošta Procházky „Pieta druží hnusnost zeleného těla, posetého rudými skvrnami (...). Zde hnus a schválnost se slučují v dojem odpudivý a prudce odmítavý.“⁹ Avšak právě z tohoto primárního, tělesně zprostředkovaného afektivního prožitku lze v dalším plánu nahlédnout a intelektuálně reflektovat způsob, jímž Brömse ve své umělecké intenci Krista radikálně zlidštil a umožnil divá-

kovi znovu procítit a s afektivně-soucitnou investicí promyslet podstatu jeho oběti. Tento prudký, naturalismem podmíněný účinek je utlumen v drobných pastelech, akvarelech a kresbách, které přesto v nervní kreslířské zkratce zachycují postoj, gesto a často i výraz skládající příslušnou formuli patosu, charakterizující daný námět (obr. 1, bar. IV). Nové figurace ustálených formulí vznikají variováním stále znovu opakováných námětů – kupř. Brömsem oblíbených vizionářských stavů.

Expresionistické zvýraznění afektu a patosu spjatého s tradičním tématem výjimečným způsobem dokládá ve svém *Snímání z kříže* (bar. V) Jan Alster, relativně málo známý malíř, který v době kolem první světové války studoval na pražské Akademii výtvarných umění a ve dvacátých letech se pravidelně účastnil výstav Prager Secession. Vertikální osu obrazu, v němž lze nalézt ozvuky naturalistického barokního spiritualismu, zcela vyplňuje monumentální postava bezvládného Krista s bolestnou maskou obličeje, v němž vyhasl poslední smrtelný výkřik. Tuto hluboce zraňující tvář z obou stran rámuje emocionálně pohnuté výrazy Josefa z Arimatie a Nikodéma, podpírajících Kristovo tělo a přidržujících klesající hlavu. Celá kompozice je brilantní orchestrací, v níž se vertikální formule klesajícího těla prolíná se vzájemně odstíněnými a doplňujícími se pózami, gesty a výrazy jednajících postav, aby společně vyskládaly emocionální působení a patos scény. Zřetelně odlišným způsobem postupoval při práci na své sérii válečných obrazů s náměty Kristova utrpení Jan Autengruber, v jehož obrazech Ježíše na kříži je vzrušení a drama primárně neseno expresionisticky rozervanou formou rozplývajících se těl a barevností.¹⁰

Sakrální témata, aktualizovaná dobovou situací, však nepřestávají ve zdejším prostředí rezonovat – zejména mezi německými umělci – ani po roce 1918. Radikálně inovativní návrat k biblické tematice v době těsně po první světové válce je spojen se jménem dalšího pražského Němce, člena skupiny Poutníci, Maxima Kopfa. Na rozdíl od jiných představitelů

náboženského expresionismu nevycházela jeho křesťansky inspirovaná tvorba z hluboké religiozity, ale spíše z instinktivního příklonu k biblické tematice.¹¹ V krátkém období kolem roku 1920 vytvořil několik obrazů, které snad nejlépe dokládají schopnost umělců této generace transformovat novozákonní tematiku do originálního výrazového idiomu – v Kopfově případě radikální dynamizací založenou na světelně-krystalických efektech (obr. 2 a 3). Nevelké *Ukřižování* (bar. VI), malované na plech, bylo zřejmě studií k dnes nedochovanému obrazu stejného názvu. Dobová kritika o tomto velkém *Ukřižování* psala, že Kopf zdůrazňuje intenzitu okamžiku, která vyzývá diváka k bezprostřednímu soucitu.¹² Srovnání Kopfova *Ukřižování* s *Pietou* dalšího německého výtvarníka Edgara Jantsche umožní nahlédnout protikladné přístupy v inovaci emotivní formule svázané s tradičním ikonografickým tématem.

Kopfův obraz na malé ploše koncentruje obrovskou energii, tak jako je tomu i na jiných jeho

plátnech v krystalinickém idiomu. Z Kristova těla šlehají světelné erupce, jež ještě více dynamizují již tak dramatická gesta a výrazy do podoby naléhavé halucinatorní vize. Così z této výbušné energie je zachováno i na menší kresbě stejného námětu. Zcela protikladnou atmosféru vyznačuje o něco mladší obraz *Piety* (bar. VII) Edgara Jantsche (ikonograficky správnější by byl spíše název *Oplakávání*). Informace o tomto malíři jsou velmi skoupé, takže není zřejmé, zda měl možnost osobně poznat některá z vrcholných ztvárnění náboženských témat německých expresionistů, kupř. předválečné *Oplakávání* (bar. VIII) Heinricha Nauena, v němž je emocionální drama podobně nesené pohledy a zklidněnými gesty přítomných postav. Jantsch se důsledně vyhýbá dramatickým gestům a výrazům, vše je ztlumeno do okamžiku tichého zármutku a kontemplace, i Kristova tvář jako by se už stávala vzpomínkou. Jeho obměna afektivního obsahu tradičního tématu současně pozoruhodným způsobem problematizuje

Obr. 2: Maxim Kopf:
Ukřižování, 1920, pastel,
papír, 34,1 × 28 cm, Oblastní
galerie Liberec (vlevo).

Obr. 3: Maxim Kopf:
*Kráčející
muž*, 1920, pastel, papír,
27,2 × 16,1 cm, Oblastní
galerie Liberec.

warburgovskou opozici afektu a distancování. Zdá se, že pro úplnou rezignaci na vnější dramaticnost by Warburg Jantschovo *Oplakávání* bez rozpaků mohl přiřadit do sousedství Carpacciova obrazu stejného námětu v závěru panelu 42, kde jeho prostřednictvím ilustruje přechod od patetického afektu k sublimované meditaci smrti, čili „dosažení distance“. Jantschův obraz však brilantně dokládá ošidnost pojmu afektivní distance či nezaujatosti. Neokázalá gesta, dotýkání se mrtvého a procítěné pohledy zrcadlí hloubku emocionálního prožitku truchlících a spolu s Kristovou tváří vyplňují scénu emocionální silou a intenzitou tichého dramatu. Obraz je prostoupen afektem – potenciálem k afektivní reakci diváka – v přímé úměře k absenci pohybu a viditelného vzruchu.

Formule mystického a metafyzického afektu a patosu

Silně afektivní formule, jež diváka zasahují a otevírají se jeho vcítění a rezonanci bez ohledu na jeho náboženské cítění a víru, představují jednu polohu raně moderního návratu k biblickým tématům. Někteří z protagonistů nového religiózního umění, inspirovaní idejemi křesťanského mysticismu či různých ezoterických nauk, ovšem ve svých figurálních kompozicích ztvárňovali spíše nejednoznačné situace a mentální stavy, vyplněné spirituálními a metafyzickými obsahy. Kromě základního repertoáru biblické ikonografie stály v centru jejich pozornosti gesta a vize mystických prožitků, identifikace s Kristovým utrpením či různá očekávání Mesiáše a apokalyptického konce. Tito umělci tak byli konfrontováni s problémem, jak transformovat relativně omezený repertoár tělesného výrazu do konfigurací, které by vyjadřovaly těžko uchopitelné transcendentní obsahy a ideje a s nimi spojené komplexní afekty.

V našem prostředí tento typ metafyzické figurace afektu zastupoval především František Bílek, a to

způsobem, který je i v kontextu evropského umění ojedinělý. Bílek byl již svými současníky označován za mystického symbolika, jehož tvorba pramenila z hluboce prožívané synkretické spirituality, spojující křesťanské motivy a ideje s prvky gnostickými a okultními, to vše živeno jeho vizemi a obrazností. Petr Wittlich v řadě svých bílkovských studií popsal, jak umělcova obrazová imaginace pramenila z jeho vizí a snových vidin a z oscilací silného afektu, které je provázely – od pocitů štěstí až po hluboké úzkosti a deprese. Bílkovy sochy, kresby a grafiky zobrazují figury ve vypjatých pózách a gestech, které se vzpínají k nebi nebo ukazují do dále. Ztvárňují komplikované mentální obsahy a patos exaltovaných duševních stavů, prodchnutý náboženskou metafyzikou: patos duševního vysvobození a znovuzrození, trauma duševní touhy, prožření zasvěcenců, duchovní vykoupení a vysvobození, fyzické i duševní otevření se vůči jiné bytosti, patos sebeobětování.¹³ Wittlich s využitím umělcovy korespondence dovořil, jak složité a pracné – s ideovou pomocí svého nejbližšího okolí – Bílek hledal výtvarné prostředky pro expresi svých vysoce individuálních duchovních obsahů, spojujících prvek silné emocionality a transcendence. Hovoří přímo o Bílkově komunikačním chaosu v mluveném projevu, který se odrážel i v jeho projevu výtvarném, a upozorňuje, že takové subtilní pocity duševního života je ovšem obtížné zachytit ve hmotném obraze, a přisuzuje jeho kresbám vysloveně enigmatický charakter.¹⁴ Bílkova originální ztvárnění religiózních témat jsou nepochybně afektivní i patetická (v obou rovinách významu), tj. koncentrující afekt i silný, místy teatrální apel. Složitější je to s jejich formulaickou povahou. Bílek na jednu stranu přejímal určité figurace afektu ze staršího umění a reflektoval a rozvíjel dobové podněty a přístupy k tělesnému vyjádření afektu, některá jeho díla jsou pak příkladem warburgovské radikální inverze významu.¹⁵ Jiná z jeho sousoší a grafik se však evidentně vymykají jakékoliv formulaičnosti, nemají přímé předchůdce ani následovníky.

Obr. 4: František Bílek: Jak Milost se k nám sklání v ženě andělské, před 1903, rytina, karton, 23,6 × 14,5 cm, Galerie hlavního města Prahy.

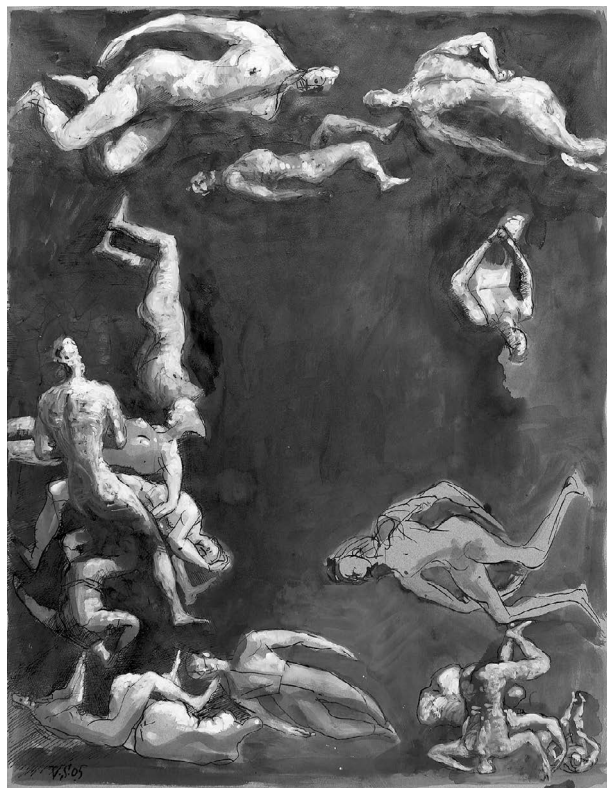
Bílkovo nezvyklé pojetí náboženských motivů, živěné jeho silným náboženským mysticismem, se ve své době často setkávalo s nepochopením.¹⁶ Odmyslíme-li fakt dobové podmíněnosti těchto názorů, přivádějí nás taková hodnocení přímo k jádru problému porozumění a afektivního působení tohoto typu formulí patosu. Jak a kde je v nich kódován afekt a jak je přístupný divákovi? Aleš Filip na adresu Bílkova díla píše, že symbolistický obraz je svou povahou záhadný a nerozluštitelný, „a proto mu nelze porozumět intelektem, nýbrž vcítěním“.¹⁷ Takový názor však při bližším pohledu neobstojí. Samotné senzomotorické a afektivní vcítění (empathie) do Bílkových skulpturálních a grafických figur

k hlubšímu prožitku těchto děl nepostačuje, jeho mystické a metafyzické formule patosu se neotevírají přímému tělesně zprostředkovanému porozumění diváka, tak jako některé formule traumatického afektu. Vezmeme si kupříkladu jedno z jeho stěžejních děl, majestátní *Úžas* (bar. IX) z roku 1907. Divákovo porozumění tomuto dílu v ideálním případě nesporně předpokládá i schopnosti vcítit se do postoje a gesta postavy a prostřednictvím vtělené rezonance internalizovat pocitu úžasu. Ale úžas běžného smrtelníka při pohledu vzhůru (např. na hvězdné nebe) je dalece vzdálen pohledu mystika, jenž patře vzhůru vidí v okamžiku extáze „jsoucnou všech věcí v pravém světle“.¹⁸ *Úžas* je v Bílkově podání člověkem, který jako by se zrovna probudil, vnímá metafyzický vliv světla dopadající seshora a odevzdává se mu. Postava zasvěcence vyjadřuje, slovy sochaře, „úžas nad velikostí a krásou vesmíru, do něhož je zajata (...)“.¹⁹ Kinesteticko-motorickému a afektivnímu vcítění zůstává tato hlubší dimenze významu sochy nepřístupná.

Podobně proces vcítování záhy narazí na své limity v případě reprodukované kresby *Jak Milost se k nám sklání v ženě andělské* (obr. 4), jež rozvíjí téma bolesti a vykoupení a provází stejnými afekty laděnou Březinovu básnickou sbírku *Hudba pramenů* i německé vydání jeho sbírky *Ruce*. Josef Vojvodík, který analyzoval postoje a gesta některých klíčových Bílkových děl jako vizualizaci a personifikaci básnických metafor Otokara Březiny a jejich komplikovaných metafyzických idejí, ji označuje za originální syntézu archaicko-mytologických představ a novozákonního mýtu. Dovojuje, že významovým jádrem kresby je proces albeda (bělení), „znovuzkříšení a zduchovnění po předcházejícím utrpení a vykupitelské oběti“.²⁰ Takové obsahy a asociace však samotná forma divákovi nemůže přímo komunikovat. Patos Bílkových postav – v obojím smyslu afektivně prožívané spirituality a apelu, jež vyznačují –, otevírá možnost vcítění jen v omezené míře. Così z toho ostatně dobře postřehla i dobová

kritika, když kupříkladu na adresu jeho *Podobenství velkého Západu Čechů* Karel Mádl napsal: „(...) jak u všech mystiků výtvarných, ocitá se lidský zjev v úplném područí idey. Není víc skutečností, je symbolem a někdy hieroglyfem.“ Karel Čapek zase končí svůj referát z Bílkovy výstavy roku 1908 jízlivou poznámkou, že Bílek „ve svém spirituálním bloudění se tuze pustil mimo svět, než aby mohl býti pochopen někým jiným než sebou, p. Brezinou a poněkud i mladými pány ze Svazu československého studentstva“. ²¹ Příklad Bílkova díla a jeho originálních mystických a metafyzických formulí patosu tak jasně upozorňuje na limity tvrzení stoupenců dnes populární vtělené estetiky (*embodied aesthetics*), kteří neúměrně zdůrazňují prioritu tělesné afektivní odpovědi na umělecká díla. ²²

Mystické a metafyzické formule patosu, zachycující především extatické vize či popisy okultních situací, jsou časté i u autorů spojených se skupinou Sursum, jako byli např. Jan Konůpek, František Kobliha, Josef Váchal a další. Do této skupiny lze řadit i olomouckého německého malíře a ilustrátora Rudolfa Michalika, jehož ideová inspirace pocházela jak z křesťanské mystiky, tak antroposofických idejí Rudolfa Steinera. ²³ V jeho *Kazateli* (bar. X) z roku 1925 je zachycení extatického stavu nesené světlem, které v podobě tří paprsků protíná scénu a vytváří světelný nimbus, jenž označuje posvátnost děje a současně akcentuje dramatické extatické gesto postavy. Kategorie metafyzických formulí patosu konečně zahrnuje i některá díla umělců, kteří netvořili „s Biblií v ruce“ a byli prosti religiózního zápalu. Tradiční křesťanská ikonografie jim posloužila k metaforickému vyjádření opět velmi individuálních, avšak primárně nereligiózních obsahů. Je tomu tak i v případě Kubištova využití tradičních biblických námětů, především v jeho monumentálním *Vzkříšení Lazara* (bar. XI). Jak bylo již opakovaně konstatováno, inovativnost Kubištova podání klasického příběhu je z velké části nesena právě dramatickou orchestrací gest a postav protagonistis-

Obr. 5: Volker Stelzmann: Soudný den B, 2005, kombinovaná technika, papír, 65 × 50 cm, sbírka autora.

tů. Obraz nese zřetelné stopy inspirace El Grekem, konkrétně jeho obrazy *Vyhnání z chrámu* nebo *Pátá pečeť apokalypsy*. ²⁴ Mladí modernisté, hledající možnosti ztvárnění extatických expresivních rysů, nacházeli u El Greka archetyp psychologicky potentní expresivní formy. ²⁵ Jak ve své studii obrazu objeveně ukázal Petr Jindra, reinterpretace křesťanského námětu měla Kubištovi sloužit k vyjádření „eschatologicky zabarvené naděje v obnovu duchovního stavu society“ a „apologie duchovního nároku moderního umění“. Topos probuzení či vzkříšení, vtělený do tradičního tématu, souzní s transformační funkcí kubismu „probouzející“ obraz. ²⁶

Umělecké návraty ke křesťanské ikonografii a jí neseným formulím patosu pokračovaly v českém prostředí ještě ve čtyřicátých letech, v době (řečeno titulem nedávné knihy a výstavy) na „konci

avantgardy“, jak dokládají díla Jana Zrzavého, Jana Baucha, Aléna Diviše, Rudolfa Veverky, Aloise Wachsmanna, Václava Chada a dalších.²⁷ Ojediněným příkladem soustavného zaujetí křesťanskou tematikou v současné figuralistice je dílo německého malíře z okruhu druhé generace lipské školy Volkera Stelzmannna (obr. 5). Biblická tematika tvoří v jeho rozsáhlém díle určitý protipól ke skupinovým a davovým scénám moderního městského života a sociálních situací. Podobně jako v případě Lovise Corinthy nebo jeho velkého vzoru Otto Dixe není zdrojem Stelzmannova návratu ke křesťanské ikonografii jeho náboženské přesvědčení, ale umělecký záměr aktualizovat po svém velkou vizuální tradici nábožensky inspirovaných formulí patosu v renesančním a barokním umění. Sám umělec přitom hovoří o svém hledání a reinterpretaci „prototypických“ či „formulaických“ obrazů lidských vztahů a situací, které jsou v jádru zafixované, ale přitom procházejí soustavným pohybem a proměnou. Aniž by jej Stelzmann přímo zmiňoval, jeho pojem *Musterbilder* pozoruhodně rezonuje s Warburgovými úvahami o transformaci *Pathosformeln*.²⁸

Poznámky:

- ¹ Zevrubný přehled sakrálního umění na přelomu 19. a 20. století přináší Musil, R. – Filip, A. (eds.): *Zajatci hvězd a snů: Katolická moderna a její časopis Nový život (1896–1907)*, Praha – Brno: Argo – Moravská galerie, 2000; Filip, A. – Musil, R.: *Neklidem k Bohu: Náboženské výtvarné umění v Čechách a na Moravě v letech 1870–1914*, Řevnice: Arbor Vitae, 2006.
- ² Procházka, A., Felix Jenewein, in: týž, *Diář literární a umělecký, články a kritiky o literatuře, výstavnictví a divadle*, Praha: nakladem Ludvíka Bradáče, 1919.
- ³ Srov. Musil, R. – Filip, A. (eds.): *Zajatci hvězd a snů*, c. d.; Vojvodík, J., *Imagines Corporis. Tělo v české moderně a avantgardě*, Brno: Host, 2006.
- ⁴ Padberg, M.: *Passion and ecstasy: The Reception of El Greco in the Context of a New Religious Art*, in: Wismer, B. – Scholz-Hänsel, M. (eds.), *El Greco and Modernism*, Ostfildern: Hatje Cantz, 2012, s. 282; výtvarné tvorbě českých Němců byla v posledních dvaceti letech věnována soustavná pozornost, srov. zejména Lahoda, V.: *Mezery v historii 1890–1938. Polemický duch střední Evropy – Němci, Židé, Češi. Umění*, 42, č. 4–5, 1994, s. 415–416; Rakušanová, M.: *Vzplanutí. Expresionistické tendence ve střední Evropě*

1903–1936. *Sbírka Galerie Ztichlá klika*, Praha – Olomouc: Muzeum umění Olomouc, 2008; Habán, I.: Praha-Dráždany. Skupina Die Pilger a spirituální tendence počátku dvacátých let, in: Habánová, A., *Mladí lvi v kleci: Umělecké skupiny německy hovořících výtvarníků z Čech, Moravy a Slezska v meziválečném období*, Liberec – Řevnice: Arbor Vitae, 2013, s. 40–54; Habánová, A.: *Mladí lvi v kleci: Umělecké skupiny německy hovořících výtvarníků z Čech, Moravy a Slezska v meziválečném období*, Liberec – Řevnice: Arbor Vitae, 2013; Habánová, A. (ed.), *Erwin Müller*. Liberec: Oblastní galerie Liberec, Technická univerzita a Arbor Vitae, 2014. aj. Monografické zpracování tohoto tématu zatím ovšem chybí.

- ⁵ Srov. Rakušanová, M.: *Vzplanutí*, c. d.
- ⁶ Ulmer, R.: *Passion und Apokalypse: Studien zur biblischen Thematik in der Kunst des Expressionismus*, Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 1992.
- ⁷ Rakušanová, M.: *Vzplanutí*, c. d.
- ⁸ Dosud málo studovaný fenomén morbidní zvědavosti (Zuckerman, M. – Little P.: *Personality and curiosity about morbid and sexual events, Personality and Individual Differences* 7, 1986, s. 49–56; Oosterwijk, S., *Choosing the negative: A behavioral demonstration of morbid curiosity*, *PLOS ONE* 12/7, 2017, e0178399 je relevantním faktorem v psychologické odpovědi na některé formule.
- ⁹ Procházka, A.: Němečtí výtvarníci z Čech, in: týž, *Diář literární a umělecký, články a kritiky o literatuře, výstavnictví a divadle*, Praha: nakladem Ludvíka Bradáče, 1919, s. 277–278. Razantní odmítní expresivně vyhočeného naturalismu v náboženských námětech bylo ovšem širším fenoménem, Josef Vojvodík v této souvislosti připomíná negativní reakce na expresivně naturalistický *Krucifix* Josefa Geise v Lübecku z počátku dvacátých let 20. století, srov. Vojvodík, J. – Langerová, M.: *Patos v českém umění, poezii a umělecko-estetickém myšlení čtyřicátých let 20. století*, Praha: Argo, 2014, s. 262–266.
- ¹⁰ K těmto Autengrubovým obrazům srov. Lahoda, V.: *Jan Autengruber 1887–1920*, Řevnice: Arbor vitae, 2009, s. 123–133.
- ¹¹ Habán, I.: *Maxim Kopf 1892–1958* [kat. k výstavě], Cheb: Galerie výtvarného umění, 2002., s. 18.
- ¹² Otto Kletzl v roce 1929, cit. in Habán, I.: *Maxim Kopf*, c. d., s. 28.
- ¹³ Wittlich, P.: *Sochařství české secese*, Praha: Karolinum, 2000, s. 143–158; Wittlich, P.: *Chvilé blesku. František Bílek a české umění*, in: Halířová, M. – Larvová, H. (eds.), *František Bílek (1872–1941)*, Praha: Galerie hlavního města Prahy, s. 15–40; Wittlich, P.: *Horizonty umění*, Praha: Karolinum, 2010; Wittlich, P., in: Šrp, K. – Baborovská, S. (edd.), *František Bílek a jeho pražský atelier*, Řevnice: Arbor vitae, Galerie hlavního města Prahy, 2010.
- ¹⁴ Srov. Wittlich, P.: *Tíseň těla*, c. d.
- ¹⁵ Podle Wittlicheho bylo rozhodujícím impulzem pro vznik *Úžasu* Bílkovo seznámení s Munchem na pražské výstavě v roce 1905, konkrétně s jeho *Výkřikem*. Tento vztah popisuje jako ukázkový příklad Bílkovy reinterpretace a inverzi munchovské formule patosu. Bílek, jehož dílo vyrůstá z diametrálně odlišného ideového základu, transformuje expresivní jádro Munchovy formule (Wittlich, P.: *Horizonty umění*, c. d., s. 226–232).
- ¹⁶ Viz výše, s. 40.
- ¹⁷ Filip, A.: *Vidění a symboly Františka Bílka*, in: Musil, R. – Filip, A. (eds.): *Zajatci hvězd a snů*, c. d., s. 339.

- ¹⁸ Cit. in: Mrázová, M.: *František Bílek, Výbor z díla*, Praha: Galerie hlavního města Prahy, 1986, s. 28.
- ¹⁹ Přímou inspirací Bílkovi poskytl Otokar Březina ve svém dopise sochaři, kde uvádí, že umění je mu jazykem, „jímž duše vyslovuje svůj úžas z kosmu, do něhož je zajata“. Dopisy O. Březiny F. Bílkovi, nedatováno, ca 1900.
- ²⁰ Ideovým zdrojům Bílkova díla se věnoval též Josef Vojvodík, který analyzoval Bílkovu interpretaci básní Otokara Březiny; ukazuje, že je třeba komplikované postoje a gesta vidět jako vizualizaci a personifikaci básnickových metafor a jejich komplikovaných metafyzických idejí. K interpretaci této a dalších Bílkových prací srov. Vojvodík, J., *Umění jako „průnik k Bohu“ a moderní umělec jako světec, bojovník a martyr: mezi symbolistickou a kubistickou modernou (a jejími kulturně-filosofickými kontexty a estetickými pozicemi)*, in: Filip, A. – Musil, R. (eds.), *Neklidem k Bohu*, c. d., s. 209–267.
- ²¹ Mádl, K. B.: *Umění včera a dnes. Pěťadvacet výstav Mánesa: Kronika deseti let 1898–1908*, Praha: František Topič, 1908, s. 13; Čapek, K.: *Výstava prací Františka Bílka*, in: týž, *O umění a kultuře I.*, Praha: Československý spisovatel, 1984, s. 29.
- ²² Viz výše, s. 23.
- ²³ Voda, D.: *Více světla! Rudolf Michalik (1901–1993)*, Olomouc: Muzeum umění, 2002, s. 44–49.
- ²⁴ Nešlehová, M.: *Bohumil Kubišta*, Praha: Odeon, 1984; Jindra, P.: *Vado ut a somno exsuscitem eum: Bohumila Kubišty Vzkříšení Lazara*, in: Jindra, P. – Lahoda, V. – Musil, R., *Kubismus ve sbírkách Západočeské galerie v Plzni*, Plzeň: Západočeská galerie v Plzni, 2009, s. 48–68. K vlivu El Greka na modernistickou malbu,

zejména v Německu, viz Schroeder, V.: *We can only understand forms as long as we need them: El Greco and the young expressionists*, in: Wismer, B. – Scholz-Hänsel, M. (eds.), *El Greco and Modernism*, Ostfildern: Hatje Cantz, s. 220–279 a další eseje v této knize.

²⁵ Tamtéž, s. 242–243.

²⁶ Jindra, P.: *Vado ut a somno exsuscitem eum*, c. d.

²⁷ Rousová, H. (ed.): *Konec avantgardy? Od mnichovské dohody ke komunistickému převratu*. Řevnice: Arbor vitae, 2011, s. 67–80; Vojvodík, J. – Langerová, M.: *Patos v českém umění*, ..., c. d., s. 259–273; 292f. Josef Vojvodík si všímá, že u některých z těchto autorů měla nová aplikace křesťanské ikonografie ve čtyřicátých letech desakralizující, až blasfemickou podobu, v níž je vyhozený naturalismus, vlastní již generaci expresionistů při zobrazování témat Kristova utrpení, navíc aktualizován prizmatem existencialismu.

²⁸ K Stelzmannovu pojetí *Musterbilder* v kontextu jeho nábožensky inspirovaných děl blíže viz Schierz, K. U.: *Golgotha Gleich Neben: Christliche Ikonografie im Werk von Volker Stelzmann*, in: Beaucamp, E. – Hein, M. – Morawietz, M. – Schierz, K. U., *Volker Stelzmann Panoptikum*, München: Prestel, 2015, s. 81–103.

Ladislav Kesner, historik umění, zabývá se teorií umění a obrazu, vnímáním obrazů a jejich psychologickými účinky a empirickým zkoumáním působení obrazů s využitím neurozobrazovacích metod.

Ladislav Kesner

TRAUMA TÍSEŇ EXTÁZE PRÁZDNOTA

Formule afektu a patosu 1900–2018

Bohatě ilustrovaná publikace věnovaná proměnám „formulí patosu“, tj. emocionální řeči lidského těla, jak ji zachycuje výtvarné umění a vizuální kultura v posledních zhruba sto dvaceti letech. Autor originálně rozpracovává psychologickou teorii umění a model umělecké historie významného německého historika umění a kultury Abyho Warburga (1866–1929) a rozšiřuje ji do současnosti.

Warburgův pojem „formule patosu“ (Pathosformeln) se v jeho práci stává průsečíkem, v němž ožívají a vzájemně se protínají velká témata humanitních a sociálních disciplín, ale také věd zabývajících se lidskou myslí: otázky mechanismů, skrze něž obrazy působí na své diváky, vzájemného ovlivňování biologických a kulturních aspektů tělesného výrazu a prožívání emocí, vztahu mentálních a materiálních reprezentací či racionality a afektu.

brož s klopami

280 stran

484 Kč cena po slevě 25 %

Vyšlo v **Books & Pipes Publishing**
www.bpublish.cz

obchod@bpublish.cz
www.facebook.com/bpublish.cz

**BOOKS
& PIPES**
PUBLISHING

Vladimír Neuwirth, autor *Apokalyptického deníku*

ONDŘEJ BAKEŠ

V tomto roce si připomínáme dvacáté výročí úmrtí teologa, literáta, překladatele, kulturního historika a neúnavného zakladatele mnoha aktivit Vladimíra Neuwirtha. Z jeho zápisníků vydalo nakladatelství Triáda výběry *Apokalyptický deník* a *Vcházení do Evropy*. Starší z knih, *Apokalyptický deník*, vydal Neuwirth ještě v exilu v Opus bonum, které inicioval, založil a jehož směr udával prvních sedm let jeho činnosti. „Generace, která nastupuje, ví málo o tom, co udělala generace předchozí,“ napsal Neuwirth do římských Studií.¹ Pojďme si tedy připomenout, kde zanechal tento autor svou stopu.

Narodil se v Komárově u Opavy 12. 8. 1921 jako prvorozený syn ve druhém manželství Karla Neuwirtha a Albíny Neuwirthové, rozené Fuksikové. Z prvního otcova manželství měl Neuwirth čtyři sourozence, přičemž sestra Božena, nejmladší z nich, byla o sedmnáct let starší. Rodovou konstelaci později Vladimír Neuwirth komentuje takto: „Když jsem se narodil, chyběl mému otci rok do padesátky. Měl jsem bratry o mnoho let starší; moji bratrance a sestřenice mohli být věkově mými rodiči. Příbuzní se ke mně chovali jako k dospělému, dříve než jsem dospěl. Tento věkový rozdíl způsobil, že má rodová paměť je o generaci starší, než tomu běžně u lidí bývá, a to je pro osobní život v době, kdy se tato paměť ztrácí, dar významný.“² O devět let později se narodila ještě dcera Alenka. V roce 1932 začíná Vladimír Neuwirth studovat na Reálném gymnáziu v Opavě, čte Bezruč, Puškina, Zeyera, ale především objevuje F. X. Šaldu a Jana Čepa. Po záboru Sudet v roce 1938 se Opava stala součástí Třetí říše, proto Neuwirth odchází dokončit středoškolská studia na gymnázium do Ostravy-Přívozu, na němž také odmaturoval. V roce 1940 pak přichází do Pra-

hy, kde se živí především jako učitel němčiny a zároveň studuje na Ústavu moderních řečí ve Spálené ulici. Tam se seznamuje se zakladatelem a redaktorem studentského časopisu *Jitro* Dominikem Pěckou a také s dominikánem Metodějem Habáněm. Pro hlubší pochopení dalšího Neuwirthova vývoje je toto druhé setkání naprosto zásadní.

Vliv Metoděje Habáně a cesty po Francii

V roce 1932 zahajuje P. Metoděj Habán tradici tzv. Akademických týdnů, jejichž cílem bylo kromě jiného také odstraňovat předsudky českého liberálního myšlení vůči křesťanské kultuře a filozofii Tomáše Akvinského a Aristotela. Od počátku období Protektorátu se Habán pokoušel uvést do života v Čechách a na Moravě hnutí malých společenství, kroužků JOC a JEC,³ jak je na Západě uskutečňoval již od dvacátých let P. Joseph Cardijn.⁴ Za války šířil letáky s přednáškami mezi vedoucími těchto kroužků a pastoračně působil mezi dělníky nasazenými na práci do Německa a jiných okupovaných zemí. Jak na setkání s touto osobností vzpomínal

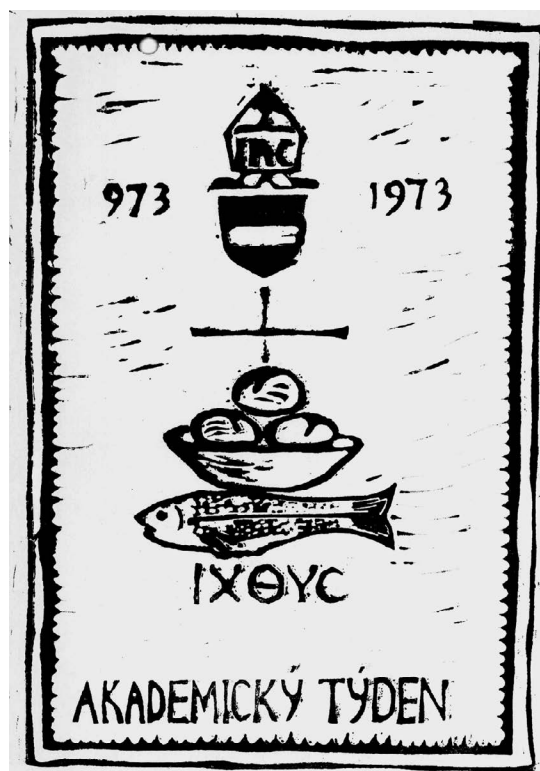
Vladimír Neuwirth? „Když jsem navštívil dr. Habáně poprvé, nevěděl jsem, že to byla návštěva osudová,“⁵ hodnotí a vzápětí dodává: „kulturní život soustředěný v Kristu – tak bych charakterizoval životní ideál dr. Habáně.“⁶ A skutečně, v osobě Metoděje Habáně jako by se protnul všechny Neuwirthovy předchozí cesty v průsečíku, ze kterého vykročil vlastní, osobitou cestou.

V červenci 1945 se Neuwirth účastní Akademických týdnů na Svatém Kopečku u Olomouce a v říjnu toho roku také v Praze. Do svého deníku si pak zapisuje: „Mluvil bych o poslání. Bez proniknutí tajemství poslání je lidský život rozkolísaný; rozvazuje se a hroustí. Uvědomělé rozeznání poslání je vnitřním principem správného života, je principem růstu. Akademické týdny chtějí vrhnout světlo do duše mladého člověka, aby poznal, jaké je jeho poslání, jak má toto poslání naplnit.“⁷

Vladimír Neuwirth i jeho přátelé měli k hnutí dělnické i studující mládeže (JOC a JEC) blízko, takže když přišlo pozvání, aby se zúčastnili sjezdu hnutí JEC ve Francii, neváhali. Podle svědectví Jiřího Havlíčka tam Vladimír Neuwirth proslavil hodinovou přednášku ve francouzštině. Po kongresu JEC cestují po Francii a také navštěvují a poznávají další nová společenství a sekulární instituty. Během francouzského pobytu pravděpodobně dozrálo rozhodnutí založit „Společenství“, které vycházelo ze struktury JOC, ale nebylo programově zaměřené jen na mladé lidi.

Společenství

Po návratu domů, v září 1947, začíná Neuwirth se svými přáteli studovat laickou teologii v Olomouci a brzy nato zakládá se svými přáteli Jiřím Havlíčkem, Miroslavem Tělupilem, Miroslavem Němcem, Karlem Flossem, Lubomírem Gebauerem a Bronislavem Kulíškem tzv. Společenství. Impulzů k založení Společenství bylo hned několik: v první řadě osobní zkušenost z práce kroužků JOC, česky nazývaných

Pozvánka na Akademický týden z roku 1973. Ústřední téma bylo „Tisíc let pražského biskupství. Češi a Němci“.

také Nová pracující mládež. Dalším vlivem byl jistě inspirativní pobyt ve Francii. A v neposlední řadě to byla také apoštolská konstituce papeže Pia XII. *Provida mater Ecclesia*,⁸ věnovaná církevním předpisům pro sekulární instituty. Společenství začalo jako malá skupina, brzy se však rozrostlo až ke stove členů. Pro většinu členů představovalo Společenství významnou inspiraci, pro některé dokonce celoživotní program. Společenství tvořily 3 okruhy: okruh kněží a bohoslovců, okruh svobodných laiků (muži a ženy samostatně) a okruh rodin. Obsahem byla práce na obnově světa skrze snahu po obnově křesťanského života, posvěcení pozemských skutečností a posvěcení oblasti kultury. O osmnáct let později, 7. prosince 1965, církev zveřejňuje pastorační konstituci o církvi v dnešním světě *Gaudium et Spes*, jejíž druhá kapitola je celá věnovaná pod-

poře a rozvoji kultury. Koncilní otcové tak potvrdili, že posvěcení kultury přímo souvisí s obnovou a posvěcením křesťanského života. Dotkli se tedy obou oblastí, které byly v centru Neuwirthových aktivit.

V roce 1948 byli členové Společenství nuceni změnit svoje studium. Laičtí studenti se museli buď stát bohoslovci, nebo studium ukončit. Neuwirth proto v roce 1948 raději zvolil pokračování studia jako bohoslovec. V roce 1950 je ale kněžský seminář v Olomouci režimem definitivně uzavřen a zrušen. Po uzavření teologické fakulty byli mnozí členové Společenství odvedeni do PTP, ale Vladimír Neuwirth byl kvůli špatnému zdravotnímu stavu ponechán v civilu. Pracuje v Západočeském rudném průmyslu v Ejpovicích u Plzně, ale přitom ještě studuje na filozofické fakultě, pak vykonává práci skladového účetního v Ostravě a poté nastupuje na stavbu údolní přehrady na Těrlicku u Ostravy. Jsou to léta v ústraní, ale zároveň léta zrání. Hodně času věnuje Společenství, studiu a zároveň promýšlení zásadních otázek, které se před ním vynořují. V letech 1955–1960 píše tři pozoruhodné studie: *Zjevení Boha živého, Základy rozjímání a výkladu Písma a Tajemství otřásání*.⁹ Ve *Zjevení Boha živého* zdůrazňuje potřebu samoty a vnitřního mlčení jako předpokladů k poznávání Boží vůle. V úvaze *Základy rozjímání a výkladu Písma* apeluje na správné chápání Písma skrze tradici Otců a vztažení Slova k aktuální situaci. *Tajemství otřásání* pak interpretuje jako nezbytnost pro hlubší pochopení Božího zjevení, lidských dějin i údělu jednotlivce, jehož protipólem je vejít v odpočinutí. Neuwirth zde věcně hodnotí běsnění času pronikavě prorockým zrakem, který nenese ani náznak sebelítosti: „Jsme na tom hůře my, kteří žijeme v době, kdy svět se třese v nejspodnějších základech? Vzhledem k přirozenosti jsme na tom hůře. Na naše ramena bylo toho naloženo více a více, jsme drceni. Vzhledem k poznání pravdy jsme na tom lépe. Není nám dovoleno usnout v iluzi.“¹⁰ Zároveň ale přináší i útěchu, o to

vzácnější vzhledem k době, ve které studie vzniká: „Když jedna strana neplní smlouvu, vchází s druhou stranou v soud. Dnešní svět vešel v soud s Bohem živým. (A je vlastně stále v soudu s Bohem.) Proto jím Bůh otřásá. Každý soud na tomto světě je však spíše dílem Boží lásky než spravedlnosti.“¹¹ V roce 1959 píše Neuwirth disertační práci *Ze života darmošlapa Josefa von Eichendorffa – psychologická a estetická analýza*, ve které zúročuje topos i genia loci svého rodiště.

Neuwirth se také snaží informovat zahraničí jak o perzekuci naší církve, tak o činnosti Společenství. V roce 1959 posílá informaci o Společenství do JOC ve Francii. Na jaře 1960 se naskytla možnost informovat o činnosti Společenství vatikánské úřady přes německého kněze Eduarda Krokera, SVD, původem z Ludgeřovic, působícího na japonské univerzitě Nasa v Nagoye, který byl toho času v Kylešovicích na návštěvě u příbuzných. Neuwirth tedy sepsal pojednání o aktivitách Společenství, o církevních i politických poměrech u nás, a v něm se dotazoval příslušných autorit na právní legitimitu generálních, resp. kapitulních vikářů a na jejich názor na komunisty ovládaný bohoslovecký seminář v Litoměřicích. Na hranicích byl ale P. Kroker důkladně prohledán a dopis byl zabaven. Nebyla v něm sice jména členů, ale i tak měla státní bezpečnost konkrétní důkaz o činnosti „ilegální skupiny“. V létě 1960 se Neuwirth ještě neúspěšně pokouší informovat ústředí JOC v Paříži a ústředí Katolické akce ve Vídni. StB měla už dost důkazního materiálu a tedy i důvod zakročit.

Zatčení a uvěznění

K zatčení došlo 11. 1. 1961 a v prvním procesu v červenci 1961 byla souzena třináctičlenná skupina, ve které byli kromě zakladatele Vladimíra Neuwirtha také P. Josef Veselý, Libuše Horáková, Vlasta Kurková, Karel Polášek, P. Ferdinand Bílek, ThDr. Emil Pluhař, Alžběta Jarošová, Františka Chlápková,

Jiřina Zeidlerová, ThDr. Jiří Batušek, Zdeněk Bílek a kapucín P. Jan J. Vícha. Druhá, šestičlenná skupina P. Radima Hložánky, ve které byl jazykovědec Antonín Satke, P. František Bršlica, Světlá Koutná, P. Jan Novák a MUDr. Alexius Pešat, byla souzena v září. Celkem bylo vyslýcháno více než sto lidí, zatčeno a odsouzeno dvacet tři členů Společenství a úhrnná výše trestu byla 156 let.

Neuwirth byl odsouzen na 14 let nejtěžšího žaláře v třetí nápravně-výchovné skupině. Zatímco mnozí odsouzení členové byli amnestováni v roce 1962, on byl propuštěn až v roce 1968. Postupně byl vězněn v Ostravě, v Praze-Pankráci, v Plzni na Borech a největší část vazby strávil v bývalé kartouze ve Valdicích. Tomuto období říká rekreace, nikoli však ve smyslu odpočinku, osvěžení, ale ve smyslu přetvoření, znovustvoření – k obrazu vládnoucí moci. K této proměně měla přispět práce, samoty a vězeňská převýchova. Postupně tak pracoval jako vězeň pro KOH-I-NOOR, Borské sklo i Výzkumný ústav ministerstva vnitra, kde byli někteří vězni zapojeni do výroby odposlouchávacích přístrojů. Pracoval dva měsíce pro Ingstav, stavěl dílny, sklady a nájezdové rampy.

Vnitřní samota těchto let byla jakousi přípravou na mnohem delší vnitřní samotu prožívanou brzy po propuštění na svobodu ve vynuceném exilu: do deníku si později – už v zahraničí, 2. dubna 1970 – napíše: „Naprostá samota, v níž žiji, samota, v níž se nemohu o nikoho opřít, samota daná apelem Božím, který se snažím následovat, samota daná pohledem na stav a potřeby tohoto času, vyztužuje mé nitro. Léta ‚rekreace‘ byla přípravou pro život na hoře samoty. Úzkost přispěla k utužení vůle, abych si zvykl na nepřítomnost jakékoliv lidské útěchy a pomoci.“¹²

Podle Karla Skalického napsal V. Neuwirth ve vězení okolo deseti vlastních prací a překládal např. *Monadologie* G. W. Leibnize.¹³ Zachovaný esej, publikovaný pod názvem *Víra a základy křesťanské kultury* s podtitulem *K duchovnímu vývoji Čech od*

baroka k dnešku, je skvělým zúročením všeho, co Neuwirtha inspirovalo (tradice církve, J. Eichendorff, Vašicovo dílo, Leibniz, ale i Holan), co promýšlel (postoje T. G. Masaryka, tvorba a osobnostní vývoj E. Rádl, F. X. Šaldy a nové básnické generace třicátých let 20. století) a co žil celou svou bytostí (víra projevující se v kultuře, kultura žité víry pramenící z kontempace). Zdůrazňuje v něm potřebu zakotvení v Kristu, která baroku nechyběla, a komparací s osvěcenstvím přesvědčivě ukazuje, že duchovní i kulturní odkaz jednotlivých epoch vývoje společnosti je odrazem inspiračního zdroje, ze kterého vychází.¹⁴ Ve vězení měl také příležitost poznat celou řadu nejrůznějších osobností: „kněze a doktora teologie Jana Boukala, architekta a lidoveckého politika Jaroslava Cuhru, biskupa Felixe M. Davídka, kněze, básníka a překladatele Jana Dokulila, biskupa Ladislava Hlada, kněze a mnicha Jana Evangelistu Urbana, biskupy Jána Vojtašáka a Stanislava Zelu či čelného politika prvního samostatného Slovenska Alexandra Macha. Dále uvádí,

Vladimír Neuwirth (vpravo) v doprovodu jednoho z účastníků Akademického týdne v roce 1975.

aniž je zřejmé, zda s nimi hovořil, ještě dva nacistické generály, Ernsta Hitzegrada a Schmidta.¹⁵ Události pražského jara rozpochovaly stojaté vody bezpráví, a tak byl 2. 4. 1968 Vladimír Neuwirth alespoň podmíněně propuštěn z výkonu trestu.

Uvolnění politické situace na jaře 1968 přineslo nečekané možnosti. Nenapravitelný nepřítel socialistického zřízení, jak Neuwirtha ohodnotili dozorcí ve Valdicích, mohl dostat vízum do Rakouska, aby se zúčastnil srpnových Vysokoškolských týdnů v Salzburgu a Kremsmünsteru. Během nich ale do země vtrhla vojska Varšavské smlouvy a definitivně tím ukončila naděje na svobodnější uspořádání poměrů u nás. Neuwirthovi je jasné, že režim bude k lidem jeho ražení nesmlouvavý, a tak se nelze divit, že se z Rakouska už nevrací. Po skončení Akademických týdnů tedy odjíždí do Vídně a stává se externím spolupracovníkem Ústavu slovanské filologie, kde tehdy působil také někdejší Vašicův žák, profesor František Václav Mareš.

Belgie – druhá vlast a *Apokalyptický deník*

Začátkem roku 1969 pak nastupuje na volné místo v belgické Lovani v Ústavu pro studium střední Evropy (Institut de recherches de l'Europe centrale) při tamější katolické univerzitě. Zde publikuje francouzsky esej *Zrcadlo české poválečné literatury* a začíná budovat knihovnu, která se stala základem pro jeho pozdější aktivitu nazvanou Bibliotheca Cyrillo-Methodiana. V Lovani zároveň pracuje – na doporučení biskupa Trochty – na založení české koleje. Dne 10. října píše Karlu Skalickému do Říma a nabízí mu spolupráci: „Je zde třeba kněze vzdělaného, horlivého a podnikavého [...] A konečně je třeba kněze, který má smysl pro spolupráci. Mysleli jsme na Vás...“¹⁶ Příliv českých emigrantů ale ustal, protože hranice se brzy opět neprodyšně uzavřely a plány na otevření české studentské koleje tím vzaly za své. Nicméně tímto dopisem začíná osobní přátelství dvou velkých postav našeho exilu.

Belgický pobyt je výjimečný i tím, že právě zde si začíná Neuwirth zapisovat postřehy týkající se kultury, víry i osobní situace, které později vydává pod názvem *Apokalyptický deník*. Bez velkých gest v něm čtenáře nechává nahlédnout do svého nitra. „Je zákon v životě duchovním, že udělení velké milosti předchází velké utrpení či velká úzkost.“¹⁷ Glo-suje literáty: „Žítí *ted'*, právě v této chvíli, to je jeden z nejhlubších rysů básnické tvorby Demlovy.“¹⁸ Neúprosně komentuje realitu společnosti: „Protože tajemství bylo vysunuto ze středu našeho zájmu, schází našemu životu úžas.“¹⁹ A také předává moudrost meditovanou i prožitou: „Aby duše milovala Ženicha Velepísně, musí být připravena otřesením Apokalypsy.“²⁰

Apokalyptický deník je dílo mimořádné stejnou měrou, jakou je mimořádný životní úděl autora, dynamický, dramatický, bojující o naději uprostřed bouří času. A také plný nečekaných zápletek. Jednou z nich je i rozpad nejstarší katolické univerzity na světě, která jej zaměstnává, na holandskou a francouzskou část, čímž Vladimíru Neuwirthovi začíná další životní etapa. Od 1. 1. 1971 nastupuje jako kulturní a sociální pracovník při české katolické obci ve Frankfurtu nad Mohanem.

Frankfurt nad Mohanem a Opus bonum

Prvořadým úkolem na novém místě byla pomoc uprchlíkům z ČSSR a ostatních zemí za železnou oponou. Šlo mnohdy o fyzicky vyčerpávající práci, kdy bylo potřeba sehnat bydlení, finanční prostředky i zaměstnání.

Kromě toho neúnavně pracuje pro osvětu kulturní i duchovní, což znamená organizování přednášek, zájezdů, poutí a množství literárních i překladatelských aktivit. Neuwirth také udržoval celou řadu společenských kontaktů: „Řídil jsem se jednou zásadou, kterou bych vám chtěl jako Čechům zdůraznit, poněvadž Češi nemají pro toto smysl: je nutno pěstovat společenské kontakty a je třeba

osvěžovat paměť.²¹ Tyto společenské kontakty pak dokázal využít jak v osvětové činnosti při organizování Akademických týdnů v Hünfeldu u Fuldy,²² tak při pomoci potřebným. V roce 1971 kontaktoval Neuwirth břevnovského opata Anastáze Opaska a společně pak založili 10. března 1972 kulturní sdružení Opus bonum.

Základní ideou kulturního sdružení Opus bonum byla vědomá návaznost na staroříšské Dobré dílo Josefa Florianana. Hlavní náplní tedy měla být osvětová práce zaměřená na posílení české kultury a křesťanství – jak v cizině, tak i doma. Kromě pořádání již zmíněných akademických týdnů chtělo Opus bonum také organizovat setkání mládeže, založit bohemistickou knihovnu s archivem a začít s nakladatelskou činností.²³ Po několika letech činnosti dochází v Opus bonum k vnitřnímu pnutí. Mladším členům se nelíbil dominantní intelektuálně-katolický směr. S příchodem hraběte Richarda Belcrediho se sdružení otevírá i jiným tématům, do té doby nereflaktovaným, a to včetně politických. Setkání jsou od roku 1978 přesunuta do Frankenu poblíž českých hranic a Opus bonum začíná spolupracovat s křesťanskou organizací sudetských Němců Ackermann-Gemeinde. Tou dobou už je ale jednatelem Opus bonum dr. Belcredi, sídlo sdružení je přeloženo z Frankfurtu nad Mohanem do Mnichova a pro Neuwirtha už není v novém, zpolitizovaném konceptu dost místa.

Goethe a Čechy

Vzdálení od Opus bonum ale umožnilo, že se Vladimír Neuwirth mohl ponořit do studia života a díla nejslavnějšího frankfurtského rodáka J. W. Goetha. Podle vzpomínek Neuwirthovy neteře Vladimíry mu toto téma pomohlo překlenout nelehké období, ve kterém se po odchodu z Opus bonum ocitnul.²⁴ Jak *Apokalyptický deník*, tak zejména *Vcházení do Evropy* obsahují postřehy a polemiky s Goetheovým dílem, životem i jeho odkazem oslovujícím

i ve dvacátém století. Život J. W. Goetha připomněl Neuwirthovi z trochu jiného úhlu hloubku i provázanost česko-německých vztahů, kterou denně prožíval ve svém zaměstnání, v údělu exulanta, ale prožíval ji také jako člověk filozoficky, kulturně a umělecky orientovaný. Tak vznikly podklady pro výstavu a cyklus přednášek na téma „Goethe a Čechy“. Toto téma pak přednášel v mnoha evropských městech, mimo jiné ve švédském univerzitním městě Lundu, v Římě, ve Vídni a v Londýně. V druhé polovině roku 1991 se výstava dostala i do Brna a do Olomouce.

V deníkových záznamech je v roce 1982 další významný údaj: „Dnes založena Bibliotheca Cyrillo-Methodiana.“²⁵ Náplní nové knihovny mělo být vytvoření zázemí pro studium české kultury, pořádání konferencí o české literatuře a kultuře, besedy o autorech, pořádání dokumentárních výstav, jako bylo třeba téma „Goethe a Čechy“, vydávání menších prací i překladů tiskem a rozvíjení kulturních kontaktů i s jinými národy.

Oslavy 1100 let od smrti sv. Metoděje

Patrně nejvýznamnější veřejnou akcí, kterou Bibliotheca Cyrillo-Methodiana pořádala, byly oslavy 1100 let od smrti sv. Metoděje, a to hned na dvou místech: v Mohuči 24. února a ve Frankfurtu nad Mohanem 2. března 1985. Neuwirth využil mnohé ze svých kontaktů, aby frankfurtská oslava byla opravdu důstojná. Pro spolupráci získal organizaci Ackermann-Gemeinde a liturgie v byzantsko-slovanském obřadu se kromě biskupa Škarvady a P. Tomáše Špidlíka zúčastnil i apoštolský nuncius v Německu Josip Uhač. Po bohoslužbě následovala slavnostní akademie v Císařském sále na radnici pro 350 vybraných hostů, na které se podílelo město Frankfurt s neobyčejnou štedrostí. P. Alois Krchňák, místopředseda knihovny, k tomu později dodává: „Žasl jsem, jak veliké sumy peněz bylo město Frankfurt ochotné vydat na oslavy slovan-

ských věrozvěstů sv. Cyrila a Metoděje. Bylo to gesto přátelských vztahů k českému národu a ke všem Slovanům.“²⁶ V roce 1985 se Neuwirth stěhuje z Frankfurtu do Raunheimu a zde pokračuje v osvětové činnosti pod hlavičkou knihovny Bibliotheca Cyrillo-Methodiana. Pro ilustraci je dobré uvést, že například Neuwirthova přednášková činnost je po odchodu do exilu odhadovaná na více než sto přednášek v různých zemích. V listopadu 1987 například uspořádal v Raunheimu sympozium „Masaryk–Pekař–Šalda“, kde zúročil celoživotní zájem o tyto osobnosti a období, ve kterém působily.

Dne 11. června 1988 pak Bibliotheca Cyrillo-Methodiana pořádá ve frankfurtském dómu bohoslužebnou oslavu k výročí 1000 let křesťanství na Kyjevské Rusi. „Jedna z nejúspěšnějších akcí. Rád bych zvěděl, co si o ní myslí Bůh,“²⁷ zapisuje si Vladimír Neuwirth do svého deníku den poté. Podobně jako při cyrilometodějských oslavách se podařilo zajistit podporu magistrátu města Frankfurtu, místní církve a účast mnoha hostů. Hlavním celebrantem byl biskup a exarcha Dr. Platon Kornyljak z Mnichova a koncelebrantem biskup Jaroslav Škarvada.

Návrat do vlasti

Po sametové revoluci zvažoval Vladimír Neuwirth možnost návratu k rodině do Komárova, nebo setrvání v Německu. Bylo mu 68 let a po mnoha vynucených změnách bydliště stál znovu na rozcestí. Podle svědectví Vladimírovy sestry Alenky to bylo opravdu těžké rozhodování. Lidé se na bývalé emigranty dívali jako na ty, kteří se v cizině měli dobře, nenesli s nimi těžkosti totality a nijak se nezasloužili o změnu režimu.²⁸ Reakce na Neuwirthovu emigraci byly rozdílné i mezi členy Společenství. Jiří Havlíček vzpomínal na některé z nich, kteří si připadali zrazeni poté, co se zakladatel Společenství nevrátil v roce 1968 ze zahraničí. Sám Vladimír Neuwirth v dopise své blízké známé z prosince 1991 vysvět-

luje: „Odjel jsem z Československa 31. července 1968, to znamená tři týdny před okupací. Nesešel jsem se předtím se členy Společenství, abych jim oznámil, že jedu do ciziny a že se nevrátím. Že se nevrátím, jsem ani já sám nevěděl.“²⁹

Nakonec padlo rozhodnutí, že se Neuwirth přece jen vrátí do rodného Slezska a tam také přenese knihovnu a její aktivity. Knihovna byla oficiálně darována olomouckému arcibiskupství, aby ji bylo možné legálně odvézt z Německa. Počet titulů se pohyboval kolem 15 000 a bylo třeba najít vhodné místo k uskladnění knih a později k obnovení činnosti knihovny. Vše bylo složeno v prostorách kostela sv. Hedviky v Opavě a posléze převezeno na faru v Opavě-Jaktaři, kde působil Neuwirthův soupevník z časů Společenství P. Josef Veselý. Navzdory těžkostem s adaptací v nových podmínkách, navzdory ubývajícím silám a zhoršujícím se zdraví zvětšuje Vladimír Neuwirth fond knihovny až ke 20 000 svazků a v roce 1994 vydává v nakladatelství Matice cyrilometodějské sborník *Profesor Josef Vašica – jeho život, vztahy k rodině a k rodnému kraji*. Zúročil tak svou dlouholetou práci na odkazu svého učitele, vědce a člověka, kterého si mimořádně vážil. Kromě toho neúnavně přednáší a angažuje se ve prospěch česko-německých vztahů. „Zdůrazňuji svým krajanům, že žádný národ na světě neudělal

Vladimír Neuwirth na výstavě Goethe a Čechy, kterou uspořádal.

pro české a slovenské uprchlíky po pražském jaru tolik co Němci. Češi jsou rozhodně Němcům sympatičtější než Němci Čechům. Na české duši je patrná tíha bolševické propagandy, jež na ní dosud leží.“³⁰

V roce 1998 vychází v nakladatelství Triáda jeho *Apokalyptický deník*, který byl v době totality šířen formou samizdatu. České vydání doplnil profesor Skalický svým esejem o Neuwirthovi *Evangelizátor české literární kultury*, který patrně nejvýstižněji charakterizuje jeho život a dílo. Dne 22. května 1998 Vladimír Neuwirth umírá a je pohřben v rodinném hrobě v Opavě-Komárově.

Na konci června 2017 pak byla Slezské univerzitě v Opavě oficiálně předána do správy Neuwirthova písemná pozůstalost, kterou tvoří 118 archivních kartonů. „Z pozůstalosti vznikne samostatný archivní fond a bude evidována jako součást Národního archivního dědictví České republiky. Univerzitní archiv tak na sebe převzal zodpovědnost za uložení pozůstalosti a péči o ni tak, jak mu to ukládá zákon o archivnictví.“³¹

Poznámky:

- ¹ Neuwirth, Vladimír. O zmeškávání autobusu, Křesťanské akademii a jiných věcech k zamyšlení. *Studie*, č. 22. Řím: Křesťanská akademie v Římě, 1970, s. 227.
- ² Neuwirth, Vladimír. *Apokalyptický deník*. Praha: Triáda, 1998, s. 31.
- ³ JOC – Jeunesse ouvrière chrétienne (Křesťanská pracující mládež), JEC – Jeunesse étudiante chrétienne (Křesťanská studující mládež); založeno knězem Josephem Cardijnem v Belgii v roce 1924.
- ⁴ Srov. Neuwirth, Vladimír. *Vcházení do Evropy: ze zápisníku emigranta*. Praha: Triáda, 2008, s. 456.
- ⁵ Neuwirth, Vladimír pod pseudonymem Hubert, Karel. Vzpomínka na Dr. Habáně k jeho osmdesátinám. *Studie*, č. 69. Řím: Křesťanská akademie v Římě, 1980, s. 242.

- ⁶ Tamtéž, s. 243.
- ⁷ Sborník *Dr. Vladimír Neuwirth*. Opava: vlastním nákladem členové Společenství, 2007, s. 17.
- ⁸ Zveřejněná v Římě 2. února 1947.
- ⁹ Srov. Skalický, Karel. Evangelizátor české literární kultury. In *Apokalyptický deník*, 1998, s. 285–287.
- ¹⁰ *Apokalyptický deník*, 1998, s. 261.
- ¹¹ Tamtéž, s. 262.
- ¹² Tamtéž, s. 155.
- ¹³ Srov. Skalický, Karel. Evangelizátor české literární kultury. In *Apokalyptický deník*, 1998, s. 289.
- ¹⁴ Srov. Neuwirth, Vladimír. Víra a základy křesťanské kultury (K duchovnímu vývoji Čech od baroka k dnešku). *Studie*, č. 22. Řím: Křesťanská akademie v Římě, 1970, s. 173.
- ¹⁵ *Vcházení do Evropy*, 2008, s. 469.
- ¹⁶ Srov. Skalický, Karel. Evangelizátor české literární kultury. In *Apokalyptický deník*, 1998, s. 273.
- ¹⁷ *Apokalyptický deník*, 1998, s. 131.
- ¹⁸ Tamtéž, s. 67.
- ¹⁹ Tamtéž, s. 93.
- ²⁰ Tamtéž, s. 17.
- ²¹ Neuwirth, Vladimír. Česko-německé vztahy. *Akademické týdny* [audio-MP3] č. 3/31.
- ²² Od r. 1971.
- ²³ Srov. *Vcházení do Evropy*, 2008, s. 462.
- ²⁴ Rozhovor s paní Vladimírou Havlátovou, audiozáznam ze dne 15. 9. 2014, v osobní dokumentaci autora.
- ²⁵ *Vcházení do Evropy*, 2008, s. 107.
- ²⁶ Tamtéž, s. 615–618.
- ²⁷ Tamtéž, s. 260.
- ²⁸ Srov. rozhovor s paní Alenkou Kostelnou, audiozáznam ze dne 21. 9. 2014, v osobní dokumentaci autora práce.
- ²⁹ *Vcházení do Evropy*, s. 458–459.
- ³⁰ Tamtéž, s. 418–419.
- ³¹ Kůs, Martin. Slezská univerzita oficiálně získala písemnou pozůstalost dr. Vladimíra Neuwirtha. *Zpravodajský portál Slezské univerzity v Opavě, inoviny.slu.cz*. [online] Opava, 25. července 2017 [cit. 21. 9. 2017]. Dostupné z: <http://inoviny.slu.cz/index.php/aktualne/2768-slezska-univerzita-oficialne-ziskala-pisemnou-pozustalost-dr-vladimira-neuwirtha>

Ondřej Bakeš, absolvent CMTF Univerzity Palackého v Olomouci a student FF Masarykovy univerzity v Brně.

Všechna tato ukrajinská banda...

*Rusko a Ukrajina za občanské války
očiima Michaila Bulgakova a Rudolfa Medka*

JOSEF MLEJNEK JR.

„Uvažte jen, jaká je dnes doba! A my dva v těchto dnech žijeme! Vždyť k něčemu tak neobvyklému dochází jen jednou za věčnost. Pomyslete si: z celého Ruska to strhlo střechu a my jsme se s celým národem ocitli pod širým nebem,“¹ říká doktor Živago ve stejnojmenném Pasternakově románu své femme fatale Laře. Je v danou chvíli roku 1917, krátce po únorové revoluci, jež svrhla cara, spíše fascinován svobodou, novými možnostmi, politickými i filozofickými debatami o alternativách dalšího vývoje. Nicméně Lara o pár set stránek dále trpce bilancuje: „Válka zavinila všechno, všechna neštěstí, která následovala a která dodnes doléhají na naši generaci. ... pojednou přišel ten skok z poklidné, nevinné pravidelnosti, skok do krve a nářků, do všeobecného zešílení a zdivočení každodenního a neustálého, skok do uzákoněného a vychvalovaného zabíjení.“² I proto pak, během Živagova pohřbu, může svůj hořce strukturovaný životopis shrnout větou: „Život je vůbec strašlivá záležitost, nemám pravdu?“³ A to ještě neví, že nakonec skončí kdesi v gulagu.

„Skal a stepí divočinou, hladový a roztrhán,
s puškou v ruce, s ohněm v srdci,
uhání vpřed partyzán.

V Ukrajině a Povolží, jak hejna hladových vran,
řadí bílých eskadrony,
uhání vpřed partyzán,“

pěje se v písni, doslova vtlučené do hlav žákům základních škol v komunistickém Československu. Stejný nápěv ale měla i hymna ukrajinského anarchistického hnutí vedeného Nestorem Machnem. Text se ovšem lišil – například tepal Lenina, že v Brestu Litevském postoupil Ukrajinu Němcům, i jeho bolševiky, neboť „vrazili lidu dýku do zad“. Komunistický režim pochopitelně v hudební výchově monopolně preferoval bolševickou verzi, sugerující, že se v občanské válce střetli jen rudí a bílí, tedy bojovníci za zářné zítřky a reakční zastánci restaurace carského impéria. Nicméně bojiště bylo tehdy mnohem barvitější.

Počínaje rokem 1917 totiž území někdejšího carského Ruska postihla bouřlivá doba revolucí, převratů, vzniku řady spíše krátce než déle existujících státních či pseudostátních útvarů (včetně několika ukrajinských) a občanské války, období, jež lze v případě Kyjeva shrnout slovy spisovatele Michaila Bulgakova: „Kyjevané napočítali osmnáct převratů. Někteří z místních kronikářů se spokojili s dvanácti. Já to však mohu říct přesně: bylo jich čtrnáct, z toho deset jsem sám zažil.“⁴ Krvavá bouře, patřící k nejničivějším konfliktům dvacátého století, se uklidnila někdy po roce 1920, avšak většina Ukrajiny se stala součástí Sovětského svazu, pouze dnešní západní cíp připadl Polsku, Rumunsku a Československu.

Michail Bulgakov, jeden z největších ruských spisovatelů, onen neklidný čas zčásti zaznamenal

ve svém prvním, silně autobiografickém románu z dvacátých let *Bílá garda*, který se odehrává v roce 1918 a na počátku roku 1919 v Kyjevě. V knize se o něm ale píše jako o Městě, jež se svými domy, ulicemi i uličkami, proměnlivou atmosférou, závislou na denní či roční době nebo na politických okolnostech, tvoří svéráznou postavu, živý organismus. Kyjevský rodák Bulgakov však žádným zastáncem ukrajinské samostatnosti nebyl, naopak, ukrajinské hnutí a jeho představitele líčí přímo s odporem. V románu dokonce jednotky Ukrajinské lidové republiky představují hlavní temnou sílu, jež ničí starý dobrý středostavovský svět jeho hrdinů.

Ostatně, Bulgakovovi byli ruská měšťanská rodina, otec i matka spisovatele pocházeli z orelské oblasti, tedy z kraje poblíž města Orel v dnešním západním Rusku. Adjektivum „ukrajinský“ lze tudíž na jeho osobu vztáhnout velmi obtížně či jen v dosti zúženém, zeměpisném smyslu. Leč v domě, kde v Kyjevě žil a kde se *Bílá garda* z velké části odehrává, dnes sídlí jeho muzeum.

Dle sčítání lidu z roku 1897 obývalo Kyjev asi čtvrt milionu lidí, z nichž ale jen 22 % hovořilo ukrajinsky – 54 % mluvilo rusky, skoro 7 % polsky a 12 % „židovskými“ jazyky, čili především jidiš nebo hebrejsky. Kyjev se tehdy jako průmyslové centrum prudce rozvíjel. Za rok 1919 již statistiky uvádějí přes půl milionu obyvatel se zhruba podobným národnostním složením – 43 % Rusů, 24 % Ukrajinců, 21 % Židů a 7 % Poláků. Avšak v době občanské války se do Kyjeva stahovaly též zástupy uprchlíků, například před bolševiky, anebo z něj naopak někteří lidé prchali, čili počet osob reálně žijících ve městě mohl být aktuálně vyšší – Bulgakov v románu uvádí 700 tisíc –, anebo i nižší.

V roce 1917 i v několika dalších letech se pak z Kyjeva dokonce stala bašta ruského monarchismu a krajní pravice, a to rovněž díky imigrantům ze samotného Ruska. Zatímco v Petrohradě se po únorové revoluci roku 1917 tyto síly chovaly opatrně,

„v Kyjevě působily naprosto veřejně a měly podporu přibližně třetiny ruských obyvatel města“.⁵

Tak jako tak ale historická čísla svědčí o poměrně nízkém podílu obyvatel používajících ukrajinštinu (nebo považujících se za Ukrajince), což samo o sobě nastolovalo otázku, či Kyjev vlastně je a či by měl být. A být v té době již existovala a rozvíjela se moderní ukrajinská kultura a literatura, ukrajinština stále zůstávala převážně jazykem lidových vrstev. Rusové ji pak zpravidla hodnotili jako „řeč kydačů hnoje a pasáků vepřů“.⁶ Možná i proto „buržoaznímu“ Bulgakovovi příliš nevoněla.

Ovšem ani současná ukrajinská – skoro třímilionová – metropole zdaleka není jazykově plně ukrajinským městem. Většina obyvatel (přes 80 %) se sice deklaruje jako Ukrajinci, to ale může odrážet pouhé vědomí státní příslušnosti. Pokud jde o používání jazyka ve smyslu běžné denní komunikace, uvedlo například v roce 2005 v sociologickém šetření Razumkova centra v součtu 23 % respondentů ukrajinštinu a „převážně ukrajinštinu“, 52 % ruštinu a „převážně ruštinu“, 24 % pak oba jazyky. Podle studie Mezinárodního republikánského institutu z roku 2015 hovořilo doma ukrajinsky 27 % Kyjevanů, 32 % rusky a 40 % oběma jazyky.

Višňový sad bílého hnutí

Bulgakov se v *Bílé gardě* věnuje především identitě, přesněji hroucení a zhroucení identity staré a hledání nové. „Zobrazení intelektuálsko-šlechtické rodiny, která je řízením nezvratného historického osudu vržena v letech občanské války do tábora bílé gardy,“ jak spisovatel v roce 1930 vysvětloval v dopisu vládě SSSR, „pokračuje v tradicích *Vojny a míru*. Takové zobrazení je zcela přirozené pro autora, bytostně spojeného s inteligencí.“⁷ Leč záměr zachytit občanskou válku v románové trilogii zůstal pouze torzem, *Bílá garda* se pokračování nedočkala. Ostatně, domácí knižní vydání se objevilo až v roce 1966; ve dvacátých letech vyšly v „zemi sovětů“ pouze některé

Michail Bulgakov

kapitoly časopisecky, knižní publikace tehdy jen v Paříži. Bulgakov román rovněž přepracoval do podoby divadelní hry *Dny Turbinových*, jež se, navíc po různých úpravách vyžádaných Moskevským uměleckým divadlem (MCHAT) i cenzurních zásadách, dočkala inscenace v roce 1926. Divácky úspěšné *Dny Turbinových* však byly roku 1929 staženy z repertoáru, zejména kvůli vlně ideologicky motivované kritiky. Obnovená premiéra následovala až v únoru 1932.⁸

Hra však získala jednoho velmi podivného fanouška, neboť si ji oblíbil Stalin, což prý v době velkých čistek Bulgakovovi dokonce zachránilo život. A *Dny Turbinových* se podle některých zdrojů začaly roku 1932 opět hrát dokonce na přímou Stalinovu intervenci.⁹ V repertoáru divadla pak vydržely až do června 1941, tedy do propuknutí války.

Bulgakov k bolševickému režimu osobně zaujímal velmi kritický postoj, jak ostatně dosvědčují též jeho sci-fi prózy z dvacátých let *Osudná vejce* a *Psi*

srdce, které mohlo v Sovětském svazu oficiálně vyjít až roku 1987. Na druhou stranu v něm musel žít, přičemž hodlal pracovat jako spisovatel. Publikovat vlastní díla (tiskem či na jevišti) se mu ale od poloviny dvacátých let v podstatě nedařilo, a když už, tak s velkými obtížemi. I proto několikrát žádal sovětské úřady i samotného Stalina o povolení vycestovat ze země,¹⁰ leč neúspěšně. Stalin mu však v roce 1930 jednou zatelefonoval a spisovatel pak dostal práci, konkrétně v Moskevském uměleckém divadle.¹¹ V zájmu dokončení svého ústředního díla *Mistr a Markétka*, jednoho z klíčových románů minulého století, byl rovněž ochoten napsat hru *Batumi*, oslavující Stalinovo působení coby mladého revolucionáře v jeho gruzínské vlasti. Hlavní postavě se drama sice líbilo, nicméně k jeho inscenaci souhlas nedala.¹² Bulgakov však Stalinovu prazvláštní, pečlivě dávkovanou drobnou přízeň, kombinovanou s celkovou nepřízní režimu vůči němu a jeho tvorbě, snášel v atmosféře čistek a teroru dost těžce, o čemž patrně svědčí i hlavní postava *Mistra a Markětky*: (občas i) pomáhající ďábel.

Lze se jen dohadovat, proč se Stalinovi zrovna *Dny Turbinových* zalíbily. Rodina Turbinových (Bulgakovova babička z matčiny strany se za svobodna jmenovala Turbinová) představuje stejně jako v románu starý svět ruské inteligence, který nezadržitelně odchází. Kritik Osaf Litovskij nazval drama velmi výstižně, byť ve zlém, „Višňovým sadem bílého hnutí“. Patřil k nejzavilejším Bulgakovovým odpůrcům, razil rovněž hanlivý termín „bulgakovština“ a *Dny Turbinových* se snažil „odstřelit“ slovy: „Co je sovětskému divákovi po utrpení statkářky Raněvské, které nemilosrdně vykácejí višňový sad? Co je sovětskému divákovi do utrpení vnějších i vnitřních emigrantů v nenávratně zaniklém bílém hnutí? Nic. My to nepotřebujeme.“¹³ Jiný kritik, Vladimir Bill-Bělocerkovskij, se dokonce obrátil na Stalina otevřeným dopisem, v němž žádal zákaz Bulgakovových her.¹⁴ Stalin mu však v dopise z 2. února 1929 odpověděl: „Nezapomínejte, že základní dojem,

který si divák ze hry odnese, je pro bolševiky příznivý: „jestli i takoví lidé, jako Turbinové, musejí sklonit zbraň a podřídít se vůli lidu, uznajíce svoji věc za definitivně ztracenou – znamená to, že bolševici jsou neporazitelní, že proti nim nic nenaděláš“. *Dny Turbinových* jsou manifestací absolutně drtivé síly bolševismu.“ Stalin dále v listu konstatuje, že popsaný výsledný dojem podle všeho nebyl záměrem autora, avšak, jak pragmaticky dodává: „Co je nám do toho?“¹⁵

Ano, Bulgakov nesporně sledoval jiné cíle a v hledišti se určitě mísily různé pocity (třeba dojetí při scéně, kdy bělogvardějszí důstojníci popíjejí vodku a zpívají někdejší carskou hymnu „Bože, cara chraň!“), byť někteří z diváků si možná odnášeli dojmy podobné těm Stalinovým. Ale pokud byl Stalin v dopise upřímný, lze z něj odvodit jednu – pro něj nelichotivou – hypotézu: chodil snad do divadla na Bulgakova (inscenaci *Dnů Turbinových* prý navštívil asi patnáctkrát), aby si pozvedl vlastní schlíplé sebevědomí, aby zaplašil pochyby?

Nicméně i sám „velký Stalin“ vlastně dokazuje, že *Dny Turbinových*, natož *Bílá garda* určitě nejsou nějakou prvoplánovou agitkou, spíš uctěním památky odcházejícího, fakticky již vyhynulého druhu, jehož kulturní či rovnou civilizační úroveň zvítězivší nové druhy (alespoň zatím) nedosahují: vzdělané střední třídy (hlavní hrdina románu Alexej Turbin je profesí lékař, stejně jako Bulgakov), obývajících byty s velkou knihovnou, klavírem, stolní lampou se zeleným stínidlem a kachlovými kamny a rozprávějící u večere na rozličná intelektuální témata. A chovající úctu k carovi – zde by si však český čtenář měl pro dosažení odpovídajícího dojmu představit, že ona „carsko-imperiální“ středostavovská identita mohla mít blízko k mentalitě příslušníka a ctitele impéria britského.

Hra sice končila Internacionálou, okázalejším připomenutím bolševického vítězství, které je v románu jen dvojsmyslně naznačeno ztotožněním pěticipé hvězdy s planetou Mars, tedy s bohem války.

Obě díla však stejně čelila kritice ze dvou stran: že heroizují bílé, ale též, že nadbíhají rudým.

Bílá garda končí v zimě 1919, kdy je Kyjev (opět) obležen bolševiky, jejichž drtivý útok se nevyhnutelně blíží. Počátkem března 1918 odtud sice byli s pomocí Němců vypuzeni, avšak dorazili zas. Bolševické povstání v Kyjevě z přelomu ledna a února 1918 zachytil v proslaveném němém filmu *Arzenál* z roku 1929 zakladatel ukrajinské kinematografie Oleksandr Dovženko, režisér uplatňující podobné tvůrčí postupy a vyvolávající i podobné kontroverze ohledně ideologické náplně díla jako Sergej Ejzenštejn. Film vrcholí scénou, kdy oddíl ukrajinských levicových nacionalistů čili „petljurovců“ pálí do dělníka, jednoho z vůdců ukrajinských bolševiků, leč ke svému zděšení ho nedokáže usmrtit. Scéna má totiž ilustrovat neporazitelnost, nesmrtelnost proletariátu jakožto kolektivní entity, kdy úmrtí jednoho proletáře vlastně nic neznamená, poněvadž, jak se píše v jedné revoluční písni: „I kdybychom padli všichni / vstanou noví bojovníci / prapor rudý zavlaže.“ Antonín Zápotocký si z onoho songu vypůjčil název pro jeden ze svých románů. Obyvatel Kyjeva si v letech 1918–1919 mohl snadno odnést podobný dojem, a to i beze zpěvů. Bolševické povstání bylo sice potlačeno, ale o pár dní později Kyjev obsadila – zvnějšku dorazivší – Rudá armáda.

První dobytí Kyjeva rudými na vlastní kůži zažil i T. G. Masaryk. „Dostal jsem se za obléhání Kijeva bolševiky do francouzského hotelu na Kreščatiku,“ píše ve *Světové revoluci*, „tedy na místo už svou polohou nebezpečné (také do hotelu vletěl za porady ve vedlejším pokoji ohromný obus [dělostřelecký granát],¹⁶ ale náhodou neexplodoval); na naléhání přátel jsem se přestěhoval do sanatoria, ale nebezpečí tím nebylo menší, protože jsem pravidelně docházel na schůzi s Odbočkou [Československé národní rady v Rusku] a střely byly i do sanatoria a do mé světnice. Prošli a proběhli jsme s Hůzou [dle rejstříku citovaného vydání z roku 1925: „Hůza, Josef, rus. legionář, osobní sluha autorův“] jednoho

odpoledne pravým krupobitím bolševických střel... Ještě teď, když po letech rozmanité zkušenosti vzpomínám bolševické okupace hlavních měst Ruska, zdá se mi to všechno jako tísnivý sen.“¹⁷ Masaryk později pronesl, že „bez Beneše bychom republiku neměli“. Bez něj samotného ale teprve ne, čili je evidentní, že to bylo takřkajíc o fous. Nicméně Bulgakovova *Bílá garda* líčí až následující dění a končí před druhým dobytím Kyjeva bolševickými jednotkami v únoru 1919.

Rjumočky a sobačky

„Dozrál čas přestat sloužit Rusovi i Polákovi,“ zpívá se v ukrajinské vlastenecké písni na slova spisovatele, básníka a národního buditele Ivana Franka. Ukrajincům se mohlo zdát, že ona osudová chvíle nastala na jaře 1917, po konci monarchie a s pokračující destrukcí ruského impéria, které s pádem cara ztratilo poslední, ba možná jediný svorník. Nakonec se ukázalo, že nikoliv, větší část Ukrajiny zůstala posléze v rukou bolševické Moskvy, rudého cara, zatímco menší, západní část připadla hlavně polskému státu. Nicméně mezitím přesto vznikly i ukrajinské státní útvary, byť měly těžký, krátký a tragický život.

„Ačkoliv Ukrajinci odvozují svou státnost již od starobylé Kyjevské Rusi, nejstaršího mocného státu východních Slovanů, po celá následující staletí nejenže neměli možnost, aby ji svobodně rozvinuli, ale jejich národní dějiny jsou téměř nepřetržitým výčtem bezpráví a násilí, valícího se ze všech stran. Je příznačné, že první moderní ukrajinský stát, takzvaná Ukrajinská lidová republika v čele s profesorem Mychajlem Hruševským, vzniká v listopadu 1917, přičemž celá Ukrajina se záhy stává jedním velkým bojištěm občanské války, přežene se přes ni několik intervenčních armád, je střídavě okupována bolševiky, Němci, Poláky a terorizována řádkem ozbrojených band. Ukrajinci někdy tvrdí, že jejich země leží na Černé cestě, jíž přichází do Evropy

všechno zlo, počínaje mongolskými nájezdníky,“ napsal v září 2001 v *Literárních novinách* výstižně Tomáš Vašut.¹⁸

Na počátku dvacátého století bylo ukrajinské národní hnutí relativně slabé (i kvůli tvrdé rusifikaci) a ve městech měli převahu příslušníci jiných národů: kromě Rusů hlavně Židé, a třeba v Haliči, jež tehdy patřila k Rakousku-Uhersku, pak i Poláci. Základ ukrajinského národa spatřovali jeho buditelé v rolnictvu, jež však zpravidla postrádalo rozvinuté národní vědomí a očekávalo především pozemkovou reformu, nikoliv plamenné vlastenecké řeči. Ukrajinský venkov byl, na rozdíl od poměrně rozšířených idylických obrázků, místem ostrých sociálních rozporů, které plodily radikalismus i sklony k destrukci či prosté pomstychtivosti. „Ale mužik? Co ví mužik? Jedinou má na sobě kůži, a i ta je zaplatovaná,“¹⁹ konstatuje spisovatel Mychajlo Kocjubynskij v románu *Fata morgana*, kde vylíčil ukrajinskou vesnici v době ruské revoluce v roce 1905. Mnohými vesničany lomcuje především „dávná mužická nenávisť, jež konečně našla svůj výraz. Obout pána do krpců! V těch slovech byl celý obraz, nádherný plán, spravedlivost lidská i nebeská.“²⁰ Revolucionáře-socialistu, který se poctivě snaží pomocí věcných argumentů, přesvědčování i třeba do puntíku přesně vedeného a – dnešními slovy vyjádřeno – transparentního účetnictví vybudovat fungující družstvo, tak vesničané v Kocjubynského románu nakonec společně s několika dalšími rebely krutými veřejnými popravami usmrtí, aby tím „smyli vinu“ (včetně vlastního podílu na drancování) a zachránili se před trestem od blížící se kozácké jednotky, která má za úkol obnovit na vzbouřeném venkově pořádek.

Samo ukrajinské národní hnutí bylo hodně levicové, tvořili ho hlavně sociální demokraté a socialisté různých směrů. I proto pak Ukrajinská republika nesla v názvu charakteristiku „lidová“. V březnu 1917 se v Kyjevě ustavila ukrajinská Centrální rada v čele s historikem Mychajlem Hruševským, přičemž

ukrajinští předáci zprvu prosazovali představu autonomie či federalizace v rámci liberalizované ruské říše. Až v reakci na bolševický převrat v listopadu téhož roku a na snahy bolševiků po ovládnutí Ukrajiny nakonec v lednu 1918 Centrální rada vyhlásila plnou nezávislost. Slovy samotného Mychajla Hruševského k tomu notně přispěla též předchozí (ale vlastně dodnes platná) zkušenost, že „pohrávání si s termínem ‚federace‘, která stále zakrývala centralizační snahy přívrženců ‚jediné nedělitelné Rusi‘, stále více diskreditovalo tento termín v očích ukrajinské veřejnosti. Pro daný moment nebylo uprostřed ruských stran ani jediné poněkud konsolidované strany, která by byla s to, aby skutečně pevně a upřímně na tomto principu se vyslovila pro federalisaci.“²¹

Proti bolševikům však osamocená Ukrajinská lidová republika neměla mnoho šancí, a musela tedy hledat spojence, které zprvu našla v Německu a Rakousku-Uhersku. Ukrajinská delegace dokonce obdržela pozvánku do Brestu na mírová jednání mezi ústředními mocnostmi (Německem a Rakouskem-Uherskem) a Ruskem, přičemž 9. února 1918 došlo k podpisu smlouvy s Centrální radou neboli k uznání odtržení Ukrajiny od Ruska. Usnadnil se tak rovněž postup německých a rakouských vojsk východním směrem, což nakonec donutilo ruskou (bolševickou) delegaci podepsat 3. března 1918 brestský (brestlitevský) mír, jímž se ruský, bolševiky ovládaný stát zřekl rozsáhlých území.

„Pryč od moskevského jha, pryč od potatarštělých barbarů, od plavých a ryšavých bradáčů velikoruských, z nichž každý vypadá jako Jidáš!“ – apeľuje na československé legionáře někdy v roce 1917 ukrajinský student, zastánce ukrajinské samostatnosti. A sice v legionářském románu Rudolfa Medka *Ostrov v bouři*. Záhy ale pocítí, že není vítán. A moc mu nepomůže, když Čechoslováci upozorní na skutečnost, že Moskva je pro Ukrajince totéž, co pro Čechy Vídeň: „Bílá Rus chce býti svobodna, volna, samostatna, Ukrajina již proklamovala svým universálem tuto touhu po samostatnosti, Finsko

Rudolf Medek

a Polsko jsou svobodny, svobodna bude i Litva, Latvia, Estonsko, Krym, Besarábie, Sibiř... Ano, jako vy si žádáte rozpadu Rakouska, tak my Ukrajinci si žádáme rozpadu Ruska.“²² Výraz „Rusko“ zde evidentně neoznačuje nějaký etnický vymezený subjekt, nýbrž mnohonárodní carskou říši, která, jak z Ukrajincových slov plyne, rozhodně nezahrnuje pouze slovanský živel.

Josef Jiří Švec mu však rázně oponuje: „Až přijedete do Kyjeva, vyřídte svému baťkovi, Michailu Hruševskému, toto od Čechoslováků. Předně: Čechoslováci se táží, který rakouský arcivévoda vezme na sebe ona křídla archanděla Michaila [patrona Kyjeva a Ukrajiny], aby zbudoval novou samostatnou říši slovanskou? ... Čechoslováci unikají z Austrie. Ukrajinci nastupují do Austrie. ... Za druhé ... Vyřídte baťkovi Hruševskému: Češi a Slováci se sjednocují, Velikorusové, Malorusové a Bělorusové se rozcházejí. Naše nacionální revoluce tvoří a sjednocuje. Jeho nacionální revoluce rozkládá a roz-

rušuje.“²³ Švec je skutečnou historickou postavou, mužem, který později spáchá sebevraždu, aby vrátil mužstvu nahlodanému bolševickou agitací morálku, a stane se díky tomu hrdinou Medkova dramatu *Plukovník Švec*, za první republiky dokonce zfilmovaného.

Romány legionáře a spisovatele Rudolfa Medka, otce novináře a hradního kancléře Ivana Medka a malíře Mikuláše Medka, sice svou literární kvalitou za Bulgakovem či Pasternakem dosti pokulhávají, podávají však pozoruhodnou zprávu o sto let starých událostech. Jejich autor totiž prokazuje schopnost vystihnout hlavní dilemata tehdejší epochy, která sám jako legionář osobně prožíval a z nichž některá dodnes zůstávají v až palčivé platnosti. *Ostrov v bouři* se odehrává převážně na Ukrajině od února 1917 do jara 1918, kdy českoslovenští legionáři odrazili německý nápor na železniční uzel Bachmač, a mohli se tak po kolejších vydat na svou sibiřskou anabázi.

Vydání z roku 1925 čítá skoro šest set stran, ovšem kdo by čekal hlavně nějaké „střílečky“, pocítí asi zklamání. Na začátku sice jednoho legionáře usmrtí bomba shozená z letadla, posléze však střelba skoro utichne a rozezní se více až v závěrečných pasážích, líčících pouliční boje v Kyjevě a poté legionářské vítězství u Bachmače. Mezitím ale hrdinové románu, především Jan Budecius, autorovo alter ego, prožívají mučivá dilemata ohledně své identity, kladou si otázky, proč a zač bojují, kým vlastně jsou. Svého cara (rakouského císaře) zradili, car ruský padl, ruští revolucionáři jim vyčítají, že tvoří oporu reakce, reakce je podezírá z levicových sklonů, Ukrajinci to táhnou s Austrijáky, v austrijských uniformách stále válčí mnoho Čechů...

Někteří legionáři dokonce přestupovali k pravoslaví, zároveň však, ať už byli jakéhokoliv vyznání, nosili coby insignie na uniformách nejen české lvíčky, ale i husitský kalich. „Anekdotická, ale charakteristická maličkost,“ poznamenává k tomu T. G. Masaryk ve *Světové revoluci*, „naši hoši měli kalichy a lvy ve svých znacích; ruští sedláci v tom

viděli rjumočky a sobačky (skleničky a psíčky) a myslím, že to přispělo k tomu, že ty znaky nebyly užívány všeobecně.“²⁴ Medek pak „anekdotické maličkosti“ s rjumočkami věnuje ve svém románu rovnou několik stránek, kdy, na rozdíl od zapřisáhlého abstinenta Masaryka, anekdotu graduje následovně: „Povězte, tovaryši,“ řekl bledoučkový voják, průsvitný a pihovatý, s bleděmodrým, znaveným očima, „povězte, to celý váš pluk tak důkladně pije, že nosíte rjumočky? A vaši oficíři nosí už butylky a váš komandír vědro, ha?“²⁵

Leč ani neujasněná identita, natož případná bujará pijatyka v zásadě nebrání identifikaci toho, co určitě nechceme. Z citovaného „vyřízení baťkovi Hruševskému do Kyjeva“ je ostatně zřejmé, co vadí Josefu Švecovi a většině legionářů na ukrajinském tíhnutí k samostatnosti: Ukrajinci svoji věc spojují s centrálními mocnostmi (Německem a Rakouskem) a boří jednotu Slovanstva, pokračují v demontáži ruské říše. Jednají tudíž v rozporu se zájmy Čechoslováků, kteří ukrajinské národní hnutí vnímají jako trojského koně největších nepřátel lidstva: Germánů. Ostatně, Ukrajinci měli za první světové války těž své legie, sičové střelce, ale v rakousko-uherské armádě, neboť jejich hlavním nepřítelem bylo Rusko. Emancipační snahy obou národů, českého (československého) a ukrajinského, si tak příkře protiřečily.

Medek proto Ukrajince na stránkách svého díla příliš nešetří. Třeba při popisu situace, kdy se na jaře 1917 blíží obsazení města Tarnopol, dnes Ternopil v západní části Ukrajiny, rakousko-uherskou armádou: „Za nějakou malou hodinku bude již celý Tarnopol, všichni tito špindírové hebrejští, všechna tato ukrajinská banda, čekající na archanděla Michaela [patrona Kyjeva a Ukrajiny] z Vídně, zpívati plným hubama ‚Gott erhalte! [Zachovej nám, Hospodine]‘. Všechny synagogy zamumlají svoje Willkommen a uniatské [tj. ukrajinské] kostely Hosana! To je svinstvo!“²⁶ Z ukázky rovněž přímo trčí další zásadní problém, bránící ožívování Medkova

literárního odkazu v přítomnosti: jeho antisemitismus. Sice údajně nikterak bojovný, spíše pochycený coby častá dobová „angína“, leč ze stránek *Ostrova v bouři* sem tam vyskakující jak čertík z krabičky: „A odkudsi vyleze žid jako mlok ze skuliny, kořaličky přinese a špeku, salámu...“²⁷ Nebo: „Ale ulice, jež je uvítala před nádražím, byla všední, hluchá a plná špinavých Židů berdičevských, švadronících svojí nesnesitelnou hantýrkou. Pojala ho ošklivost.“²⁸ Na hlavního hrdinu sice v pokoji ze stěny přísně hledí „Švabinského předválečná podobizna profesora Masaryka“,²⁹ ale byť ho Medek v románu líčí téměř jako poloboha, z profesorova postoje v době hilsneriády si věru poučení nevzal. Ale má-li sloužit jako svědectví doby, pak bohužel i takto.

Hetman z cirkusu a vězeň z čísla 666

Uzavření brestlitevského míru z počátku března 1918 mezi sovětským Ruskem a Německem s Rakouskem-Uherskem sice posunulo hranice Ruska daleko na východ, ale Ukrajinu okupovaly německé a rakouské jednotky. Němcům plně samostatná ukrajinská republika nehrála do karet, chtěli Ukrajinu a její zdroje využít ke svým válečným cílům. Proto v dubnu 1918 podpořili puč bývalého carského generála Pavla Skoropadského, který si přivlastnil historický kozácký titul hetmana (hejtmana), a jeho režim se proto nazývá též hetmanát. Vznikl tak útvar pod názvem Ukrajinský stát, jakkoliv měl jeho vládce s ukrajinštinou nemalé problémy. Mezi chudšími vrstvami byl Skoropadskij krajně neoblíben, zvláště když násilně rekvíroval dodávky pro německou a rakouskou armádu.

„Je samozřejmě báječné, že nám vládne hetman,“ říká jedna z postav Bulgakovovy *Bílé gardy*. Nicméně dodává, že patrně do konce života nepochopí, „kdo vlastně je ten podivný vládce s titulem, který by se hodil spíš do sedmnáctého než do dvacátého století“. „Podivnou ironií osudu,“ pokračuje Bulgakov, „se jeho volba v dubnu onoho významné-

ho roku konala v cirkuse. Tento fakt jistě poskytne budoucím historikům dostatek materiálů k humorným komentářům. Avšak občanům, zvláště těm, kteří už řadu let žili ve městě a zakusili na vlastní kůži první výbuchy vnitrostátních třenic, nebylo ani do smíchu, natož do nějakých úvah. Všechny ochromilo, jak rychle volba proběhla. Chvála bohu. Hetman se ujal vlády, máme to za sebou. Ještě kdyby tak na trhu bylo více masa a chleba, na ulicích se míň střílelo a hlavně aby proboha vymřeli bolševici a prostý lid aby nekradl. Konečně – to všechno se za hetmanovy vlády víceméně uskutečnilo. Většina starousedlíků a ti, kteří sem přišli z Moskvy a Petrohradu, se sice vysmívali hetmanově vládě a ... mluvili o ní jako o hluboké frašce a pochybném království, hetmana však upřímně velebili: „Dej bůh, ať to takhle trvá věčně.“³⁰

Skoropadskij je tak zejména movitějšími vrstvami, zčásti uprchlíky z bolševiky ovládaného Ruska, pragmaticky vnímán jako zachránce před zmatky revoluční doby, i když se třeba musejí, jako jedna z postav *Bílé gardy*, oportunistický kapitán Talberg, učit ukrajinskou gramatiku. Nicméně ukrajinskost Skoropadského režimu byla spíše vnějšková, byť se mu i za ni od ukrajinských historiků někdy dostává chvály, zejména za rozvoj školství a kultury, jenž během jeho krátké éry započal.

Brestlitevský mír sice Německu umožnil převelat velké množství vojáků na západní frontu, ale někdy koncem léta 1918 už i vojenské velení pochopilo, že vyčerpané Německo nemůže válku vyhrát. Německá kapitulace v listopadu 1918 se však promítla i do ukrajinských poměrů, neboť z Ukrajiny se začala stahovat německá a rakouská vojska. Skoropadskij, jenž vlastně plnil roli německého zásobovače, byl v prosinci 1918 svržen a z města utekl v přestrojení za německého důstojníka. Jak se jeho vláda chýlila ke konci, ze Skoropadského obličej se postupně odloupával ukrajinský nátěr a odhalovala se jeho pravá tvář zastánce ruského carského režimu. A kromě bílých a rudých se dle Bulgakova

na „obrovské šachovnici“ opět objevila „třetí síla“: žluto-modří, Symon Petljura neboli ukrajinská národní či spíše lidově-národní revoluce.

„Jednoho světlého zářijového večera došel do městské věznice list, podepsaný příslušnými činiteli hetmanské vlády a nařizující pustit na svobodu zločince, drženého údajně v cele číslo 666,“ píše Bulgakov. Tajemným vězněm je „Semjon Vasiljevič Petljura. On sám si říkal tak trochu po francouzsku – Simon. ... Jeho minulost obestíral černý mrak.“³¹

Symon Petljura (přepis jména z ukrajinštiny je s tvrdým y) se narodil 1. května 1879 v Poltavě v kozácké rodině. V roce 1900 se stal členem Ukrajinské revoluční strany a pracoval pro ni jako novinář. V roce 1905 patřil k zakládajícím členům Ukrajinské sociálnědemokratické dělnické strany. Během první světové války sloužil v carské armádě a po únorové revoluci se stal členem ukrajinské Centrální rady. V červenci 1917 zaujal post ukrajinského ministra vojenských záležitostí. Po nástupu Skoropadského k moci se ocitl ve vězení, nicméně trochu zoufalá hetmanova snaha hrát na všechny strany patrně přispěla k jeho propuštění. Porážka Německa ve válce pak vytvořila prostor k převzetí moci ukrajinským Direktoriem, kam patřil i Petljura, a k faktickému obnovení Ukrajinské lidové republiky: „V listopadu už nebylo pochyb. Jediné slovo ‚Petljura‘ ... ‚Petljura‘ ... ‚Petljura‘ skákalo ze stěn a šedých telegrafních pásek. ... Ve městě byli zmateni nad tím záhadným slovem, které Němci vyslovovali tak tvrdě: ‚Peturra‘.“³² Kyjev, ukrajinský zhruba ze čtvrtiny, se pochopitelně nových (přesněji staronových) vládců obával. Bulgakovův vztah k dnešnímu ukrajinskému národnímu hrdinovi výmluvně naznačuje již číslo jeho cely. Petljurovy spolubojovníky zpravidla líčí jako omezené nevzdělané násilníky, ba pogromisty, jako apokalyptický barbarský kmen, jenž se vynořil z temnot, aby nevývratně zničil jeho středostavovský „Řím“.

Žádná rozhodující osudová bitva bělogvardějců s petljurovci se však nekoná. Hetmanské velení,

vědomo si převahy nepřítele, z velké části prchne a vydá rozkaz k demobilizaci, odpor je sporadický a marný.

„Fjodor mával rukama, aby neuklouzl na slizké podlaze, popadl Naje za hlavu a neurvale jím zatřásl. Na Najově břiše ležela žena s plochými nadry a širokými hýžděmi a ve vlasech jí matně probleskoval jako střep laciný, zapomenutý hřebínek. Fjodor, jakoby mimochodem, ho obratně vytáhl, pohřbil do kapsy zástěry a chytil Naje pod rameny. Najova hlava vybočila z řady, zazmítala se a pak bezvládně klesla. Špičatá, neholená brada trčela vzhůru a jedna ruka se sesmekla. Fjodor nesmýkl bezvládným Najem tak jako mrtvolou neznámé ženy, ale opatrně ho naklonil tak, že Naj vlácel nohy po podlaze, obličej obrácený k Nikolkovi. ‚Dobře se koukněte – je to von? Aby nebyla mejlka...‘“³³ Mejlka to není. Nikolka Turbin, postava modelovaná dle Bulgakovova mladšího bratra Nikolaje, přichází do márnice nalézt na hromadě anonymních mrtvol tělo svého velitele plukovníka Naje, vybojovat pro něj poslední službu – alespoň pohřeb. Vděčí mu za život, neboť, jak vypráví členům jeho rodiny, které přišel oznámit plukovníkovu smrt, zemřel jako „opravdový hrdina... Všechny junkery [žáky důstojnické školy] v poslední chvíli poslal domů a sám ... je kryl palbou. Kropili nás z kulometů. Stěží jsem vyvázl ze zdravou kůží, málem mě taky zasáhli. ... Nakonec jsme zůstali sami dva a on mě odháněl, peskoval a přitom pálil z kulometu...“³⁴

Plukovník Naj-Turs je sice postavou fiktivní, leč Bulgakovem zamýšlenou coby zpodobení ideálu ruského důstojnictva. Skončí však v márnici, s drobným privilegiem oproti většině ostatních mrtvol, s narychlo uspořádaným pohřbem v kapli pitevny, „v blůze bez nárameníků, na čele věnec se třemi svíčkami“, přičemž „na vychladlých mazlavých prsou“ ho hřeje „barevná svatojiřská stuha, kterou mu Nikolka vlastnoručně vsunul pod košili“.³⁵ Staré carské Rusko je mrtvé, Bulgakov toho lituje, ale neví, co proti tomu dělat, ba, jak se v lednu 1930 vyjádřil

v dopise bratrovi do Paříže, tuší, že „nezbývá než sta-
tečně tonout“.³⁶ *Bílá garda* se coby román-rekviem
nese především ve vážném tónu, oproti většině ji-
ných Bulgakovových děl je zde poněkud utlumena
přítomnost (zpravidla černého) humoru či grotesk-
ních prvků. Začíná pohřbem staré paní Turbinové
a nedlouho před koncem svým způsobem graduje
„sestupem do podsvětí“: hororovými scénami hle-
dání mrtvého těla plukovníka Naj-Turse a jeho po-
hřbem v márnici.

Agónie Svaté Rusi?

Co ale vlastně znamená výraz „Rusko“, jak ho chá-
pat? Otázka je dnes opět aktuální podobně jako
před sto lety. „V roce 1900 se Rusko rozkládalo
na 22,3 milionu km². Od roku 1700 se rozrostlo
o 17 milionů km², což znamenalo, že se během
tří století každý den průměrně zvětšilo o 128 km²
anebo za rok o 57 tisíc km² (to je víc než rozloha
dnešního Chorvatska). A přitom už předtím rostlo
ohromným tempem. Kolik znamenala jen samotná
Sibiř!“ – poznamenává polský historik, polito-
log a diplomat Wojciech Zajączkowski.³⁷ Územní
expanze ale znamenala též růst etnické i náboženské
pestrosti. Zajączkowskiho slovy: „V roce 1719 před-
stavovali Rusové naprostou většinu (70,58 %) [car-
ských poddaných], v roce 1897 tvořili stále největší
etnickou skupinu, avšak jejich procento pokleslo
pod polovinu všech obyvatel impéria (44,31 %).
Jednotu carství zabezpečovaly tři instituce: armáda,
státní správa a pravoslavná církev. V dobách Ivana
Hrozného nebo i Petra I. to stačilo, ale v devate-
náctém století se společenská realita začala kontrole
takto postaveného státního aparátu vymykat.“³⁸

Základní státní doktrína carské říše, zformulo-
vaná v roce 1833 ministrem školství hrabětem Ser-
gejem Uvarovem: pravoslavlí – samoděržaví (auto-
kracie) – národnost, tak postupně erodovala pod
tlakem narůstající etnické i náboženské pestrosti
ruského impéria. Ostatně, moderní národy se právě

Oleksandr Muraško: Selská rodina, 1914.

Ukrajinský malíř Oleksandr Muraško zahynul v Kyjevě
v červnu 1919 – zastřelili ho na ulici bolševici nebo nějaká
tlupa banditů. Nebylo mu tehdy ještě ani 44 let.

v té době formovaly a dotvářely a představa, že sko-
ro všichni carovi poddaní tvoří jeden „ruský lid“,
se stávala čím dál tím méně udržitelnou. Odpovědí
na zmenšování ruského podílu byla i snaha o rusi-
fikaci, kterou zvláště tvrdě pocítili právě Ukrajinci.
Leč podobné úsilí na druhou stranu podněcovalo
odpor utlačovaných národů. Politický pilíř Uvaro-
vovy triády, autokracii, pak podlamovaly liberální
či demokratické aspirace takřka všech složek společ-
nosti, včetně té etnicky ruské. Bílé hnutí, tj. zastán-
ci restaurace poměrů před rokem 1917 (či 1914),
bylo i proto v době občanské války odsouzeno
k nezdaru, zvláště když bolševici tehdy dovedli vyjít
tužbám různých etnik a národů vstříc, byť pochopi-
telně svérázným způsobem a zpravidla pouze z tak-
tických důvodů.

Avšak Čechy, nejen ty pravoslavné, v Medko-
vě románu často přitahuje Rusko coby panslovan-
ská vlast. Doufají, jako hlavní hrdina Budecius,

že se rozpory mezi slovanskými národy překlenou a vzniknou Spojené státy ruské nebo slovanské, kde mimochodem Ukrajinci získají právo na jakousi autonomii. Nikoliv náhodou řada postav v průběhu šesti set stran Medkova *Ostrova v bouři* zoufale volá, že Rusko zmírá, ba je mrtvo, k čemuž dokonce stačí zjištění, že se Ukrajina odtrhla.

„Nebude již nijakých barev na světě kromě rudé,“ praví v Medkově románu nekompromisně eserka (členka Strany socialistů-revolucionářů) Šura. Nacionalismus je podle ní zaostalý, přesudečný, reakční. „Cítit je nemohu,“ pokračuje Šura, „všechny tyto barvičky... České, ukrajinské, polské... Zcela zbytečně rozdělují lidi... Hleďte, my Rusové jsme už dávno vyrostli z této dětinnosti.“³⁹ Šura sice říká „my Rusové“, avšak, rozvášněna politickou hádkou, posléze zablyskne „hněvivě černýma židovskýmá očima“.⁴⁰ Budecius, připomeňme, autorovo alter ego, má i proto větší sympatie pro Šurinu kamarádku Aňu Andrejevnu, též eserku, ale, jak sama říká, „ruského člověka“, což Medek v textu nijak nezpochybňuje nějakými narážkami ohledně očí či jiných fyziologických rysů. Aňa Andrejevna se do Budecia zamiluje, avšak on je vůči ní dost chladný a roztává jen velmi pozvolna. Coby eserka je Aňa od jeho srdce příliš vlevo, a navíc mu, byť vlídněji než Šura, vyčítá partikulárnost jeho nacionalismu. Jako „ruský člověk“ opravdu tíhne k univerzálnímu, leč váhá, ba prožívá mučivé vnitřní zápasy, v nichž se snaží najít konkrétnější podobu budoucí univerzální říše dobra i způsob, jak ji nastolit. Musí se „...vyrovnání třídních protiv ... Zlomení moci kapitálu. Osvobození dělnictva z jařma exploatace. Osvobození mužiků. ... Zničení každého nadpráví, sociálního, rasového...“ dít nevyhnutelně krvavou cestou „vyhubení buržoasie“? Je nemilosrdné, kruté násilí, které vyzývají přátelé Ani Andrejevny, eserka Šura a komunista (v Medkově podání spíše žido-bolševik) Josif Solomonovič, nezbytným prostředkem k tomu, aby nastala „svoboda všech bez rozdílu. Svoboda všude, po celé ruské zemi, a odtud po

všem světě. Svoboda věčná!“? Opravdu až pak, po nevyhnutelném prolití potoků krve, se všichni budeme moci obejmout a „pocelovat jako v paschální noci“?⁴¹ Aňa neví, váhá, sužují ji drásavá dilemata.

Aňa Andrejevna a Jan Budecius se potkají ve vlaku na 51. z celkových 596 stran Medkova románu. Průběžně se pak různě shledávají a diskutují, ovšem on k ní přiskočí a „třikrát ji horoucně poceluje“ až na straně 341. Bohužel, posléze se shledají až na straně 512, konkrétně v Kyjevě v lednu 1918 za bolševického povstání, které filmařsky tak pěkně průkopnický a politicky tak pěkně tendenčně ztvárnil Dovženko ve svém němém *Arzenálu*. Jan Aňu spatří na ulici právě ve chvíli, kdy se kácí k zemi po průstřelu plic, a byť jí obstará lékařskou péči, Aňa na straně 544 umírá. „Věříte... v Boha, vím to... Modlete se za duši Ani... Andrejevny. A nezapomeňte... i za... Rusko! Umíráme... já... i ono... Ale Christos Voskrese... vo istinu voskrese... i Rusko – – vstane z mrtvých!“⁴² – znějí poslední, s vypětím všech zbylých sil pronášená slova dívky, jež se ještě na straně 332 deklaruje jako ateistka, neboť „nemůže býti Boha, je-li na světě tolik bídy. Nelze si představit Boha...“⁴³

Náboženský posun u ní asi způsobil nejen předsmrtný zápas, ale i studně svaté Olgy ve městě Pskov, kterou Aňa Andrejevna od dětství občas navštěvovala. Budecius jí při jejich předposledním setkání důrazně doporučí, aby tam opět zavítala. „Poručil jste mi, abych se odebrala ke studni svaté Olgy,“ sípe pak Aňa na smrtelném loži. „Šla jsem... poslušně ... [ale] dříve nežli já [tam]... byli... Němci... Vzali Rigu... a obsadili... Pskov... U studně svaté Olgy... jsou... Němci...“⁴⁴ Počátkem roku 1918 se východní fronta totiž hroutí, vše spěje k brestlitevskému míru, kterým bolševické Rusko ztratí obrovská území a díky němuž vlastně vznikne (formálně) samostatný ukrajinský stát. Postava svaté Olgy je však důležitá též pro pochopení řekněme panruského nábožensky laděného nacionalismu, těsně spjatého s ideou „Svaté Rusí“ a dodnes velmi živého.

Kněžna Olga byla manželkou vládce Kyjevské Rusi knížete Igora, nicméně po jeho smrti se stala regentkou, a tedy faktickou vládkyní (v letech 945 až 962) za jejich nezletilého syna Svjatoslava. Přijala křesťanství, ovšem pouze osobně, christianizaci kyjevského ruského státu provedl až její vnuk Vladimír. Jako svatou ji uctívá nejen pravoslavná, ale i katolická církev. Byť je spojena hlavně s Kyjevem, pocházela z města Pskov, které dnes leží na severozápadě Ruské federace. A hle, co o ní před pár lety, roku 2010, v Pskově pronesl patriarcha Ruské pravoslavné církve Kirill: „Nyní je Olga uctívána v Ruské federaci, na Ukrajině a v Bělorusku. Ukrajinský národ ji obzvlášť uctívá jako kyjevskou kněžnu. Lze se ale vůbec, při zdravém rozumu a dobré paměti, ptát, zda byla Ruskou, nebo Ukrajinou? Vždyť je to nesmyslná otázka, na kterou neexistuje odpověď. Byla přece dcerou Svaté Rusi. A je nesmírně důležité, aby se současné vztahy mezi Ruskem, Ukrajinou a Běloruskem budovaly takovým způsobem, aby plně zohledňovaly naše společné historické společenství, naši příslušnost ke Svaté Rusi.“⁴⁵ Ruská pravoslavná církev za své „kanonické území“ kromě například Běloruska považuje právě i Ukrajinu – a nikoliv náhodou začal letos kulminovat dlouholetý boj o vznik jednotné ukrajinské pravoslavné církve, plně nezávislé na moskevském patriarchátu.

Svatou Rus pak pěkně exaltovaně líčí též Budecius, jenž se v průběhu románu občas zmítá i v panslovanských či panruských vizích. Během této je jeho „stroze řezaná tvář“ dokonce „ozářena měsícem“: „Ale vždyť od Karpat, od Červené Rusi [Haliče] přes Bílou [Bělorusko] a Malou Rus [Ukrajinu], přes Velikou Rus [Rusko] až k oceánu je to stále a nepochybně Rus. Odtud až tam – je to svatá Rus. Je to, chceš-li, tvoje Rus, celá rozpiatá na kříži za vykoupení lidstva. Je to nesmírné teritorium nesmírného ruského ducha. Nemůže žít jedna Rus bez druhé. Ani duchovně, ani fyzicky. Ani hospodářsky, chceš-li. ... Putují Moskali do Kyjeva, do pramátí měst ruských, pomodlit se v kyjevopečerské Lavře...

pokloniti se v Zlatoverchomichajlovském monastýru ‚moščám‘ [ostatkům] Velkomučednice Barbo-ry, v Sofijském soboru hrobu Jaroslavovu [panovníku, za jehož vlády kulminoval rozkvět Kyjevské Rusi]. I putují Kyjevané do Moskvy, mátušky bělokamenné, ke zvonici Ivana Velikého, do chrámu Vasilija Blaženého, do velechrámu Krista Spasitele. Všude carstvuje nad nimi jediný, přísný, byzantinský jejich Bůh, Bůh ruského mužíka, mužíka od Dněpru, od Dviny a Pripjati, od Volgy.“⁴⁶

Rus, historicko-náboženský prostor obývaný pravoslavnými východními Slovy, opravdu není Rusko ve smyslu dnešní Ruské federace. Čeština pak od obou výrazů odvozuje stejné adjektivum „ruský“, a nedovede je tudíž dobře odlišit. Současní etničtí Rusové taktéž mezi Rusí a Ruskem – zejména mentálně – příliš nerozlišují a považují se za hlavní historické, kulturní i náboženské dědice celé Rusi, včetně Rusi Kyjevské. Na Ukrajince či Bělorusy proto pohlížejí jako na mladší bratry, které by měli utvářet a vést, k čemuž implicitně tíhne i citovaný patriarcha Kirill.

Avšak nejpozději od devatenáctého století nahrazovaly náboženský univerzalizmus (či pseudouniverzalizmus) též různé formy sekulárního univerzalizmu, včetně radikálního socialismu (komunismu), které se často charakterizují jako „světská náboženství“. S čímž úzce souvisí interpretace sovětského komunismu jako svérázného pokračování ruských náboženských (mesianistických) proudů, oplodněných či, dle jiného úhlu pohledu, znásilněných marxismem. Uchylují se k ní někteří vnější pozorovatelé, lze se s ní ale setkat i u řady přímých aktérů, v Medkově románu pak v okruhu přátel Ani Andrejovny. Jakkoliv však tehdy mohla některé lidi idea komunismu uchvacovat, Rudolf Medek líčí Lenina jako pravého netvora, jehož „strašlivá mongolská lebka pracuje horečně a s ohromující vytrvalostí, co vy se zde veselíte a doufáte, že už ničeho nebude“.⁴⁷ Vede Rusko ke zkáze, „zkoušeje na něm zločinnou vivisekci“.⁴⁸

Ovšem i partikulární nacionalismus lze považovat za specifickou formu „světského náboženství“. Patří ale bolševik (komunista) či radikální socialista do národa, když má velmi svéráznou představu o jeho roli, poslání, uspořádání politiky i hospodářských poměrů? „A jsou bolševici, kteří... střílejí nyní po ulicích Kyjeva a pletou se do života hlavního města nynější samostatné ukrajinské republiky, jsou tito bolševici – Rusko?“⁴⁹ – táže se jedna z postav Medkovy knihy. Je bolševik židovského původu Žid? – lze doplnit a zároveň dodat, že určitě ne žid s malým ž, tedy vyznavač judaismu. Občanská válka tak získává nové a nové dimenze, nové dělicí linie, které často probíhají napříč soupeřícími národy. Ale vystupují v ní i dílčí syntézy, například těsné sepětí národní otázky s hlubokými sociálními reformami jako u řady ukrajinských činitelů, včetně Hruševského či Petljura.

Laciná krev na zlatě rudých polích

Petljuru z Kyjeva v zimě 1919 opět vyhnali bolševici. V létě 1919 se o něj neúspěšně utkal s bělogvardějskými jednotkami generála Děnikina. Ukrajinské státnosti bělogvardějci vůbec nepřáli a na ukrajinském území vyrvaném z rukou bolševiků vědomě a soustavně likvidovali ukrajinský jazyk a kulturu. Bohužel, právě na tyto síly sázely západní dohodové mocnosti, vítězové první světové války. Právo na sebeurčení se tak Ukrajinců týkat nemělo, přednost dostávaly především zájmy těch, kteří chtěli obnovit nebolševický ruský stát.

Na podzim 1919 pak 70 % zbývajících Petljurových vojáků skolila epidemie tyfu, jež se mohutně šířila i kvůli tomu, že vojska dohodoových států, podporující ruského nacionalistu Děnikina, bránila dodávkám potřebných léků. Petljurovi proto nezbylo nic jiného než se spojit s Polskem, které hodlalo do svého území zahrnout i významné části dnešní západní Ukrajiny, což mezi Ukrajinci vyvolávalo k Petljurovi odpor. Poláci své nároky zdůvod-

ňovali jak historicky, tak národnostně, neboť v řadě oblastí dnešní západní Ukrajiny měli tehdy výrazné zastoupení. Pestré etnické složení sporných území však prakticky vylučovalo nějaké spravedlivé řešení, na němž by se všichni v klidu a míru shodli.

Během války mezi Polskem a bolševickým Ruskem postupovaly směrem na východ společně s polskou armádou též ukrajinské jednotky. Na jaře 1920 tak s nimi do Kyjeva opět pronikl i Petljura. Naposledy a nakrátko, neboť protiofenzivu Rudé armády Poláci zastavili až v srpnu 1920 před Varšavou. Dle následné mírové dohody připadla západní Ukrajina Polsku, její střed a východ sovětskému státu.

Ukrajinský sen o samostatnosti se tudíž po první světové válce neuskutečnil. Přitom ukrajinské hnutí se v principu nelišilo od polského nebo českého. A z Bulgakova i Medka plyne, jaké předsudky provázely národ, který teprve usiluje o vlastní státnost či jehož zájmy stojí proti těm „naším“. Jistě, není svatý, ale zpravidla ani horší než ty národy, které měly v dějinách více síly či štěstí.

Petljura nakonec dopadl opravdu špatně – v červnu 1926 na něj v Paříži spáchal atentát židovský anarchista. Svůj čin vnímal jako spravedlivou odvetu za pogromy, při nichž v době občanské války zahynula řada jeho příbuzných. Nicméně sám Petljura si cejch antisemity, jenž ho dodnes provází, přece jen nezasloužil. Programové vybíjení Židů nepatřilo k jeho politickým cílům, žádné antisemitské postoje osobně nezastával, rozkazy k pogromům podle všeho nevydával. Dokonce se jim snažil bránit, a pokud proti nim nezasahoval dostatečně razantně, stála za tím především obava, že ztratí loajalitu vlastní armády. Poměry na Ukrajině v době občanské války byly totiž všeobecně divoké a kruté a antisemitismus se projevoval skoro u všech stran konfliktu.

„A jaký to všecko mělo vlastně smysl?“ ptá se Bulgakov v závěrečných pasážích *Bílé gardy* a pokračuje: „To vám nikdo nevysvětlí. Kdo zaplatí za všecko tu krev? Nikdo. Znovu roztaje sníh, vyraší

mladá ukrajinská tráva a pokryje zemi... Vzejde bujně osení... Nad obilnými lány se rozechvěje horký vzduch a deště spláchnou všechnu krev. Krev na zlaté rudých polích je laciná a nikdo ji nevykoupí. Nikdo.⁵⁰

Snahy o ukrajinskou státní samostatnost se naplnily až v roce 1991, kdy se rozpadl Sovětský svaz, tedy totalitní sarkofág, který dočasně nahradil „ruskou střechu“, strženou v roce 1917. Dnešní svět, a nejen v prostoru východní Evropy, se však překvapivě podobá tomu před sto lety. Určitě ve smyslu umírání i obrozování starých a rození nových identit, což se zpravidla neobejde bez konfliktu, bez krveprolití. A co Češi? Nezůstali jsme jen etnikem, jež u „rjumoček“ jása, když hokejisté se „sobačkami“ na prsou „přepíší dějiny“ jako naposledy v roce 1998 na olympiádě v japonském Naganu? Co tvoří naše kolektivní já? Zbylo vůbec něco? Něco, co by vykoupilo krev Medkových legionářů?

Poznámky:

- ¹ Pasternak, Boris: *Doktor Živago*. (Překlad Jan Zábrana.) Lidové nakladatelství, Praha 1990, s. 165.
- ² Tamtéž, s. 434.
- ³ Tamtéž, s. 532.
- ⁴ Cit. dle: Zadražil, Ladislav: Osud jménem Bílá garda. In: Bulgakov, Michail: *Bílá garda*. Lidové nakladatelství, Praha 1989, s. 320.
- ⁵ Bojko, Olexandr – Gonč, Vladimír: *Nejnovější dějiny Ukrajiny*. Jota, Brno 1997, s. 31.
- ⁶ Tamtéž, s. 28.
- ⁷ Cit. dle: Morávková, Alena: *Křížová cesta Michaila Bulgakova*. Paseka, Praha – Litomyšl 1996, s. 99.
- ⁸ Zadražil: Osud jménem Bílá garda, s. 317–325.
- ⁹ Morávková: *Křížová cesta*, s. 113.
- ¹⁰ Tamtéž, s. 90–91, 96–101, 107–108.
- ¹¹ Tamtéž, s. 101–102.
- ¹² Ryčlová, Ivana: *Ruské dilema. Společenské zlo v kontextu osudů tvůrčích osobností Ruska*. CDK, Brno 2006, s. 122–131.
- ¹³ Cit. dle: Morávková: *Křížová cesta*, s. 69.
- ¹⁴ Tamtéž, s. 81.
- ¹⁵ Сталин, И. В.: Ответ Билль-Белоцерковскому. In: *Сочинения*, Т. 11. Государственное издательство политической литера-

- туры, Москва 1949, s. 326–329. Citováno dle online vydání, dostupného na: http://grachev62.narod.ru/stalin/t11/t11_34.htm
- ¹⁶ Poznámky v citátech v hranatých závorkách JM.
- ¹⁷ Masaryk, Tomáš Garrigue: *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918*. Čin a Orbis, Praha 1925, s. 206–207.
- ¹⁸ Vašut, Tomáš: Ukrajina po deseti letech. *Literární noviny*, 5. 9. 2001, s. 6.
- ¹⁹ Kocjubynskij, Mychajlo: *Fata morgana*. Svoboda, Praha 1949, s. 125.
- ²⁰ Tamtéž, s. 86.
- ²¹ Hruševskij, Mychajlo: *Ukrajina a Rusko*. Ukrajinské vydavatelské družstvo „Čas“, Kyjev – Praha 1919, s. 43.
- ²² Medek, Rudolf: *Ostrov v bouři*. Nakladatelství Josef R. Vilímek, Praha 1925, s. 216–217.
- ²³ Tamtéž, s. 219–220.
- ²⁴ Masaryk: *Světová revoluce*, s. 204.
- ²⁵ Medek: *Ostrov v bouři*, s. 130.
- ²⁶ Tamtéž, s. 36–37.
- ²⁷ Tamtéž, s. 11.
- ²⁸ Tamtéž, s. 197.
- ²⁹ Tamtéž, s. 124.
- ³⁰ Bulgakov, Michail: *Bílá garda*. (Překlad Alena Morávková.) Lidové nakladatelství, Praha 1989, s. 65–66.
- ³¹ Tamtéž, s. 70.
- ³² Tamtéž, s. 84.
- ³³ Tamtéž, s. 294.
- ³⁴ Tamtéž, s. 288.
- ³⁵ Tamtéž, s. 295.
- ³⁶ Morávková: *Křížová cesta*, s. 95.
- ³⁷ Zajączkowski, Wojciech: *Rusko a národy. Osmý kontinent. Náčrt dějin Eurasie*. Misgurnus, Praha 2011, s. 52.
- ³⁸ Tamtéž, s. 72.
- ³⁹ Medek: *Ostrov v bouři*, s. 77.
- ⁴⁰ Tamtéž, s. 79.
- ⁴¹ Tamtéž, s. 307–309.
- ⁴² Tamtéž, s. 543.
- ⁴³ Tamtéž, s. 332.
- ⁴⁴ Tamtéž, s. 514–515.
- ⁴⁵ Обращение Святейшего Патриарха Кирилла к жителям Пскова, 18. 8. 2010, zveřejněno na webu Ruské pravoslavné církve, dostupné na: <http://www.patriarchia.ru/db/text/1253614.html>
- ⁴⁶ Medek: *Ostrov v bouři*, s. 224–225.
- ⁴⁷ Tamtéž, s. 126.
- ⁴⁸ Tamtéž, s. 142.
- ⁴⁹ Tamtéž, s. 508.
- ⁵⁰ Bulgakov: *Bílá garda*, s. 310.

Josef Mlejnek jr., politolog a novinář. Zaměřuje se na demokratickou transformaci ve střední a východní Evropě.

Uměleckým sebevyjádřením se vztáhnout k transcendenci

Obsluhoval jsem anglického krále a Příliš hlučná samota Bohumila Hrabala

LUCIE TUČKOVÁ

... život jednotlivce je nevyhnutelně setkaný se životy všech ostatních, se životy těch, kteří odešli, a všech, kdo přijdou, v mozaiku, jež umocňuje skutečnost rozbitím chronologie do úžasné a hemžící se souběžnosti. (...) Život každého je nevyhnutelně životem všech. Není možné, aby se sen, přízrak, šílenství románového hrdiny nepodobaly utopii, deliriu, tajemství, jež uzavíráme ve své duši. A vynášet toto delirium na povrch, líčit jej pod příznivým osvětlením, je nejoprávněnějším úkolem literatury, jejím nejhlubším aktem lásky.¹

Texty *Příliš hlučné samoty* a *Obsluhoval jsem anglického krále* vznikly pět let po sobě, oba v čase, kdy je Bohumil Hrabal oficiálně publikovat nemohl. Spojuje je však mnohem více než jen blízká atmosféra doby vzniku (*Anglický král* sepsaný „na jeden záťah“ v osmnácti dnech léta 1971 a *Hlučná samota* završená roku 1976). Znamenají pohyb vpřed, pokud jde o autorovo zrání či přerod do nové polohy vyprávění, oba texty jsou ale i upřeným zřením zpět, snahou „hledat cestu nazpátek a pak po ní jít a odhrabávat sněh, který zasypal moji minulost...“, a tak se pokusit, abych se i písmem a psaním vyptával sám na sebe.² Kromě mnoha významů a motivů v sobě uzavírají tázání i občasné odpovědi na existenciál-

ní i filozofické otázky, které se spisovatele nejen týkaly, ale ve vlastním slova smyslu jej zabydlovaly. Z mnoha různých a zcela oprávněných poloh nahlížení obou textů bude tedy vyzdvížena linie osobní, ne-li intimní. Vznik a úloha literatury a šířeji umění (především výtvarného a také hudebního) jsou v obou knihách viděny jako jeden z hybatelů života, nevysloveným či dokonce jeho nevyslovitelným smyslem, jelikož v okamžiku inspirace dokáže být spojnicí s jinými než jen s okolo viditelnými a jsoucímí světy. Tvořit znamená účastnit se hry, jejíž pravidla autor uměleckého objektu neurčuje, ale nechá se jimi jako „vnuknutím“, inspirací do jisté míry usměrňovat, ne-li cele řídit. Odtud také Hrabalova definice nikoli jako „spisovatele“, ale „zapisovatele“, již pro sebe opakovaně používal, nebude viděna, jak je časté, z pohledu pouhého zapsání vyslechnutých příběhů a jejich následného upravení do zvolené literární formy, avšak jako naslouchání a tvůrčí následování těchto pravidel hry.

A jako u každého autora, který měl zároveň štěstí i smůlu stát se „klasikem“ literární historie, bude u Hrabala potřeba s obezřetností zacházet se zažitými pojmy, nejednou i morálními soudy či vědeckými nálepkami, pod nimiž bychom většinou našli nikoli spisovatele, ale pouze jeho voskovou

figurínu. „Radím vám, buďte té lásky a přístupující k Hrabalovi udělejte hned od počátku tabula rasa. A pokud to neučiníte, věřím, že to stejně on udělá za nás, až a pokud ho budeme číst,“³ vyzývá stále aktuálně jeho italský překladatel a přítel Sergio Corduas. A také poskytuje jednu z prvotních charakteristik Hrabalových textů: samy svého čtenáře vedou, pohlcují, rozevírají či uzavírají se před ním, dle odhodlání naplno do nich vstoupit. Nelze o nich referovat z bezpečné vzdálenosti formulí literární vědy. Milan Jankovič, který se dílu Bohumila Hrabala dlouhodobě věnoval, totéž ve své promluvě rozvádí: „Hrabal vyžaduje čtenáře, který chce být vtažen. (...) Kolikrát jsem četl tentýž text. A nejenom, že jsem si z toho pokaždé vzal něco jiného, že je to mnohovrstevnaté. Ale jako by řekl člověk: rozuměl jsem tomu úplně? Vždycky je tady nějaký přesah. (...) Je to tím, že jeho věty nejsou věty referující, nýbrž věty vytvářející svůj svět. A tudíž člověk do toho světa musí nejprve vstoupit, naučit se v něm ‚chodit‘. A to není vždycky snadné. Toto je nejvlastnější nerv jeho psaní.“⁴

Navíc na Hrabala se dají těžko některé pojmy a kategorie navlékat, zvláště *Anglický král* i *Hlučná samota* se jim samy vzpouzejí nebo označením či různými jeho variantami již od samotného autora matou – ovšem jen toho, kdo se jimi nechá spoutat. Podtitulem *Anglického krále* jsou „povídky“. Jednotlivé oddíly by samozřejmě mohly být coby oddělené povídky čteny, a třeba i nelineárně, jak si čtenář může se souborem povídek zamlouvat. Jenže tím by se zcela rozbila kontinuita celku, jeho variační vršení opakujících se obrazů, jen jinak otočených, návraty téměř hudebních motivů v rytmizovaném textu. Především by však bylo téměř umlčeno vyústění, nejsilnější pasáž knihy, ovšem právě máloslovná, téměř jakoby zaklapnutá sama do sebe, oproti hurónským příběhům mládí a rané dospělosti hlavního protagonisty Dítěte. *Anglický král* samozřejmě není souborem povídek – a přece mu tak autor podtitulem říká. Pojem se však nevztahuje

Bohumil Hrabal u sběrnice ve Spálené ulici v roce 1955. Fotoarchiv Tomáše Mazala.

ke kategorii žánru, ale spíše ke způsobu rytmizace toku vyprávění. Jako pohybem heligonky: naráz je vše otevřeno, kapitola, tedy „povídka“, je v nejširším záběru, až se nachýlí ke svému závěru a harmonika je opět sražena do své nejužší podoby. A vždy znovu, v další kapitole, se vyprávění rozevírá, aby dospěvši ke svému vrcholu bylo naráz přetnuto. Součástí vyprávění nejsou jen slova a syntakticky neobyčejně gradované věty, ale právě i okamžik ticha, jejich náhlá nepřítomnost. Opakovaný dlouhý nádech, po kterém nezbytně přichází vydechnutí. Povídka snad také ve smyslu sémantického významu: povídat, aktuálně pronášet svou promluvu (což je u Hrabalových postav typické). Tak se vypravěč Dítě v každé kapitole (s jednou obohacenou variací ve středu knihy) na čtenáře bezprostředně obrací: „Dávejte pozor, co vám teďka řeknu.“⁵

První podoba *Příliš hlučné samoty*, sepsaná v homérovských verších (jak alespoň sám Hrabal po-

znamenává), zase svádí považovat i podobu finální za báseň. Jistě jí je, ale to jsou určitým způsobem syntaktického utváření vět, návratnosti motivů a hudebnosti mnohé jeho texty, u kterých se přesto o poezii nehovoří. Varianta druhá, napsaná v obecné češtině, je následována variantou v češtině spisovné. Pro autora při definitivní volbě samozřejmě nebyla určující otázka kategorií poezie/próza, spisovné/nespisovné, ale účinu textu. Byl si vědom, že *Hlučná samota* je jedním z vrcholů jeho tvorby, že ji nepsal sám za sebe, ale obdarován inspirací, v okamžiku tvůrčí milosti. S textem svobodně nakládal po prvním i druhém sepsání, s jistotou, že příběh i ve své syrové podobě má silný účinek. „Protože to už jsem věděl, že vlastně už na tomto textu nemohu nic pokazit,“⁶ jak sám zdůraznil. Posunutí vyprávění do prózy (místy, jak je poznamenáno editory *Spisů Bohumila Hrabala*, přece se zachováním volných veršů) a do spisovné češtiny dokázalo obnažit jeden podstatný rys textu: melancholicky groteskní polohu vypravěče a hlavního aktéra Haňti. „A teprve potom, když jsem si ten spisovný text přečetl, shledal jsem, že získal ne o půl, ale o celou dimenzi víc, že teprve teď je ten příběh dojemný, protože jeho inteligence je schopna víc zranit než hospodská historka.“⁷

Autorské váhání se zařazením vlastních děl do jednotlivých kategorií mnoho vypovídá o procesu psaní: Hrabal skutečně nemá pro své téma, složené z na sebe navazujících a různě se prolínajících motivů, dopředu danou podobu, tedy pomyslnou krabici, do níž by svůj text měl vtěsnat, aby naplnil kompoziční i další pravidla. Možným příkloněním k některé kategorii se zabývá u *Anglického krále* i *Hlučné samoty* až ex post, snad i z určité zvědavosti a jistě i se sebeironií. A třebaže v lednu 1981, s originálním přirovnáním, totiž zcela mimoliterárním, poznamenal: „Tedy Hlučná samota, tu jsem shledal nakonec, že je baladou, že to je ten tenisový zápas na tři tuhé sety, zatímco Anglický král je román, na pět setů dlouhý.“⁸ V rozhovoru se Sergiem Cor-

duasem, vedeným ve videodokumentu v Římě roku 1988, již mírně své předchozí myšlenky v odpovědi na otázku: „Co drží text Příliš hlučné samoty pohromadě?“⁹ oponuje: „Já spíš jsem vlastně v setrvačnosti toho, že jsem napsal poezii, takže to moje poetické psaní kombinuji s literární žurnalistikou, a aniž bych to chtěl, tak se tam objevuje dodatečně, že bychom to mohli nazvat, že i Hlučná samota má strukturu románu.(...) Zrovna tak jako Anglický král má svoji strukturu, svoji románovou expozici, má to svůj střed, má to své vyvrcholení a končí to vždycky tragicky.“ A na přeptání profesora Corduase, zda není spíše dlouhou básní, odpovídá: „To je docela možné. A ona to určitě dlouhá báseň je (...) ale vnitřně by se dalo říct, že strukturu románu má.“ V témže rozhovoru zdůrazňuje své vnímání nutného proměňování uměleckých forem, jehož je i sám účasten: „Jakmile se změní formy života, tak se mění i formy umělecké. Protože umění, ať chce nebo nechce, vědomě nebo podvědomě, je odrazem jistých skutečností, po kterých se pohybuje lidský život. To je jedno, jestli to je intelektuál nebo un uomo qualunque, u obyčejného člověka nebo kombinací obou dvou. (...) Čili estetický odraz má tu formu, kterou já odvozují ze života jako takového, ze skutečnosti.“ Přistoupíme-li na autorovo konstatování, že *Anglický král* i *Hlučná samota* jsou romány, ihned musíme shledat, že se obě románové podoby od sebe zásadně liší – a jejich odlišnost naznačuje i určitý tvůrčí posun Bohumila Hrabala směrem k nutnému zhuštění naléhavé výpovědi.

Vztah autora k hlavní postavě a zároveň i vyprávěči příběhu je v *Příliš hlučné samotě* jen zčásti jiný než v *Obsluhoval jsem anglického krále*. U *Hlučné samoty* bývá právem vyzdvižováno prolnutí Bohumila Hrabala s postavou Haňti. Haňta už není zdaleka „jen“ onen pábítel sršící historkami z Barona Prášila, inkarnuje v sobě konkrétní zážitky Bohumila Hrabala a především, znepokojují jej základní filozoficko-existenciální otázky, kterými se spisovatel trvale zabýval. Postava Dítěte prochází

v ději románu osobnostní proměnou. Na počátku snad jen vyčůránek, jenž se chce mít dobře a získat uznání ostatních, proplovaje bouřemi dějin od předválečných dob až po léta padesátá, s neustále opakovanými chybnými volbami, vzhledem k aktuální společensko-politické situaci nutně vedoucími k troskotání, jehož popisy se čtenář místy náramně baví. Ovšem také mladík citlivý ke kráse vizuální, již dokáže zcela jemně projevit, a to zvláště v nečekaných, umění či poezii ovšem jen zdánlivě nenakloněných situacích. Jeho učení se lásce fyzické vyústí v setkání s láskou životní, která má jen krátké trvání – a opět je v ní vše „naruby“, proti srsti doby. Jeho žena, německá učitelka tělocviku, s ním naplno sdílí svou tělesnost až do hlubšího prolnutí samé esence bytosti, ovšem potomka již společně plodí podle zákonů Říše. Dále je k Dítěti autor nevšimavě krutý: Líza, žena Dítěte, je zasypána při náletech, muž nalezne jen její tělo bez hlavy, a tak ji také musí pohřbít, potomek je idiot, neschopný ničeho jiného než zatloukat hlasitě hřebíky do podlahy, a Dítě, který od skutečnosti utíká, se nemůže zbavit pronásledování rytmickým zlověstným zvukem. Ze strany autora ani stopa soucitu, naopak, ironicko-posměšný škleb, být přítomný podprahově, s nímž líčí tyto eskapády v životě Dítěte. Následují události, díky nimž i Dítě vyzrává, jistě také věkem, ale především působením samoty. Již v poválečné internaci mezi milionáři, kam se musel vetřít, když o něj nikdo z bývalých hoteliérů nejevil zájem, poprvé jako by prohlédl ze zámotku kukly, v níž do svého středního věku jako člověk setrvával. Za posměchu ostatních, který jej však již nevyvádí z míry, má v internaci na starosti krmení holubů: „... tak se mi posadili po ramenou a vzduchem letěli a tloukli křídly kolem mých uší, zaclonili mi skoro celý svět, jako bych byl v obrovské vlečce táhnoucí se za mnou a přede mnou, já jsem byl ukrytý docela v té vlečce z pohybujících se křídel a osmi set jako borůvky krásných očí (...) a viděl jsem teď sám sebe, jak jsem obklopen holoubky, kteří se ke mně lísali a já jsem pro ně

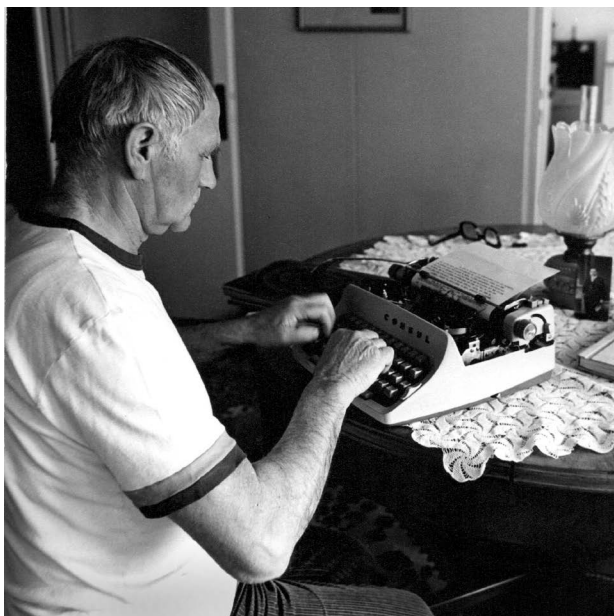
byl životadárny bůh, a to jsem se podíval nazpátek do svého života a viděl jsem teď sebe sama, jak jsem obklopen posly božími, holoubky a holubicemi, jako bych byl nějaký svatý, jako bych byl vyvolencem nebes, a zatímco se mi smáli (...) já jsem byl zasažen holubím poselstvím a věřil jsem teď na to (...) že i kdybych měl deset milionů a tři hotely, tak tohleto lísání a líbání zobáčky holubů a holubic, to že je posláno ze samých nebes.“¹⁰

Po návratu z internace si může zvolit, zda nastoupí do vězení na Pankráci, nebo odjede pracovat do pohraničí. Volba je zřejmá, ale k odjezdu už se chystá Dítě změněný. Raduje se ze ztráty poslední finanční jistoty – vzácných známek (ty mu z válečného lupu před smrtí přivezla žena), odkládá dřívější vnější atributy své nadutosti – přehnaně pěkné šaty, nalézá sebeironii a téměř bezlidná samota jej magicky přitahuje. Katarze, naplněná v několika málo dnech či týdnech jeho života, dává Dítěti novou podobu, v níž se od něj již autor vyprávění s úšklebkem neodvrací.

Dítě poslední kapitoly *Obsluhoval jsem anglického krále* je s osobností Bohumila Hrabala do určité míry totožný, podobně jako je Hrabal zčásti i Haňtou v *Hlučné samotě*. V tomto prolnutí lze také nalézt přímou spojitost mezi Haňtou a Dítětem zralého věku. Obou by se mohl týkat Haňtův vjem: „Tento týden jsem načal stovku reprodukcí Rembrandta van Rijn, sto těch samých portrétů starého umělce s houbovitou tváří, podobizny člověka, který uměním i opilstvím došel až na samý práh věčnosti a vidí, jak klika dveří se pohybuje a kdosi neznámý ji otevírá už z druhé strany posledních dveří. Začínám mít už ten samý obličej zpuchřelého lístkového těsta, už se můj obličej podobá oprýskané pomočené zdi, už se začínám taky tak přihloupě usmívat a začínám se dívat na svět z druhé strany lidských událostí a věcí.“¹¹

A když Dítě pobývá v lesní samotě, kde přes den sisyfovsky obnovuje cestu, již vzápětí smete déšť, nebo z ní v zimě odhazuje sníh, který rychle napadne

znovu, aby po večerech, jen ve společnosti zvířat, sepišoval svoji historii, i pro něj platí Haňtovo: „Já si mohu dovolit ten luxus být opuštěn, i když já opuštěný nikdy nejsem, já jsem pouze sám, abych mohl žít v myšlenkách zalidněné samoty, protože já jsem tak trochu furiant nekonečna a věčnosti a Nekonečno a Věčnost mají asi zálibu v takových lidech, jako jsem já.“¹² A zrcadlově Haňta, po třiceti pěti letech práce v makulatuře, dennodenně ve dřině slisovav několik svých balíků-artefaktů, usilovně při práci pomýšleje na základní filozofické otázky, kterými jej staré nalezené knihy, navzdory jeho vlastní vůli, vzdělaly, řeklo by se snad „nakazily“, když je zbaven své práce a posledních jistot svého věku po konfrontaci s mega lisem, který nahradí všechnu lidskou dřinu, a cítí se obelhán a ztracen, mohl by přece říci slovy Dítěte: „... a já jsem v to neuvěřitelně věřil, v překvapující to překvapení, v ten úžas, to byla ta moje hvězda, která mne provázela životem (...) tak teď, když jsem byl sražen z nebes zase dolů, na všechny čtyři, shledal jsem, že ta moje hvězda září víc než jindy, že teprve teď se budu

Bohumil Hrabal v době, kdy psal *Anglického krále*.
Fotoarchiv Tomáše Mazala.

moci podívat do samého jejího srdce, do středu, že moje oči musely tím vším, co jsem zažil, se oslabit natolik, aby mohly víc zažít a snést.“¹³

Haňta i Dítě procházejí hned několika dějinnými zvraty 20. století. I když v rozhodující čas (především za války) zažívají každý zcela odlišný příběh, minimálně závěrečná nutnost konfrontace s absolutním přerodem dosud daných pravidel, dle kterých jejich svět i se zcela konkrétními každodenními projevy přestává fungovat, je oba staví do podobné situace, která u Haňti jen vysvítá o mnoho zřetelněji, nebo spíše je hmatatelněji vtisknuta do jeho existence. Slovy Bohumila Hrabala: „Nesnažil jsem se tam psát způsobem mně vlastním nic jiného, než že jistá epocha končí a nová nastává. Že v tom Haňtovi, který byl zvyklý dělat věci postaru, všechno rukama, s přicházejícími stroji že se zlomila celá jedna epocha u nás. Je to myšleno realisticky, a přitom je to i symbolické. Celá epocha trvala třeba několik set nebo tisíc let, a Haňta je v tom zlomu, ty třísky prkna jsou v něm.“¹⁴

Bylo již řečeno, že je *Hlučná samota* oproti *Anglickému králi* výrazně zhuštěnějším románovým vyprávěním (přistoupíme-li na to, že jsou oba texty romány). A sevřeněji a naléhavěji je vyličena také tato konfrontace s totálními změnami, ne-li zánikem starého světa u Haňti. Fokus u *Hlučné samoty* není v pomalém líčení celého Haňtova dosavadního života. Vyjma několika reminiscencí (a to skutečně významných) je rytmem jeho života neustálé opakování jedné a téže činnosti, podobně jako sdělení, vracející se v drobných obměnách: „Třicet pět let pracuji ve starém papíře a to je moje love story.“¹⁵ Hrabal začíná vyprávění *Hlučné samoty* ze statického konstatování, staticky je také povětšinou viděna Haňtova minulost, v podstatě obdobná s přítomností samého počátku vyprávění. Živí se slovy filozofů v knihách, jež (alespoň na čas) zachraňuje před lisem, plane věděním a úvahami, které jej v mnohém přesahují, při fyzické práci namáhá své přemýšlení možná až k hranicím šílenství, do kterého se pitím

noří ještě hlouběji. Jeho nakládání s psaným slovem je téměř sakrální: „Já když čtu, tak vlastně nečtu, já si naberu do zobáčku krásnou větu a cucám ji jako bonbón, jako bych popíjel skleničku likéru tak dlouho, až ta myšlenka se ve mně rozplývá tak jako alkohol, tak dlouho se do mne vstřebává, až je nejen v mém mozku a srdci, ale hrká mými žilami až do kořínků cév.“¹⁶ Haňta je knihami pohlcován, o filozofii se dozvídá soustavnou četbou a vlastními úvahami, a tak se u něj jednotlivá učení či proudy odvážně prolínají a prostupují. Jeho vlastní „filozofické“ nebo spíš životní vyznání je tak založeno na neustálém hledání cesty ke kráse skrze slova a myšlenky, jež ani sdostatek nechápe, a přece jej vyvádějí vně omezené hmatatelné skutečnosti. Vědom si je i neustálé přítomnosti opozice klidu a krásy, již je nutno čelit: „A tak jsem viděl, jak přesný je verš Rimbaudův, že duchovní boj je strašlivý jako kterákoliv válka, domyslel jsem krutou větu Kristovu, já jsem nepřinesl pokoj, ale meč.“¹⁷

Jeho interakce s okolním světem se vyjma práce omezuje jen na letmá setkávání, nejvíce s lidmi, kteří pracují podobně jako on sám, ovšem na rozdíl od něj mají někteří i univerzitní vzdělání. K občasným hovorům vyhledává bývalé profesory, nyní kanálpucry, a dozvídá se od nich o nekonečných soubojích potkanů a krys v kloakách města, topiče či propuštěné knihovníky, s nimiž sdílí život na samém okraji společnosti, kteří povětšinou tak jako on vykonávají svoji práci pod zemí, což je pro jejich dobu více než symbolické. Zachovávají si ale svoji míru svobody. Haňta drobnými žertíky i velkorysostí oblažuje ty, kteří přicházejí zase za ním, a to téměř beze slov. Slovy a přemýšlením o nich je cele zaměstnán, ovšem sám mluví jen velmi málo. Zato slovům ostatních připisuje značnou vážnost – a dokáže se jimi nechat zraňovat, jako ostrými střepey. (Tak třeba nezaslouženými nadávkami svého šéfa, pro něž se přesto cítí, jako vždy a za všechno ve svém životě, vinen, anebo slovy posměchu později při návštěvě moderního lisu.)

Hlavní předloha
Haňti, Hrabalův
kolega ze sběrný
Jindřich Peukert.
Fotoarchiv Tomáše
Mazala.

Ujímá se knih, jež odmítá vložit do stoupy a nosí je domů. Jako „Damoklův meč“¹⁸ visí nad jeho postelí knihovna s několika tunami svazků, v níž se ovšem usídlují i myši, jež v roztržitosti nosí domů ze sběrný spolu s knihami. V práci, navzdory nevoli šéfa, poskytuje azyl nepravidelně přicházejícím cikánkám, které s něhou a beze slov pozoruje, stejně jako cikánské rodiny u výkopů. Jejich existence je pro něho odkazem ke starému pra-světu,¹⁹ podobně jako jím je řecká nebo čínská filozofie, kterými se donekonečna po útržcích vět napájí. A jistě jsou i vzpomínkou na úsek života, který prozářil oheň přítomnosti mladé cikánečky, jež se u něj, bez ptaní, zcela samozřejmě, podobně jako pouliční kočka, usadila ke sklonku války. Vztah beze slov,²⁰ zato v dlouhých pohledech a dotycích, vroucí – a historickými danostmi nemilosrdně přerванý. Jednoho dne cikánka nepřišla, její život vyhasl v kremační peci lágru. Cikáni, svojí opravdovou a nehranou přítomností, přitom s vážností několikrát odkazující na biblické lámání a rozdávání chleba, jako by stavěli i v Haňtově současném vnitřním světě

ochrannou bariéru, a snad jej i propojovali s onou již vzdálenou, a přece ve vzpomínkách planoucí láskou. Dvě cikánky jej také vyprovázejí anebo nalézají na prahu jeho Ráje na samém konci poslední verze *Příliš hluché samoty*.

Zatímco Dítě má na své vyptávání po sobě samém, své podstatě a po posledních věcech člověka v podstatě neomezený prostor (tedy vymezený jen časem, který mu je na zemi ještě dán), sepisuje beze spěchu po večerech svůj životní příběh, po předchozích dlouhých meditacích při venkovních pracích, a při vzácných příchodech do vzdálené vesnice v hospodě tamní vybízí, aby i oni (samozřejmě s nevolí) vypravovali o své představě, co a jak s nimi bude po smrti, Haňta na své umění a úvahy v *Hluč-*

Ztvárnění Haňti od sochaře kovolijce Pavla Hřebíčka (1958), který říká: „Samorostlý filozof Haňta o sobě sám prohlašuje, že vypadá jako krysa. Zpodobněním ho ale nesmím ponížit ani urazit.“

né samotě dostává čas mnohem omezenější. Jeho umělecký projev je zcela jiný: realizuje se objekty tvořenými ze slisovaného použitého papíru a knih. Důvod jejich tvorby je však totožný, oba se svým „uměním“ stavějí proti proudu všeho zraňujícího, co je obklopuje, zasypává. Hrabalovy důvody psaní (a později tvorby koláží) se s těmi Haňtovými i Dítětovými zcela překrývají. Ve vzpomínce na počátky svého psaní uvádí: „Tak jsem si hrál se svým životem, zákonem odrazu jsem mnohadimenzionální skutečnost převáděl ve zkratce na jednodimenzionální řádky textu, hrál jsem si, i když se mi nechtělo žít, i když jsem byl zoufalý z toho, co jsem viděl, co se stalo mně a co se stalo i těm ostatním.“²¹ A Milan Jankovič rozvádí, co se nevztahuje jen na Hrabala, ale i tvorbu obou jeho románových postav: „A to je důvod! Překonat něčím, v co věřím, byť by to bylo to nejniternější, překonat zoufalství doby. (...) Nalézal v tom znovu rovnováhu skrze psaní. A to znamená, že to přestává být hodnotou estetickou, a že to bylo hodnotou životní, v plném slova smyslu. Pochopil, že k bohatosti života je potřeba nějaký klíč. A tady vsadil na estetiku, tady vsadil na umění.“²²

Haňtovy artefakty jsou posunutím pop-artu na samotnou mez, materií není jen obyčejný odpad z periferie konzumní společnosti, jsou jí vzácné a cenné knihy, stejně jako odporná hmota promáčeného starého papíru. Jejich životnost se počítá v závislosti na svezích ze sběrný na dny či hodiny, cestou po městě na korbě aut však svou výraznou podobou osvěžují zraky kolemjdoucích. Velkoformátové tapetování každého balíku plakáty moderních i starších malířských mistrů je Haňtovým podpisem, každé jeho umělecké dílo má však i své vnitřní poselství: rozevřenou knihu krásné literatury anebo ještě spíš světové filozofie. Myšlenky, které si nikdo kromě Haňti nepřčte, jež se však okamžikem lisování stávají součástí okolního ovzduší. I pro tyto lisované knihy platí Haňtova úvaha: „Koniášové celého světa marně pálejí knihy a zdali ty knihy znamenaly něco, co platí, je slyšet jen tichý smích

pálených knih, protože pořádná knížka vždycky ukazuje jinam a ven.²³ Slisované balíky jsou zároveň krásou i ošklivostí, krutým i něžným poselstvím, po svém odkazujícím ke dvěma ze základních Haňtových myšlenek převzatých z filozofie, a totiž že „nebesa nejsou humánní, a člověk, který se zabývá myšlením, tak není humánním taky“²⁴, a přitom s plným vědomím, že „nejvyšší zákon je láska, a ta láska je soucit“²⁵. Slisovat musí i papíry plné myšlí mládat a jejich rodin, stejně jako krví nasáklé papíry z jatek. A opět se na hranu posouvá umělecký akt: pokud Jackson Pollock (na nějž *Hlučná samota* přímo odkazuje obrazem muších rojů a ježž Hrabal, stejně jako autora umění banality Warhola, ctil pro svobodu projevu) používal k malbě obrazů lití barev, v Haňtových balících místo barev tryská krev a popisuje je ve vrstvách. Jak odlišné artefakty tvořil mladý Dítě, obkládaje klíny svých milenek do nádherných květinových kompozic, vyzdvihuje krásu jejich těla v místech, kde se fyzicky počíná život. A přece Dítě a Haňta nestojí v opozici, protože u Hrabala se protiklady nikoli vylučují, ale vzájemně vyvažují či doplňují. Slovy Haňti: „Tak spirála a kruh si v mém zaměstnání odpovídají a progressus ad futurum splývá s regressem ad originem“²⁶. Josef Zumr upozorňuje, že „Hrabal vědomě pracuje s kontrastem jako s estetickou kategorií (...) Hrabalovy texty – podobně jako Klímovy, u něhož „krása je políbením se lásky s hrůzností“ – oscilují jak v rovině lexikální mezi slovy z lyrického slovníku a slovy z velkoměstské periferie, tak v rovině obrazné mezi cituplnými dojemnými výjevy a brutálními dryáčnickými scénami. Ovšem u Hrabala přitom nejde jen o literární styl a o estetickou kategorii. Hrabalovo myšlení (...) je myšlení dialektické, založené na hře protikladů, a toto myšlení se také promítá do literárního stylu. Avšak Hrabalova dialektika nemá jen tento subjektivní rozměr, a neomezuje se jen na sféru myšlení. V dialektických protikladech se pohybuje i svět a tato dialektika má tedy i ontologickou dimenzi.“²⁷

Na Dítě i Haňtu může mít umění, hlavně slovesné, stejný účinek: propojit je se světem, do nějž by jinak nemohli proniknout. „Já, když se začtu, tak jsem docela jinde, jsem v textu, sám se tomu divím (...) že jsem opravdu byl ve snu, v krásnějším světě, že jsem byl v samotném srdci pravdy.“²⁸ A zde jedna poznámka: zatímco Haňta si čte slova již napsaná, má jich přehršle k dispozici, Dítě si je nejprve pro sebe musí stvořit, seskládat tvůrčím úsilím do roviny textu – a nelze tedy říci, že by úděl Dítěte sepsat na samotě svůj život a nalézt tak svoji podobu byl výrazně snazší než ten Haňtův.

Čemu však právě Haňta musí naplno čelit, je náhlé a definitivní zhroucení dosavadního světa se všemi jeho pravidly. Obludný lis, v němž se likvidují celé náklady knih, „aniž by jediná stránka umazala lidské oči“, víze dětí, které pod dohledem učitelky trhají desky *Káji Mařika* (a některé si při tom ukoptí prsty), připomínají Haňtovi exkurze do drůbežáren. V rámci několika málo hodin má vystát posměch „socialistické brigády“, tedy mladých, kteří nejen že nejsou vzdělaní, ale práci postaru nikdy nezažili a místo piva (pro Haňtu sakrálního) se o přestávkách odporně nalévají mlékem, mají zářivé oděvy a za práci dostanou poukazy na dovolené, i třeba do Řecka, aniž by cokoli věděli o jeho kultuře, a především přijde o své zaměstnání. Po třiceti pěti letech je coby neschopný a nepotřebný odeslán „balit neposkvřený, nelidsky čistý papír“.²⁹ Nejen že končí drobné radosti – rozdávání nalezených knižních úlovků známým nebo hra na „mladého a starého“ zaměstnance makulatury před napůl slepým profesorem pro jeho potěšení. Hrouť se i poslední Haňtův tajný sen, že si svůj lis odkoupí do důchodu, aby mohl dělat jeden balík denně na strýcově zahradě, ovšem balík nejvyšších uměleckých kvalit. Haňtu vzápětí nahrazují dva mladí příslušníci „brigády“ a také stroj je krutě netečný: namísto aby se, jak Haňta doufá a tiše předpokládá, v náhlé rychlosti práce rozbil, zvesela cinká a sune další a další balíky slisovaného papíru, v nichž však

Bohumil Hrabal na fotografii z roku 1988 do kalendáře „Vítání anglického krále“. Fotoarchiv Tomáše Mazala.

není ani stopy po umění či vyšším smyslu. Před vyvrcholením příběhu se tak Haňta stává aktérem chaplinovské grotesky, tím nešťastníkem, který nechápaje situaci nese svoji hanbu, potupu a hlubokou melancholii, zatímco se jím okolí baví nebo na něj hledí s naprostou lhostejností.

V posledním dějství se Dítě pomalu posouvá směrem na hranu života, s úplně konkrétní vizí budoucího splývání s těmi, kteří jej předešli, zatímco Haňtovi se rozevírá senecovské dilema – a učenec se mu také zjevuje před očima³⁰ (jako dříve viděl vedle svého lisu zároveň Lao-c' i Ježíše). Oběma do velké míry mizí pojetí běžného času, jak jej vnímá okolí. Oba se naplno ocitli ve své samotě, izolaci. Haňta si změny náhle všimá: „Osvětlené hodiny na Novoměstské věži oznamovaly zbytečný čas, nikam jsem nespíchal, už jsem visel v prostoru.“³¹ A již předtím si nad pivem umínil: „Od téhle chvíle, kamaráde, musíš na všechno být už sám, sám sebe musíš

donutit, abys šel mezi lidi, sám sebe musíš bavit, sám se sebou hrát divadlo tak dlouho, než sám sebe opustíš, protože od teďka krouží jen samé melancholické kružnice, a tak, jak jdeš dopředu, současně se navracíš zpátky.“³² A slova Dítěte: „... že podstata života je vyptávání se na smrt. (...) že vlastně smrt, ne, to vyptávání se sebe sama, je hovor pod zorným úhlem nekonečna a věčnosti, že už řešení té smrti je počátek myšlení v krásném a o krásném, protože vychutnávat si nesmyslnost té své cesty, která stejně končí předčasným odchodem, ten požitek a zážitek svého zmaru, to naplňuje člověka hořkostí, a tedy krásou“³³ – jako by byla preludiem Haňtova prožitku smrti, bytí snového, zakoušeného zcela silně a naléhavě, zážitku splynutí s jeho Rájem, když se rozhodl pro „svůj pád, který je vzestupem“.³⁴

Věnováno Salvatoru Marchesovi,
vedoucímu nakladatelství Poldi Libri.

Poznámky:

- ¹ Z přebalu knihy *Un mare di nulla* italského spisovatele Uga Riccarelliho, Milano: Mondadori, 2006.
- ² Hrabal, Bohumil, *Obsluhoval jsem anglického krále, Sebrané spisy Bohumila Hrabala*, sv. 7, Praha: Pražská imaginace, 1993, s. 184.
- ³ Corduas, Sergio, Antipoetika Bohumila Hrabala?, *Hrabaliana rediviva*, Příspěvky z mezinárodní mezioborové konference o díle Bohumila Hrabala, Udine 27.–29. října 2005, Eds. Annalisa Cosentino, Milan Jankovič, Josef Zmr, Praha: Filosofia, 2006, s. 73.
- ⁴ Jankovič, Milan, rozhlasový pořad „Nežil jsem nadarmo. A přeci jsem ztracen.“ ČRo 3, Vltava, 28. 3. 2014, připravili Miloš Doležal a Tomáš Mazal.
- ⁵ Hrabal, Bohumil, *Obsluhoval jsem anglického krále*, s. 9, 39, 105, 138; varianta: „Dávejte dobrou pozor, co vám teďka řeknu.“ s. 68.
- ⁶ Hrabal, Bohumil, *Zpráva o pitvě vlastní mrtvolky, Sebrané spisy Bohumila Hrabala*, sv. 9, Praha: Pražská imaginace, 1994, s. 253.
- ⁷ Tamtéž, s. 253.
- ⁸ Tamtéž, s. 252.
- ⁹ Zde i dále citované: „Rozhovor z jednoho puku světa“, Libertubell Snc, studio Barbieri G&G, Řím, 1988.
- ¹⁰ Hrabal, Bohumil, *Obsluhoval jsem anglického krále*, s. 154.
- ¹¹ Hrabal, Bohumil, *Příliš hlučná samota, Sebrané spisy Bohumila Hrabala*, sv. 9, Praha: Pražská imaginace, 1994, s. 17–18. Z malířů, které ctil Haňta, se v *Hlučné samotě*, coby příklady „těžkých

frajerů evropské malby“ (s. 12), objevují: Bosch, Brueghel, Hals, Monet, Manet, Gauguin, van Gogh, Cézanne, Klimt a Pollock. Všechny, i ty, které Haňta přímo nejmenuje, ale úzce s nimi souvisejí, Bohumil Hrabal velmi oceňoval. Zcela zvláštní význam ale zpětně nabývá ve spojení s Haňtovou existenciální situací v závěru *Hlučné samoty* přemítání Bohumila Hrabala na sklonku života nad posledním van Goghovým obrazem: „Milý Cassie, Vincent van Gogh, dva dny před tím, než si vstřelil kulku z revolveru do břicha a pomalu umřel, namaloval poslední svůj obraz Obilné pole s havrany (...) ti havrani létají tedy i ve mně, protože kdo jednou viděl ten obraz, tak jím byl, tak jako celým van Goghem, uštknut.“ Hrabal, Bohumil, *A Havran krák už nikdykrát!, Sebrané spisy Bohumila Hrabala*, sv. 14, Praha: Pražská imaginace, 1996, s. 183–184.

¹² Hrabal, Bohumil, *Příliš hlučná samota*, s. 14.

¹³ Hrabal, Bohumil, *Obsluhoval jsem anglického krále*, s. 161–162.

¹⁴ Hrabal, Bohumil, Kličky na kapesníku, ve vztahu k *Příliš hlučné samotě* citováno in: Mazal, Tomáš, *Spisovatel Bohumil Hrabal*, Praha: Torst, 2006.

¹⁵ Hrabal, Bohumil, *Příliš hlučná samota*, s. 9.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ Tamtéž, s. 23.

¹⁸ Tamtéž, přirovnání viz s. 20.

¹⁹ „Jsou hrozně citliví, tihle cikáni (...) slyšel jsem, že když my jsme ještě běhali se sekýrkami a přepásali se koží, tak cikáni někde měli stát a zřízení, které už zažilo druhý úpadek.“ *Příliš hlučná samota*, s. 37, 38. Jedním z mnoha podobných odkazů je P. S. Druhé rapsodie: „Věnováno cikánskému učni, za jehož očima lze kdykoliv zřít zřícenou univerzitní knihovnu. (...) Věnováno cikánským dívkám, za jejichž očima lze kdykoliv zřít zapomenutou kulturu.“ *Sebrané spisy Bohumila Hrabala*, sv. 19, Praha: Pražská imaginace, 1997, s. 13.

²⁰ Obdobně, jen ne v milostné rovině, nalezneme v *Anglickém králi*. Bezeslovně, a přitom podstatné je také poslední setkání s dávným přítelem a kolegou Zdeňkem, který je po změně režimu vysoce postaven a přijíždí se na Dítě podívat do jeho samoty, aby se ubezpečil, že žije, je v pořádku a že nestrádá – že dokonce svým dobrovolným vyhnanstvím nabyt svobody.

²¹ *Sebrané spisy Bohumila Hrabala*, sv. 1, Praha: Pražská imaginace, 1992, s. 227.

²² Jankovič, Milan, rozhlasový pořad „Nežil jsem nadarmo. A přeci jsem ztracen.“

²³ Hrabal, Bohumil, *Příliš hlučná samota*, s. 9.

²⁴ Tamtéž, např. s. 16.

²⁵ Tamtéž, s. 46. Haňtovy filozofické úvahy se v *Hlučné samotě* pohybují, zjednodušeně řečeno, na odlišných drahách, vedoucích ke Kantovi, Leibnizovi, Nietzsche, Senecovi, Schopenhauerovi. Vedle nich (a mnohých dalších) stojí, slovy Haňti, myslitelé, Platon, Lao-c' i Ježíš Kristus. Důležité je, že Haňta mnohdy necituje filozofické výroky přesně, a toto posouvání má autorský

záměr, i ono Haňtu charakterizuje. Bohumil Hrabal k tomu poznamenal: „Filozofické citáty byly napsány tak, jak je Haňta lehce komolil. Jednak byl tak trochu opilý, ale hlavně ty útržky citátů mu byly šifrou, útržky, kterými byl oslněn.“ Šifry ve smyslu učení Karla Jasperse. *Sebrané spisy Bohumila Hrabala*, sv. 18, Praha: Pražská imaginace, 1996, s. 230.

²⁶ Hrabal, Bohumil, *Příliš hlučná samota*, s. 42.

²⁷ Zumr, Josef, Hlučná samota jako obraz světa, *Hrabaliana redi-viva*, s. 80. Milan Jankovič k téže myšlence sděluje svůj postřeh: „Jestli se ty protiklady u Hrabala někde propojují, pak je to v jejich všeobjímajícím uchopení proudem vět. (...) Takové sjednocení však pro Hrabala neznamena falešný smír, jen otevřenost až do konce.“ Jankovič, Milan, *Motivy-šifry pozdního Hrabala*, tamtéž, s. 24.

²⁸ Hrabal, Bohumil, *Příliš hlučná samota*, s. 13.

²⁹ Tamtéž, s. 74.

³⁰ „Díval jsem se na sochu (...) Ignáce z Loyoly, kterému vycházela svatozář z celého těla (...) já jsem však místo svatozáře viděl stojatou zlatou vanu, ve které vstoje ležel Seneca po té chvíli, když si nožem otevřel na zápěstích žíly, jako doklad sebe sama, že mu to správně myslí, že nenapsal nadarmo knížku, kterou jsem měl rád... O klidu duševním.“ *Příliš hlučná samota*, s. 70.

³¹ Tamtéž, s. 76.

³² Tamtéž, s. 71.

³³ Hrabal, Bohumil, *Obsluhoval jsem anglického krále*, s. 178.

³⁴ Hrabal, Bohumil, *Příliš hlučná samota*, s. 77.

Další použité výchozí zdroje, vyjma v textu přímo citovaných:

Hrabal, Bohumil, *Opere scelte*, ediční plán a předmluva Sergio Corduas, Milano: Mondadori, 2003.

Jankovič, Milan, *Kapitoly z poetiky Bohumila Hrabala*, Praha: Torst, 1996.

Pelán, Jiří, *Bohumil Hrabal, pokus o portrét*, Praha: Torst, 1995.

Rothová, Susanne, *Hlučná samota a hořké štěstí Bohumila Hrabala*, k poetickému světu autorových próz, Praha: Pražská imaginace, 1993, překlad Michael Špirit.

Seneca, Lucius Annaeus, *Výbor z listů Lucilioví*, Antická knihovna sv. 4, Praha: Svoboda, 1969.

Via Hrabal, Kniha vzpomínek, ed. Tomáš Mazal, Praha: Novela Bohemica a Sdružení Serpens, 2014.

V ráji u Rajských aneb *Obsluhoval jsem anglického krále*, Pátrání po inspiračních zdrojích stejnojmenného románu Bohumila Hrabala, ČRo 3 Vltava, 31. 12. 2010, připravili Miloš Doležal a Tomáš Mazal.

Lucie Tučková (1981) je romanistka.

Oslovení křestním jménem

PETR VESELÝ

PETR VESELÝ (1953) je malíř, výtvarný pedagog, básník, kurátor výstav, autor rozhlasových pořadů. Studoval na SUPŠ v Brně, obor malba (1969–1973) a AVU v Praze (1973–1979). Působil na Katedře výtvarné výchovy PF MU v Brně (1982–1992), na FaVU VUT v Brně (1992–1995 a 2002–2007 jako vedoucí ateliéru Malířství 1), od roku 1995 vede obor Malířství na Střední škole umění a designu v Brně. V roce 1993 se habilitoval pro obor malířství. Od roku 1996 je členem Umělecké besedy, byl členem Tovaryšstva malířského a TTKlubu. V roce 2009 obdržel Cenu města Brna za oblast výtvarného umění. Samostatně vystavoval např. v galerii Aspekt v Brně (1998 a 2013), v Galerii Ars v Brně (2005), v Domě umění města Brna (1993 a 2008), v Galerii umění v Karlových Varech, v Topičově salonu v Praze (2009), ve Wannieck Gallery v Brně (2011), v Rudolfinu (Malá galerie) v Praze (2015). Zastoupen je např. ve sbírkách NG v Praze, MG v Brně, Muzea města Brna, Richard Adam Gallery v Brně, Muzea Kampa. Vydal sbírku *Jundrov* (Větrné mlýny 2014), verše dále publikoval časopisecky a v literárních pořadech na stanicích Český rozhlas Brno a Český rozhlas Vltava. Byl zastoupen v antologii Nejlepší české básně v roce 2014. Pro stanici Vltava připravil např. pořady *Dráhy světla* s poezií a deníkovými texty Zdeňka Kožmína; *Daniel Balabán: Za krk mi stéká černá* (Svět poezie); *Kubišta* (Páteční večer); *V bouři se stávám jasnějším* s poezií Paula Klea; *Ivan Blatný: Chtěl jsem být uvnitř, hluchoněmý*; *Richard Adam: Raději sbírat motýly* (Sladké je žít); *Vy stěny bílé, žaluji vám*; *Bratře drahý!* (Jindřich Prucha); *Krajinami Georgese Rouaulta*; *Cesty k Petrkovu*; *Steklík* (Souzvuk); *Richard Adam: Raději sbírat motýly* (Osudy); *Ladislav Hejdlánek: Dílo jako událost*; *Fra Angelico – Zvěstování*; *Josef Lada – čára, krajina, obrázky* (Esej).

Když jsem zvažoval, jak přistoupit k tomuto tématu, připustil jsem, že by to mohlo být jen prostým přepsáním básní, jak jsem to ostatně celá léta dělal, někdy třeba i v několikátýdenním soustředění, v jakési až klauzuře či posedlosti. Prostor koncentrace, kupení, přivlastnění... Třeba i náhodné řetězení vytržených veršů, náhlých uvidění; jako propastí, procitnutí. Sdílení vyjevené v jeho nejautentičtější možné formě. Cento. Důvodem k takové prezentaci byla i pochybnost, nakolik můžu být při vzpomínání arbitrem toho, že se „věci“ skutečně staly tak, jak se je pokouším popsat, jak se na ně snažím rozpomínat. A nakolik jde o časově a prostorově limitované tápání nebo o sebestylizaci. Zda není „vydání se v tvaru“ (a obsahu) prostřednictvím právě

jen veršů tím nejpravdivějším. Tedy vlastně a nutně „vydání se“ nejdříve čtením, „dáním se“.

Tápu také v tom, jak to vůbec je s intenzitou, s iniciačním významem záblesků vzpomínek z dětství pro moje psaní (a čtení!) a malování. Mají-li nějakou váhu. Možná vůbec první moje vzpomínka, mohly mně být tak tři čtyři roky – šel jsem s otcem ve tmě pěšinou okrajem lesa. Průhledy mezi stromy jsme viděli na spoře osvětlenou stoupající silnici, po které šla moje matka. Otec mně tehdy řekl: „Ze tmy do světla vidíme, ze světla do tmy vidět není...“ – může být jakýsi můj první zpětně rozpoznávaný obraz, navíc asi vizuální právě až posvěcením slovem.

Asi první vlastní „básnický obraz“, rovnocenný tomu vizuálnímu, ale řekl bych, že mnohem zralejší,

než mohly být tehdejší moje malby a kresby, pochází z doby, kdy mně bylo asi 17 let: „Jdu po staré cestě / po naplaveném kamení / dříve tu nebylo.“ Rozpoznání existenciálního prožitku času bolestí konečnosti. Osobní uvědomění individuální smrti těmto veršům o nějaký čas předcházelo, ale je stejného rodu.

Občas říkám, že se necítím být ani tak básníkem, jako snad čtenářem poezie. Ale ani to není dost výstižné, řekl bych, že s poezií se spíše potkávám. Třeba tedy v náhodném vytažení a otevření sbírky z knihovny doma u postele, z regálů v knihkupectví, zalistováním v časopisu. V obou takto zakoušených souvislostech, tedy při psaní i čtení, se mně poezie Stane. Ponejvíce mimoděk. První takové Setkání bylo s Františkem Halasem, teprve někdy na podzim roku 1979, kdy jsem, nevím jakým řízením osudu, otevřel v knihovně vojenské nemocnice v Plzni vydání jeho *Básnického díla*. Bylo mně 26 let, ale význam tohoto setkání jsem si uvědomil ještě později. Když jsem o tomto „oslovení slovem“ ještě mnohem později říkal své tehdy asi jedenáctileté vnučce, reagovala slovy: „Oslovilo tě křestním jménem.“ Na vojně jsem taky začal psát, někde mám ty poznámky schované, ještě nepřehlédnuté... Zmínil jsem vnučku, zapsal jsem taky slova její maminky, její starší dcery Anny: „A devítiletá dcera, sedíc ve vaně, řekla: Větre, spáchej sebevraždu!“ Psal se rok 1986.

FRANTIŠEK HALAS

Čekání

Nečekám na nikoho
a přec se dívám stále na dveře
Přijdete-li k nim
prosím nevstupujte
ani s dechem ztajeným
Nečekám na nikoho
na sebe jenom čekám já

S vojnou mám vlastně spojeného ještě jednoho básníka, malíře Marca Chagalla, jeho vzpomínky *Můj život*, pro mě nádherná báseň v próze. Na vojně jsem knihu do posádkové knihovny nevrátil, abych ji po letech někomu nenávratně půjčil a po čase znovu potkal v antikvariátě. Ve své básni „Koláž z Marca Chagalla“ cituji jeho slova:

Vstupujeme. Sotva si nás všímá
Je třeba čistit si boty. Podlaha
je čerstvě vydrhnutá
Ale mně to stačilo
Co jsem tam dělal?

Když mně, ještě ve vojenském, nabídl šeptem knihkupec v Plzni podpultového Jaroslava Seiferta, moc jsem se „nezačetl“, ale i jeho verše se ve mně zanedlouho zahnízdily.

(...)

Marně se chytáme letních pavučin
a ostnatého drátu.
Marně se opíráme patou o hroudu,
abychom nebyli vlečeni tak prudce
do tmy, která je černější
než nejčernější noc
a nemá už korunu hvězd.

A denně potkáváme někoho,
kdo se nás bezděčně optá,
aniž by otevřel ústa:
Kdy? Jak? A co potom?

(...)

Halas, tedy i Holan. Byl druhým básníkem nedlouho po Halasovi, kterého jsem, řekl bych, musel potkat, kterého jsem hledal. „Najít“ jsem ho mohl mnohem dřív. Za studií v Praze jsem totiž v 70. letech přebýval naproti domu, ve kterém

v té době – to jsem ale nevěděl – již bydlel, v ulici U Lužického semináře, měli jsme tam stejnojmennou kolej. Jeho básně jsem tedy v té době ještě nečetl, ale Holanovo jméno jsem asi už tehdy vnímal nějak nad časem, nad místem. Nejspíš jsme Holana s kamarády občas museli rušit zpěvem slováckých písní, když jsme se v noci odněkud vraceli. A tady je na místě zmínit Halasův a Holanův výbor lidové poezie *Láska a smrt*, zakoupený hned několikrát v antikvariátu.

VLADIMÍR HOLAN

Orfeus

Neuměl číst, psát, počítat,
ale zpíval. Když umřel,
omyvačky přetíraly jeho tělo
houbou. Když se
dotkly jeho pohlaví,
začal zpívat... Zděšeny
uprchly a rozšířily
zvěst o tom...
Umřel nepochován...

Zed' jako autoportrét

Z této zdi, připravené kdysi
na fresku, zůstala dnes
jenom ohrada z prken,
tvářící se jako by se styděla,
ale současně, jako by se nic
nestalo... Opíraje se o ni
(budiž to pod nebem chaldejským
nebo českým) řekl kdosi:
„Byl jsi sám sobě na obtíž,
a to hned při prvním setkání,
i když to tenkrát
nebylo ještě tak zblízka!“

K Máchovi jsem přilnul blíž, až když jsem pročetl *Krkonošskou pouť*, ve vydání jeho spisů z roku 1862 (díl druhý), které jsem v antikvariátě koupil v 80. letech za 25 korun.

„Večer byl jasný a čistý, jak jen na horách bývá,
měsíc se blížil k ouplňku, a záře jeho stříbřila osněžená čela zmodralých hor, jež z temné noci strměly
co zsinálé hlavy mrtvých králů, korunované stříbrnými vínky. – Dlouho tak stál jinoch v labyrint myšlének pohroužen hledě v krajinu tichou;
všechny hvězdy již slavily krásnou noc, on ještě dlel na osamělém skalisku; bylo chladno, studený vítr skučel mezi horami a zdola hučely lesy a řeky
pospíchající z pustých hor do krajin úrodných; měsíc stál vysoko na dráze své, a jinoch ještě posud nepokročil z místa svého...“

Sousloví „dlouho tak stál“ se u Máchy objevuje přinejmenším ještě jednou (*Valdice*) a ční z jeho textů archetypálně.

Janáčkův *Zápisník zmizelého* nebyl pro mě jenom výrazem prostředků hudebních, ale právě i výrazem básnickým, i když četbou textové předlohy hudba opakovaně ožívala. K tomu ovšem Janáčkovy črty, z nichž *Moje děvče z Tater* promluvila jak přímočarostí slova, tak kontextem s básní Hálkovou (Janáček ve stejném textu ovšem píše: „Už tehdy mi připadalo, že v Hálkově básni nebylo dosti kostrbatosti životní.“) a následně Holanovou *Terezkou Planetovou*:

(...)
„tak po třiceti letech znova
já kdekoho se na ni ptal,
když vrátil jsem se na vinice,
však nikdo už, ach, nikdo více
ji nepamatoval – –“

S poezií Arsenije Tarkovského jsem se nejdříve setkal prostřednictvím filmů jeho syna Andreje.

Počátkem 90. let jsem si troufl na překlad několika jeho básní.

...

V dětství jsem ochořel
z hladu a ze strachu. Z rtů kůrku
sedru – rty olizují, dodnes mi na nich zůstávají
studená, slaná chuť
Ještě jdu, dál jdu, jen jdu
k sobě, když ve svátečním sedím na schodišti
za pískáním, za vlastním hlasem jdu
za krysařem tam k řece, usednu
– hřeji se na schodišti, až znovu zábne tu
A matka stojí, ruku vstříc ke mně napřahuje
jakoby blíž a stejně dál je
nehybných sedm kroků, když chci popojít
ruku vstříc napřahuje, blízko postojí
nehybně jdu k ní sedm kroků dál
(...)

V tento čas zdává se mi
pod jabloněmi nemocnice bílá
bílá pod bradou prostěradlo
bílý doktor se tu na mě dívá
bílá u nohou sestřička
teď pokrčila křídly. A zůstali
A přišla matka, ruku vstříc ke mně napřahuje –
a z očí odlétla...

Básníkem, který ke mně asi nejdříve promluvil
jak jen možno útlým samizdatem kapesního formátu,
sestrou přepsaným na průklepovém papíru, byl
Jakub Deml a jeho *Moji přátelé*. Zhruba ve stejné
době jsem dostal od kamaráda, malíře Svatopluka
Otiska, výbor *Rodný kraj* (jeho sestra pracovala
v knihovně a našťáště takto distribuovala literaturu,
kterou musela z fondu knihovny vyřazovat).
A Demlova slova, fragmenty vět jsem od počátku
80. let „psal“ do kreseb a obrazů, vedle Ortenových,
Seifertových, Halasových.

JITROCELI, nebývá ti smutno o polednách
tam nahoře v tvém minaretě?

LÍPO, uhodí-li prý do tebe blesk, všechno lupe-
ní tvé se vztyčí. Děsem slabosti: či zmocněným
životem?

V doslovu ke zmíněnému *Rodnému kraji* psal
Miloš Dvořák o prostoru Demlových textů jako
o místě, „kde se událo něco skutečného“. Tuto
vlastnost ale asi spojuji s veškerou poezií mně uvěřit-
elnou či srozumitelnou, kterou potkávám a u kte-
ré zůstávám, přičemž srozumitelností nemíním zda-
leka jen to, co je nějak zjevné, spíše to za slovem,
v slově skryté. Třeba jako u Guy Viarra, mladého
francouzského básníka, který svůj život ukončil
předčasně...

Nic, přirozenost věcí.
A nedané

odděleně

Od jiných s lítostí popocházím.

(Přeložil Petr Zavadil)

Teprve ve druhé polovině let 90. jsem se napl-
no potkal s poezií Zbyňka Hejdy. Trochu jsem znal
jen dvě tři tuším ještě samizdatové sbírky, když mně
osvícené dcery koupily k Vánocům jeho v Tors-
tu vydané dílo. A bylo to z těch oslovení náhlých
a největších.

(...)

Borovice na okraji lesa
osvětlené odpoledním sluncem.
K západu temná
lesní hradba.
Mezi těmi dvěma lesy

travnaté rašeliniště.
Vysoko krouží dravý pták, káně.
Je nehybné ticho.
Ačkoli nesporně stojím
uprostřed toho všeho,
je to,
že to už jenom bylo.

V té době jsem měl již několik let nad psacím
stolem v rámečku pověšený novotisk grafiky Bohu-
slava Reynka s motivem snad okna s motýlkem:

ZBYNĚK HEJDA

Báseň, jejíž začátek se ztratil

(...)
Pan Reynek mi napsal:
Motýlek štěstí je vždycky
na druhé straně skla,
a přiložil obrázek
na druhé straně skla.
(...)

Když jsem měl po letech možnost Zbyňku Hej-
dovi grafiku ukázat, potvrdil mně shodu s tou, kte-
rou zmiňuje v uvedeném úryvku básně.

Připouštím, že moje prvotní zkušenost s rozpo-
znáním básně a rozpoznáním se v básni se asi moc
nevyvíjí, někdy je naléhavější, silnější, jindy méně,
ale konstantní v tom, že tato hodnota je onou
„vstupní informací“, spíše nezbytností, zastiňující
poněkud případné hodnoty jiné, rozrůstání a kon-
centrace obsahových sdělení, epický rozměr, nej-
různější aluze atp. Je ovšem pravda, že k některým
autorům jaksi v čase dozrávám (nevím už, kdo psal
o potřebě dostárnout), takto to třeba bylo u básní
z *Gordické hlavy* Emila Juliše, které potom na čas
zastínily autory a básně jiné. Juliše jsem poté ještě
mohl poznat osobně, nejdříve ve dveřích jeho loun-
ského bytu.

Chvála

Buď to v tom je, nebo není.
Ostatní mohou říkat, co se jim zlíbí.
Vím, že můj hlas
je v podstatě chválou prašné cesty,
zpívanou duem anděla a ďábla.

Slovo

To, co chceš stavět lidem na oči,
vyzvedni z toku světa jak Kristovo tělo na kříž.
Jinak zůstane vše větší nebo menší hrou.

Cesta

(...)
Krucifix natřeli přes prsa asfaltem;
z profilu téměř neexistuje – vystřižený z plechu,
jen záblesk vlasové čáry na břevně.
(...)

Po fragmentu z této Julišovy básně mně to nedá,
abych neučinil následující poznámku. Jen výjimeč-
ně, vlastně asi jen jednou se mně do vlastních veršů
dostal vlastní obraz: „Lakem malé Ukřížování / rezavé
skvrny / výkvěty plechu // Třešť.“ Z auta zahlédnuté
„ukřížování na plechu“ u silnice, posléze namalova-
né na malou podložku jen lakem a do něj následně
pinzetou vložené skvrny červeného pigmentu...
„Záblesk vlasové čáry“ z Julišovy básně se mně poz-
ději dostal i do mého obrazu.

Další nijak nezprostředkované setkání bylo s vý-
borem poezie maďarského básníka Jánose Pilinszké-
ho. Zvláště osobním je výběr první básně, vztahující
se k datu mých sedmnáctých narozenin.

Petr Veselý

14. října 1970

Plakal jsem. Měl jsem promočená záda v chvilce té,
zválené šaty, tupé prsty.

Přál jsem si obrůst kožichem, srstí,
ať tělo, které objímáš, je tím
co hledáme v každém pravém objetí:
odevzdáním divokého zvířete.

Metronom

Odměřuj čas,
ale ne náš,
utkvělou přítomnost třísek,
zvedání padacího mostu,
sníh zimního popraviště,
ticho pěšin či mýtin a příslib Hospodina
v torze.

(Přeložila Jana Štroblová)

José Ángel Valente byl dalším nenadálým „zjevením“. V jeho případě ostatně zřejmě umocněným i tím, co jsem zrovna maloval a co i jeho verši dostávalo další rozměr.

Báseň

Když už nám vůbec nic nezbyvá,
prázdnota po nezbyvání
může nakonec být zbytečná a dokonalá.

Výhloubil

z hlíny a slin jamku, jedinou,
jež nakonec mohla pojmout světlo.

(*Hmota*)

Setřít se.

Jedině v prázdnotě po všech znacích
rozklene se Bůh.

(Přeložil Petr Zavadil)

Píšu, jak jsem k veršům a k básníkům, k těm
tedy fyzicky až na výjimky (Hrabal, L. Kundera,
Zogata, Mazáč, Skácel) později, postupně přicházel,
ale někdy to bylo i poodejití. To v případě Jana
Skácela, jehož snad první „svoji“ báseň přikládám.

Sonet se spánkem včel

Nakonec uteče nám bílé kůzlátko
a osiříme

Z velikých zásob noci
bude kanout tma

Oživnou kopřivy
Hlasitý spánek včel naplní krajinu

a úly
zeptáš se
kde ukryty jsou úly

Na koho ještě nezapomenout, který verš by neměl chybět – dilemma neřešitelné. Vůbec v tomto rozpomínání neuvádím svoje současníky, potažmo ty, se kterými se různě setkávám. Bylo by jich hned několik, ale nezbytně a rád musím přidat alespoň několik veršů Zdeňka Volfa.

Vlny

Danielu Balabánovi

Hned po přespání
do Vaňkovky,
zpět k oleji Na jezeře.
I odcházet...
Po kříži
jak po kře?

Tak, jak umím poezii vnímat, je koncentrátem, komprimací toho dosud (i později) jinak nedostupného. Původ, příčina věcí, respektive vědomí jejich sice nezbytné, ale nepoznané příčiny, zastřené nebo nedostupné, ale existující ve své nepojmenovatelnosti. „Věc“ jako střed věcí. Jakási „nevyžádaná“, určující, zkušenost. V narůstajícím počtu jednotlivých setkání se mně slovo stále více stávalo až uhra-

nutím a také slovem – věcí, svébytnou skutečností, která zároveň dává zahlédnout i nahlédnout zřejmé v jeho podstatnosti a je i vzhledem za vnímané či vnímatelné. Zpřítomňuje skryté, aniž by je skrytosti zbavovalo. Slovem se jsoucí stává znovu a stává se i teprve. Snad slovo Je teprve tímto vztahem. Je vyzvednuto. Tuto zkušenost uloží jako novou skutečnost. Za slovy se lze i schovat, intenzivně jimi být i zbýt. Snad tedy i nebýt, „delegovat“ své bytí... Fascinuje mě, jak něco, co třeba zdánlivě nic nesděljuje, je tak odkrývající. Jak je tato „nesdělnost“ tnoucí. Jak neměřitelná a neuchopitelná je zároveň nezbytnost toho, co nazývám přesností. Věčnost nahlédnutá Přítomností. Prožitek a zkušenost pro umění konstitutivní. Skutečnost vnímaná jako „něco, co JE“, aniž to „musím vědět“.

Před lety jsem dostal otázku po povaze instalování slova. To mně přijde naprosto výstižné. Slovo jako předmět, vyzvednutá a „instalovaná“ věc. Jak obraz pověšený na stěně. „Slovo učiněné tělem“, které je ale poezií vráceno slovu, stává se skutečností slovem „jako tělem“. Podstatný je snad právě „balanc“ uvnitř jednoty slova a těla, přičemž (básnické) slovo je zde tedy „tělem učiněným slovem“.

Obojí, tedy ani slovo, ani vtělení, nejsou otázkou chtění ani prostého rozhodnutí. Projeví se zpravidla náhle, nečekaně, občas snad i tehdy, když se nějakým vnitřně závazným (potřebným?) procesem pokoušíme prostřednictvím hledání vztahů (forem) nachystat „případné“ podmínky. Octavio Paz píše o vůli, která „neobsahuje úvahu, propočet nebo předpoklad; je dřívější než každá intelektuální operace a projevuje se právě ve chvíli tvoření“.

Čtyři zastavení

JIRÍ TRÁVNÍČEK

JIRÍ TRÁVNÍČEK se narodil v roce 1960 ve Vyškově, od svých deseti let žije v Brně. Vystudoval místní filozofickou fakultu (1979–1984), poté studoval rok na Londýnské univerzitě (1991–1992). Působí jako literární historik, kritik a teoretik, též jako editor; v současné době v Ústavu pro českou literaturu AV ČR. Věnuje se moderní české a středoevropské literatuře, hermeneutice a v poslední době čtenářské kultuře. Jeho knižní prvotinou je *Poezie poslední možnosti* (1996), zatím poslední titul má název *Česká čtenářská republika. Generace, fenomény, životopisy* (2017).

V daném okamžiku k vám mluví jeden, co vybočuje z řádu této série. Žádný básník, nýbrž ten, kdo s poezií obcuje po způsobu interpretačním, zkrátka suchoprd. Jedna kapka dehtu na sud medu... to se snad snese.

Pomíňme úplně úsvit, období „princeznička na bále / poztrácela korále“. Paměť mi ho nijak nevyplavuje. Skáčíme do období gymnázia, kde mou láskou byl Otokar Březina. Došel jsem k němu přes Vysočinu, učiteloval a bydlel totiž v Jaroměřicích nad Rokytnou, tedy nedaleko odtud, kudy chodila moje babička (Pucov, Jinošov, Jasenice...), v té době již zvěčnělá, a možná se mohli i někde potkat. Babička mi mockrát vyprávěla o svém rodném kraji, o poutích, jak chodili do lesa, o hospodaření v nevelkém stavení. Její Vysočina byla mojí první krajinou, přičemž obraz byl o to silnější, že jsem ho dostával ve stavu vyprávění, nikoli jako přímý zážitek. Na Hané, kam se provdala, se babička šťastna věru necítila. V Březinovi jsem si proto chtěl vyčíst něco z babiččina ztraceného štěstí a také cosi krajového, neodvolatelně místního. A? Nic. Leda snad trochu ty lesy, jež se básníkovi pojí s mlčením. Nejvíce ke mně tehdy mluvily – a asi i stále mluví – *Tajemné dálky*, básníková prvotina, sbírka tragického pocitu,

ztrát blízkých, tklivých podzimních nálad. Březina *Tajemných dálek* se mi místo „Bezruč Vysočiny“ stal převozníkem do poezie, konkrétně do poznání, že poezie, to není žádné zbásňování představ, natož obásňování reality, nýbrž že jde o svět *jiné* skutečnosti. Takový třeba, který vzniká jen z pouhého setkání slov, z toho, jak působivé konstelace spolu dokážou vytvořit. Některé z nich mi v paměti znějí dodnes: „Šla žitím matka má jak kajícnice smutná“; „Klid bílých linií se tiše krajem snoval“ (že by přece Vysočina?), „To z dálky staletí van tichý v tvář mi nedých“, „Tma kleneb závratná nad lustry hvězd se vznesla“.

* * *

Studia na vysoké škole – to byl Skácel, Skácel, Skácel. Jednoho dne jsme se dokonce za ním osmělili zajít; on nás přijal... a pak už jsme chodili nepravdělně i dále. Těch knížek, co mi doporučil! Byl v Brně, já jsem v Brně bydlel i studoval, tak jaképak copak. Něco jako povinná figura. Brněnská kulturní prostranství první poloviny osmdesátých let. Někteří z něj dělali a dělají regionálního barda, jiní zase sentimentálního idylika, ale jedním ani druhým on

pro mě tehdy nebyl a není ani dnes. Asi nejvíc si mě podmaňoval svou civilností, v níž ale byl vždy ukryt podstatný přesah, něco navíc. Jsme v krajině, která k vám mluví něčím zcela důvěrně známým. A najednou průrva, metafyzická trhлина... a přesouváme se zcela jinam, někam, kde neplatí zavedené azimuty, kde se nelze vyznat podle toho, co jste si přinesli z předchozí zkušenosti. Skácel je pro mě velkým předpodstatňovatelem – viděného v tušené, reálného v mytické, obrazu v šifru. Nenechme se mýlit jeho útěšlivými ovečkami, telátky a studánkami. Básníkův svět je neuhýbavě tvrdý a strmý. Jsou to okamžiky čekání. Na co? Snad na naději, prozření, útěchu, očistu. Chvilé milostivého času:

Milostná

Neboj se hlasů, je jich tady plno,
to vítr trávu češe
a už kolik dní
kdosi se miluje na rozdrčené slámě
a oškubaný podzim čeká v turkyňi.

Jako pták za katem za sluncem kráčí mrak,
nebesa krvácejí
a je to nad mé síly.
Tu drsnou žluť, co nosíš ve vlasech,
na tvrdé cesty z vozů natrousili.

(*Co zbylo z anděla*)

Možná se tu čeká jen na setkání se sebou samým, to, na které zatím nedošlo, čemuž by odpovídalo i komunikační schéma básně; ta je vedena ve druhé osobě, tedy v sebeoslovujícím „ty“, pouze na jednom místě v ní zaznívá „já“, příznačně ve chvíli, kdy jsme si nuceni přiznat, že na to vlastními silami nestačíme („a je to nad mé síly“).

* * *

Jako další přišel Jan Zábrana. Něco úplně jiného než oba předchozí. Poezie chytrá i umná, přesně však toho druhu, kdy její chytrost nepřeváží do vysublimované formulkovitosti. Podmanily si mě především *Stránky z deníku*. Spojení naprosté civilnosti, až kronikálního zaznamenávání událostí, zejména z času básníkovy mládeže, s virtuózní bravurou. Všechny básně jsou totiž sonety – a jaké. Vykroužené jamby. Je to vlastně básnický deník, a přitom vrcholný slovesný výkon. Jako by se Zábranovi podařilo přimět vodu a oheň ke společné existenci, vytvořit z nich sloučeninu. Ta sbírka umí čtenáře opájet snivou evokativností, již dominuje loučení s vlastním mládím, současně však ho umí rázně probouzet množstvím zmíněných reálií a ostrých motivických hran, útržků řečí. A těch kulturně-historických šifer co tam je – dobové šlágry, značky výrobků, události, skryté citáty z jiných textů. Prostě poezie, která má sílu vás uchvátit na první přečtení, a zároveň vám v každém dalším nabídne vždy něco dalšího, třeba i ve smyslu další dešifrované reálie.

* * *

Uchvácení čtvrté, řekněme tak poslední dva roky, to je polský básník Bolesław Leśmian. Také proto, že mě to vtáhlo potýkat se s ním i překladatelsky. Básník těžko zařaditelný i v rámci polské poezie. A v té české není nic, co by mu jen trochu odpovídalo. Jako byste zkřížili Nezvala s Valérym, do toho ještě přimíchali barokní mystiky a Halasovo *Ladění*; a to vše pocukrovali Wernischem. Tvořil hlavně v době meziválečné, a i když s avantgardou moc společného neměl, přece jen se o ni trochu oťel. Neuvěřitelné, kolik se toho u něj na malé ploše několika sbírek potkává – silná milostná smyslovost, plastické krajinářství, metafyzická nota, jazykové experimenty jdoucí až k vymýšlení vlastních slov, naprostá tvarová preciznost, v níž sedí každá hláska. O těžkých věcech dokáže psát způsobem vzdušné grotesky; nechybí tu tón doširoka rozmáchlé baladičnosti,

ale vedle toho i enigmatické shluky několika málo slov. A hlavně: stále a s neodvratnou úporností se tu jde po podstatě poezie, po jejím nervu. Miluju následující báseň, kterou cituju – s dovolením – ve vlastním překladu:

Bože, plný nebe slávy

Bože, plný nebe slávy.
A na Kříži – jak jsi slabý.
Kde ses skrýval, kde jsi býval,
že jsem tě tu nespatořil?

Moje zmary, prohry, pády
a já vím, že stojíš tady!
Trváme si tiše spolu,
či též každý na svém molu.

Copak děláš v oné chvíli,
kdy má duše ztrácí síly?
Roníš slzy pláčem tajným,
či též zmíráš se mnou, marným?

(Lesní dění)

Asimilovaný Žid Lešmian, gnostik, milovník života s velmi neurovnanými poměry rodinnými, rozhodně člověk, u něhož nic tak úplně neprozrazuje nějaké „vyšší“ zaujetí – a vida, má Ho tam. Ten, kdo se dokázal uzavřít do hermetické laboratoře jazyka – a vida, svou básní se někoho dovolává. Dochází se tak k tomu, že báseň je sdělením, tedy že potřebuje nějaké „ty“, a ne že jej pouze potřebuje, že bez něj není možná. A že toto „ty“ nemůže být jen tak ledajaké, pouze takové, o něž je možno se opřít vždy a všude, tedy „Tý“.

* * *

Jiří Trávnický

Nedá mi to, abych se obloukem nevrátil k Březinovi a neocitoval poslední sloku poslední básně *Tajemných dalek*:

Svou duši v žhavý sloup vysálám do nebes
a v rakev síly své jak v cín se složím ke snu,
až křečí Tajemství jak poražený kněz
u oltářů Tvých klesnu.

De facto tu jde o totéž jako u Lešmiana. Vztahovat se k nějaké kosmické síle? Dobře, budiž. Nechávat svou duši vyvzlínat kamsi, do neurčitě vzdušného „nahore“? Jistě. Poezie by se měla dívat nahoru. Ale stačí to? Jde vskutku o poslední území, které je s to báseň objevit? Ne. Poezie spěje k tomu, aby ve své poslední instanci byla rozmluvou. S někým. Chce být slyšena. Ba víc, touží být ultimativní rozmluvou – modlitbou.

Exilové Zrcadlo v pojetí Rio Preisnera

„Když jsem v roce 1968 emigroval na Západ, bylo mi jasné, že socialismus je absolutně neslučitelný s demokracií chápanou jako zřízení garantující individuální svobodu. Na Západě jsem ke svému naivnímu překvapení zjistil, že tento soumravný svět je ovládán absurdní představou, že demokracii lze zachránit už jenom uskutečněním demokratického socialismu...“ (*Speculum*, s. 174)

Těmito slovy by se dalo uvodit vydání knihy *Speculum exilii Bohemici* (s podtitulem *neboli Exil a naše nynější politická filosofie*) germanisty, znalce evropského divadla a filosofujícího myslitele Rio Preisnera (1925–2007). Tento krátký citát výstižně popisuje tři z mnoha okruhů, kterými se kniha zabývá – český exil ve třech vlnách (1948, 1968, 1977a následující léta), ale mnohem více se toto dílo věnuje charakteristice socialismu (v preisnerovské terminologii spíše dialektické konkretizace socialismu, kterou nazývá totalitarismem) a různým aplikacím tohoto gnostického systému v moderním světě, především ve střední Evropě 19. a 20. století. Kniha je však nejen polemikou s totalitarismem – to by u Preisnera nebylo překvapující –, nýbrž také svědectvím o hledání „ostrovů“ pozitivního a inspirativního myšlení, zejména v českém exilovém prostředí, ale i doma (Jan Patočka, Luděk Pachman, Václav Bělohradský, Miroslav Novák). Tuto knihu, vydanou nakladatelstvím Triáda (Praha 2017, s doslovem M. Lobkowicze), okomentovali pro *Kontexty* tři znalci Preisnerova díla: historik Jiří Suk, politický filosof Roman Joch a politolog Stanislav Balík. (*Jiří Hanuš*)

OSOBNÍ ZKUŠENOST I FILOZOFICKÁ KRITIKA MODERNITY

JIŘÍ SUK

Speculum exilii Bohemici považuji za velmi cenné dílo, žánrem a záběrem ojedinělé. Češi nejsou v politické filosofii příliš produktivní a v dlouhých letech nesvobody měli velmi ztížené možnosti to napravit; veřejný prostor byl vyčištěn od veškerého tradičního, konzervativního, pravicového myšlení, a tak se jedinou alternativou ke komunismu mohl stát pouze reformní komunismus, a ten svou systematictější politickou filosofii rozvinul až v exilu po srpnu 1968, především péčí bývalého tajemníka

ÚV KSČ a signatáře Charty 77 Zdeňka Mlynáře a v těsné návaznosti na politiku eurokomunismu. Jiný český exulant Rio Preisner si jako konzervativní kritik moderního světa dobře uvědomoval, že alternativu k reformnímu komunismu je třeba vytvořit. Proto počátkem 70. let sepsal svoji *Kritiku totalitarismu* ve fragmentech a po vzniku Charty 77 se pustil do systematického pojednání o duchovních základech soudobého opozičního politického myšlení v disidentských a exilových Čechách.

Se sympatií a obdivem hleděl na Chartu 77, která se postavila komunistickému režimu jako občanská opozice. Preisner psal *Speculum* na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let, kdy si s Chartou spojoval naději na fundamentální kritiku posrpnového normalizačního režimu jako revitalizovaného totalitarismu. Mezi disidenty a exulanty objevil

myslitele, kteří ho v tomto smyslu oslovili – Václava Bělohradského, Miroslava Nováka a Ludřka Pachmana. Spojoval je principiální odpor k systému, který vyloučil jakoukoli alternativu a debatu, avšak nespojovala je totožná myšlenková východiska. Světonázorově měli k Preisnerovi blíž Pachman a Novák, on se však soustředil především na Bělohradského knihu *Krise eschatologie neosobnosti*, která patří k těm výjimečným dílům českého politického myšlení a od počátku přitahovala zaslouženou pozornost. Její autor si ovšem zachoval zřetelnou ideovou distanci ke katolickým konzervativcům později sdruženým kolem revue *Rozmluvy*.

Bělohradský ve své *Krizi* originálním způsobem rozvinul kritiku moderní neosobní (totalitární) moci, byv inspirován ideovým otcem Charty 77 filosofem Janem Patočkou a obecně disidentským hnutím. Preisner v *Krizi* našel sobě blízké myšlenky a pustil se do průzkumu filosofických východisek Patočkovy eticky integrované fenomenologie, aby si ověřil, nakolik může být protiváhou komunistickému totalitarismu. Východiska hledal v dlouhé myšlenkové linii Bolzano – Husserl – Masaryk – Patočka; a jak je pro něj typické, zvláštní zřetel přitom kladl na filosofii Hegelovu. Pro Preisnera jako křesťana ortodoxního katolického vyznání bylo totiž určující, nakolik se moderní myslitelé dokázali vymanit z Hegelova mocného vlivu a čelit pohlcující síle dialektické filosofie a tzv. historicismu obecně. Podstata Preisnerovy kritiky spočívá ve světonázorové konfrontaci, nikoli ve filosofické analýze dílčích subtilit. Kdo zná jeho texty, bude i ve *Speculu* nacházet klíčovou a v různých variacích formulovanou argumentační figuru o *dialektické praxi systematické anihilace stvořené skutečnosti*. Není pochyb, že tato figura vplynula z Preisnerovy bytostné zkušenosti se stalinským totalitarismem jako historickým derivátem Hegelovy a Marxovy dialektiky a bolševické revoluční praxe; jádro jeho nekompromisní kritiky je však nutno hledat u velkých filosofů a teologů 20. sto-

letí – Erica Voegelina, Hanse Urse von Balthasara, Gustava Siewerta, Ericha Przywary a dalších. Z prolnutí osobní zkušenosti a křesťanské filosofické kritiky modernity povstala Preisnerova osobitá expresivní a sveřepá charakteristika komunistické utopie.

Preisner uvítal Patočkův velkorysý pokus o záchranu „přirozeného světa“ rozvíjením Husserlový fenomenologické filosofie spočívající v devíze „zpátky k věcem“. Zároveň byl přesvědčen, že fenomenologie nemůže čelit ničivé síle totalitarismu, který nerespektuje Boží tajemství (k němuž se lze přiblížit jen distanční formou *analogia entis*) a po vzoru moderní vědy a s vervou sekularizovaného náboženství vytváří soběstačnou a všezahrnující „druhou skutečnost“. Totalitarismus se na rozdíl od diktatury opírá o „vědecky“ nalezené historické zákonitosti; ty jsou dostatečně obecné a pružné a těžko mohou být vyvráceny; tím spíše, když jsou zahrnuty do systému dialektického a historického materialismu, jenž je činí schopnými proklouznout lečjakou morální či etickou pastí. Husserlův „transcendentální subjekt“ je proti takové síle příliš slabý a podle Preisnera směřuje jen k „fatě morgáně čirých pojmových obrazů“. Taktéž fenomenologickou metodu uzávorkování všeho, co brání v přístupu k věci samé (epoché), považuje za „metodu krajní nazírající pasivity a neutrality“. Tady Preisner předjímal politickou pasivitu, která český dissent charakterizovala i na sklonku osmdesátých let, kdy se celá středovýchodní Evropa politizovala v důsledku sovětské perestrojky a glasnosti. Další jeho výtky směřuje k fenomenologické etice: reálné vztahy mezi lidmi nelze nahradit intersubjektivitou, kterou vyznařují jednotlivá transcendentální vědomí při nazírání nezprostředkované skutečnosti. Za výmluvné v této souvislosti považuje Preisner, k jakému politickému režimu se nejznámější fenomenologové přiklonili – Heidegger k nacismu, Merleau-Ponty a Sartre ke stalinismu. Jan Patočka se svojí pozdní filosofií lidských práv tvoří čestnou výjimku.

Za pronikavé považují Preisnerovo stanovisko k Masarykovu heslu „Ježíš, ne Caesar“, které z podstaty věci odmítá vyvažování světské a duchovní moci (byť se v evropských dějinách odehrávalo převážně tvrdým bojem o moc) a svědčí o „notorické české neschopnosti zacházet se světskou mocí“. Mohli bychom říci, že tento postřeh přesahuje až za rok 1989 a poukazuje na slabost polistopadové občanské společnosti odvolávající se na morální odkaz chartistického disentu, ale neochotné či neschopné využít jej v praktické politice. S tím volněji souvisí Preisnerův zajímavý postřeh, že kolektivistická a etatistická mentalita komunismu se podzemně napájí nejen ze svých vlastních zdrojů, ale již z bolzanovského josefinismu jako koncepce obecného blaha zajišťovaného absolutistickým státem. Dominance státu nad společností dusí nezávislé myšlení a jednání.

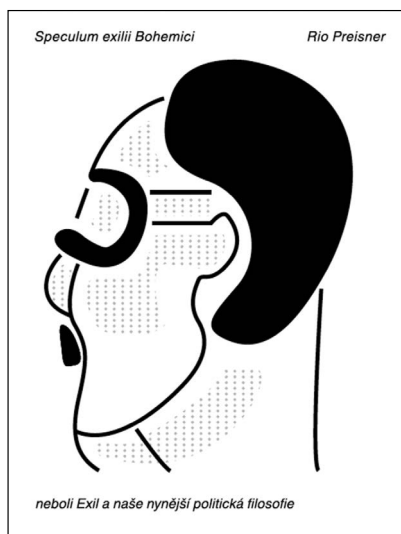
Ve *Speculu* se píše, že skutečná demokratická opozice – zdecimovaná nacistickým a komunistickým režimem – se v šedesátých letech probouzela a vyvíjela intuitivně či instinktivně a programově se začala hledat až za pražského jara. Přesto měla nepominutelný význam. To kvůli ní přijely v srpnu 1968 sovětské tanky, ona se stala skutečnou hrozbou – jak pro Brežněva, tak pro reformní komu-

nisty, které Preisner považuje za blouznivce neuvědomující si, že demokratický socialismus – nejen v daných podmínkách, ale jednou provždy – je *contradictio in adjecto*. Skutečnou demokratickou opozici, po srpnu 1968 znovu zahnanou do ghetta, je třeba podle jeho přesvědčení nadále budovat soustředěným úsilím těch disidentů a exulantů, kteří pochopili, že proti komunistům lze bojovat jedinečně ve jménu Krista Pantokratora.

V pronikavé kritice měšťáckého *biedermeieru* jako falešného ideálu, který není vlastní jen buržoazní společnosti, ale v plné míře i socialistické, Preisner osvědčil svou hlubokou znalost středoevropské kultury a mentality. Kult obyčejného člověka považuje za „jednu z příčin sociálních bankrotů a světových válek“. Tím spíše nás překvapí jeho vysoké oceňování kapitalismu volné soutěže, a to u vědomí jeho velkých zel a krachů. Zdá se mi, že u ortodoxního katolíka a nesmlouvavého kritika moderny je to dosti zvláštní, a domnívám se opět, že to lze vysvětlit především jeho osobní zkušeností se socialistickou antiekonomikou, kterou pronikavě analyzovali američtí Středoevropané Friedrich August von Hayek a Ludwig von Mises. Z toho však ještě nemusí plynout, že tržní ekonomika je primární a demokracie sekundární podmínkou svobody, jak Preisner ve *Speculu* tvrdí. Tímto nedostatečně kritickým hodnocením kapitalismu předjímal onen ekonomismus, který se prosadil ve středovýchodní Evropě po roce 1989 v podobě ideologie deregulovaného trhu. Poválečný evropský sociální stát ovšem Preisner odmítal jako předstín sovětského totalitárního socialismu.

S tím souvisí to, v čem se podle mého názoru Preisner nejvíce mýlil. Domníval se, že komunistická ideologie je v podstatě neporazitelná, protože je mnohem lépe vybavená pro boj o vládu nad světem. Okcidentální, somnambulní, habituálně levicová konzumentská demokracie zdaleka nemá sílu jí čelit. Nepřipustil si, že vždy připravení „naolejovaní dialektici“, jak charakterizoval vládnoucí komunisty

Rio Preisner:
Speculum exilii Bohemici
Bohemici neboli
Exil a naše nynější
politická filosofie.
Triáda, Praha 2017,
268 s.

jeho přítel básník Ivan Diviš, bez problémů odhodí rudý prapor a vrhnou se do kalného proudu globálního byznysu, aby se v něm konečně zbavili té nesnesitelné tíhy, kterou jim naložily dějiny v podobě velkého úkolu – vytvořit, na celém světě prosadit a navždy udržet socialismus jako předstupeň komunismu. Domnívám se, že uhranutí tím, co se odehrálo ve dvacátém století, bylo tak ohromné, že zdaleka nejen Preisnerovi uzmulo cit pro diferencovanější pohled na realitu. Ale kdo by mu to mohl předhazovat, vždyť mnozí z nás stále uvažují v kategoriích 19. a 20. století, zatímco již hledíme do tváře jiné moci. Rysy Leviathana 21. století už snad umíme lépe rozeznat. Je to technokratický a oligarchický kapitalismus, který posiluje nerovnost a oslabuje rovnováhu moci a svobodu, pracuje s konzumními a zábavními pobídkami i s vytvářením nepřítele a šířením strachu; podle potřeby se zaštiťuje různými ideami od křesťanských po komunistické a umí je účelově kombinovat. V tom spočívá jeho síla i slabost. Na tuto novou posthistorickou moc Preisner narážel ve svých pozdních dílech, avšak věren svým kritickým východiskům považoval její podstatu za gnostickou, hegelovsko-marxovskou, socialistickou.

Jiří Suk, historik zaměřený na československé dějiny po roce 1948 a postkomunistickou transformaci po roce 1989.

ČTENÍ PRO FAJNŠMEKRY

ROMAN JOCH

Když mi profesor Miroslav Novák řekl, že se připravuje vydání zatím nepublikovaného díla Rio Preisnera *Speculum* o českém exilu, které je dle jeho mínění Preisnerovým nejlepším politickým dílem, byl jsem skeptický. Myslel jsem si, že žádné konkrétní Preisnerovo dílo nelze označit jako právě to jeho

nejlepší. Ale profesor Novák měl pravdu, *Speculum* je skutečně nejlepším Preisnerovým dílem politického myšlení.

Není však ani tak dílem o českém exilu – poúnorovém (1948), posrpnovém (1968) a chartistickém (70. léta), z nichž jako ten nejrozumnější, co se týče politických názorů a reflexe totalitarismu, mu vychází chartistický –, jako spíše o dějinách politické filosofie. V nich mu jako její největší padouch vychází Hegel; a nikoli snad jako padouch, leč jako těžce pomýlený, jenž následná padoušství umožnil, Kant. Marx je pak už jen jejich logickým důsledkem, stejně jako totalitarismy 20. století.

V knize rezonuje motiv, který známe z jiných Preisnerových děl: socialismus vede k totalitarismu; a gnóze versus inkarnace, tj. nemáme-li ortodoxní křesťanskou víru v inkarnaci Boha v osobě Ježíše Krista, zbývající dějinnou alternativou je pak gnosticismus nutně ústící v totalitarismus.

Preisner kompiluje postřehy, učení a filosofie mnoha autorů, bez jejichž znalosti čtenář pravděpodobně neví, o čem to vlastně Preisner mluví; z těch týkajících se politické filosofie jsou to klasičtí liberálové Friedrich August von Hayek a ještě radikálnější Ludwig von Mises, a pak filosofové Eric Voegelin a Leo Strauss. Pokud jde o Preisnerovy teologické úvahy, mám dojem, že pro ně je to Hans Urs von Balthasar. Bez znalosti jejich tezí je Preisnerova kniha zřejmě nepochopitelná.

Nebudu zde reprodukovat obsah knihy; je to skutečná *tour de force*. Zmíním jen tři výhrady, které vůči ní mám.

Za prvé, Preisner po vzoru Strausse a stejně jako Strauss považuje Johna Locka za hobbesiána. Dle Strausse byl Locke, krom toho, že byl prý více propagandista než filosof, v podstatě hobbesián a jeho myšlení bylo hobbesovské, jen se prý snažil svými krycími manévry Hobbese trochu navonět a zkrášlit. Hobbesovské čtení Locka je možné, ale stejně tak je možné, jak na to upozornil Straussův žák Harry Jaffa, i aristotelské čtení Locka. V podstatě

může být Locke interpretován hobbesovsky i aristotelsky, a dle Jaffy právě aristotelsky četli Locka otcové-zakladatelé USA. Dodnes jeden z největších rozdílů mezi „straussiany východního pobřeží“ a „straussiany západního pobřeží“ je ten, že ti první čtou Locka a tedy i založení USA hobbesovsky, zatímco ti druzí aristotelsky. Myslím si, že Preisner měl plné právo přiklonit se ke Straussovu čtení Locka, ale v takto zásadním díle měl zmínit, že není jediné možné, a to ani mezi straussiany.

Za druhé, v závěru své knihy Preisner obhajuje tezi, že skutečná politická filosofie, aby byla správná, musí obsahovat teologii, konkrétně křesťanskou teologii. To považuji za hrubou koncepční chybu. Filosofie je filosofie a teologie je teologie; ta první smí pracovat jen s přirozenými motivy (rozumem), ta druhá má vycházet i z těch nadpřirozených (víry) a pak zvažovat jejich implikace. Politická filosofie tudíž nemůže argumentovat z víry, proto taky neexistuje nic jako „křesťanská (politická) filosofie“ – obdobně jako neexistuje ani „křesťanská fyzika“. Politická filosofie má rozumem stanovit, co je spravedlivé a co je prozíravé. Proto taky nemůže existovat ani „politická filosofie dějin“, která by stanovovala, co je smyslem dějin. Naopak teologie dějin nejen že je možná, ale je i nutná, tj. vyslovující odpověď na otázku po smyslu dějin. Souhlasím s tím, že pokud k politické filosofii nepřidáme křesťanskou teologii, nedostaneme celkový obraz pobytu člověka tady na zemi, a že křesťanská teologie může být návodem pro politické filosofy, jak o spravedlnosti a prozíravosti lépe přemýšlet. Jenomže řešením není obě smíchat, sloučit do jedné disciplíny. Spravedlivý režim, který vychází ze správné politické filosofie, může existovat i v non-křesťanském prostředí.

Třetí výtku se netýká Rio Preisnera, nýbrž doslovu k jeho knize, který napsal profesor Mikuláš Lobkowicz. Ten o americkém konzervatismu píše, že prý byl „v podstatě především židovským zúčtováním s dříve zastávanými liberálními ideály“. To je nonsens. Kdyby to Lobkowicz tvrdil o americkém

neokonzervatismu, bylo by to možné se zamhouřením obou očí akceptovat, ale ani tak by to nebylo přesné. Když to však tvrdí o americkém konzervatismu jako celku, neví, o čem mluví, a zbytečně prozrazuje, že americký konzervatismus nezná.

Speculum Rio Preisnera je pro fajnšmekry. Zřejmě jich mnoho nebude, ale těm, kdo jimi jsou, poskytne požitek, poučení – a místy i pobavení.

Roman Joch je politickým komentátorem, ředitelem Občanského institutu.

CAESAR A ANTIKRIST

STANISLAV BALÍK

Ačkoli jsem měl rukopis *Specula* díky Miroslavu Novákovi v ruce již před několika lety, přesto jsem se těšil, až jej otevřu jako skutečnou knihu, nikoli jen strojopis. Vzpomněl jsem si při tom na až jakousi posvátnou bázeň, s níž jsem před více než dvěma desetiletími četl svá první preisnerovská díla – *Kritiku totalitarismu*, *Českou existenci* a *Až na konec Česka*. Nad mnoha interpretacemi českých a evropských dějin se mi tajil dech – byly tak rozdílné od všeho, co jsem do té doby četl. Byly to knihy plné skepse, ale neřekl bych, že bezvýchodné.

Když se k tomu v dalších letech přidaly Preisnerovy pozdější práce jako *O životě a smrti konzervatismu* či nedávno vydané *Triology o toleranci, skutečné skutečnosti a Evropě*, cítil jsem z nich nejenom skepsi, ale přímo hlubokou beznaděj. *Speculum* jsem proto četl se zvědavostí – nejenom kvůli odlišnosti formátu (souvislý výklad oproti metodám fragmentu či trialogu), ale především s otázkou, kde se bude na oné ose naděje–skepse–beznaděj nacházet. Po přečtení se mi zdá, že má mnohem blíže k Preisnerovým dílům raného exilu. Obnovu společnosti zde

Preisnerův průkaz
člena PEN klubu.

ještě stále nepovažuje za chimérickou a jako jedinou naději a útěchu ještě nevidí apokalypsu.

Zvláště mě zaujala pasáž o rozdílu mezi říší Caesarovou a říší Antikristovou. Preisner tu zajímavě tematizuje odvěký křesťanský problém ohledně vztahu ke světské moci; problém, který nelze řešit tak, jak to zbožní znalci Bible rádi činí – odkazem na Kristův výrok ohledně císařova obrazu na minci. Problém se dodnes neustále vrací v nových variacích, jež ale přes vnější podobnost mohou být diametrálně odlišné. Caesar totiž nemusí být Antikrist, a jeho říše je tak svou kvalitou zcela jiná. A současně může vládnout Antikrist, a zde už je otázka postoje křesťana k takové moci neřešitelná biblickým „Dávejte tedy, co je císařovo, císaři, a co je Boží, Bohu“. Preisner poukazuje na věky ověřený přínos sice labilní, ale tolik potřebné balance mezi císařem a papežem, na plod bojů o investituru v podobě plurality moci světské a duchovní. A všímá si, že spolu se zánikem křesťanské kultury nedochází

k očekávatelnému triumfu Caesara, ale k jeho paralelnímu zničení, neboť Caesar byl od počátku „až po posledního Habsburka, a možná i po poslední americké prezidenty, bytostně vázán k viditelné moci Kristově, k viditelným reprezentacím moci duchovní“ (s. 135).

To je něco, co souzní s mým přemýšlením o žádoucím modelu vztahu státu a církve. Nechci dominanci jednoho, či druhého, nevnímám jako šťastná období dějin periphery, kdy církev světsky panovala, stejně jako nepovažuji za šťastná období, kdy byla služkou všemohoucího státu či kdy proti ní stát explicitně bojoval. Nelehké ekvilibrium v podobě neustálého vyvažování, situace, kdy si je suverénní světská moc vědoma svého vertikálního rozměru a současně duchovní moc nepanuje ve světě, je v dějinách (i nedávných) zřejmě nejvhodnějším modelem pro působení Kristova učení ve světě. Neznamena to ale jenom historickou inspiraci – vždyť v citovaném úryvku Rio Preisner naznačuje, že Spojené

státy americké jsou v tomto směru dědicem té nejlepší evropské praxe. A že tedy ani nemusí jít o nutné spojení s jednou konfesí – Preisnerovi jde samozřejmě o papežství a o katolickou církev, současně mu ale jde o křesťanskou kulturu a civilizaci obecně, která zrovna v USA, kde našel svůj exilový domov, není prvořadě reprezentována církví katolickou.

S touto balancí si pak spojuje sociálně politický realismus, zakotvení politiky ve „skutečné skutečnosti“, jak napsal v jiném svém díle, ve stvořeném světě. To až Antikrist staví toto vše na hlavu. Spolu s křesťanskou kulturou ničí i Caesara – a namísto realismu přichází nevázaný a nespoutaný totalitarismus. Ten je jednak anti-teistický, jednak anti-humanistický. Říše totality je říše neboha a nečlověka. Jaký rozdíl oproti Kristu – současně Bohu a člověku.

Zajímavá je otázka, kterou Preisner jen podprahově naznačuje, zda je možný Ježíš bez Caesara. V tomto smyslu se totiž vysmívá známému Masarykovu heslu „Ježíš, ne Caesar“. Podle Preisnera toto Masarykovo přesvědčení „neví nic o nezbytnosti této balance, což náleží ostatně k notorické české neschopnosti zacházet se světskou mocí“ (s. 135).

Na zvláštní debatu by bylo – bohužel už ne s Rio Preisnerem –, zda se v dějinách Caesarových říší stávalo, že se z Caesara stal Antikrist a naopak. Vláda Diokleciána či Nera, budeme-li jmenovat alespoň dvě velká jména, byla už vládou Antikristovou?

Co by řekl Rio Preisner dnes? Vnímal by dnešní západní státy jako říši Caesarovu, či Antikristovu? Jak by hodnotil situaci, v níž se ocitá řada věřících, kteří jsou státem nuceni skrývat své skutečné postoje – především v důsledku politiky politické korektnosti? Kdy jsou nuceni rituálně spálit kadidlo před sochami všemožných módních ideologií (a přitom

si třeba myslet své)? Ne, nehrozí jim újma na životě jako sedmi Makabejským bratřím. Leckde už ale občas hrozí újma na svobodě, pokud třeba vyjádří svůj údajně homofobní názor ohledně práv sexuálních menšin. Zdá se, že se potichu přesouváme, pokud už se tak nestalo, z říše Caesara do říše Antikrista.

Ztracený svět římsko-německých císařů už neobnovíme a nezachráníme. Není ale americký příběh ukázkou naděje, z níž možná alespoň v počátcích svého amerického života čerpal Rio Preisner, nežli jej zlomila k pesimismu realita levicově liberálních intelektuálních kruhů osmdesátých a devadesátých let? Naděje, že se lze, byť ve zcela jiných společenských a politických podmínkách, inspirovat velkými strukturálními fenomény minulosti? Vždyť právě v Americe vidíme, že Caesar nutně nemusí mít na hlavě korunu a být dědičným panovníkem z Boží milosti. A stejně tak vidíme, jak snadno se ze složitě balancované rovnováhy sklouzne za stejného institucionálního nastavení směrem k Antikristu popírajícímu odvěké antropologické konstanty. K Antikristu, který chce odlidštit člověka, a tak nastolit absolutní, odosobnělou říši totality.

Rio Preisner i ve *Speculu* ukazuje, že je prorockým hlasem volajícím na poušti a před touto podobou Antikrista varujícím. Hlasem, který možná nevnímáme, ale který byl a je důležitý. Zde zní snad ještě přesvědčivěji než ve svých pozdějších, ultrapesimistických dílech.

Stanislav Balík působí na Katedře politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity a v CDK; věnuje se moderní české politice, jejím dějinám a komunální politice.

K textu „Muži, kteří nenávidí liberální demokracii“

BRAŇME SVOBODU PŘED LIBERÁLY

Německý konzervativní právník Ulrich Vosgerau vymezil v reakci na migrační krizi a její důsledky dva základní parametry tzv. postdemokracie: 1) nahrazování vůle parlamentu výroky soudů, tj. především ústavního soudu; 2) nahrazování parlamentu nadnárodními strukturami. Naprosté selhání německého parlamentarismu na podzim 2015 se stalo triumfem liberální demokracie a porážkou většinové vůle německé společnosti. Jako takové může, vedle četných dalších událostí a procesů ze západní politiky posledních let, názorně posloužit k pochopení smyslu manifestu Institutu Václava Klause (IVK) „Obrana demokracie před liberální demokracií“, publikovaného v červnu 2018.

Petru Dvořákovi z think-tanku ODS „Pravý břeh – Institut Petra Fialy“ manifest IVK posloužil k polemice s názvem „Muži, kteří nenávidí liberální demokracii“ (*Kontexty*, 4/2018, s. 3–8). Je psána jako shrnutí autorovy zkušenosti s „kritiky liberální demokracie, kteří o sobě prohlašují, že jsou napravo“, jimž chce odpovědět jako „umírněný konzervativce“, který je s Václavem Klausem „v leccčem zajedno, ale v mnohém s ním nesouhlasí“. Proti tomuto inspiračnímu pojetí kritiky nelze v principu nic namítat, horší ale je, když jsou v ní IVK, resp. V. Klausovi podsouvány snahy o antisystémový populismus a likvidaci demokratických institucí. Zásadní a empiricky doložené teze IVK, týkající se ohrožení demokracie, rovnostářství, přebujelých menšinových práv, zhoubného vlivu nadnárodních struktur aj., přitom

autor odbyl větou, že manifest „přináší v dílčích aspektech... nejeden platný postřeh“. Jeho podstata však prý stojí na „vratkých základech“, neboť směřuje rovinu politických institucí a politické agendy.

Na počátek své polemiky klade P. Dvořák tvrzení, že liberální demokracie je jednak neutrální politologický termín, jednak že je to nadále optimální forma vlády, protože demokracie samotná je snadno zneužitelná. Negarantuje prý totiž občanská práva a právní stát. Jestliže autor tvrdí, že se jedná navzdory vši kritice o *neutrální* politologický termín, slušelo by se uvést, kteří významní představitelé klasického liberalismu jej používali. Např. F. A. von Hayek určitě ne. Tak tedy R. Dahrendorf? K. Popper? J. S. Mill? Autor bohužel žádnou relevantní citaci nenabídl. Na druhou stranu není pochyb o tom, že *dnešní* západní politologie s ním pracuje. Ovšem tato věda je na západních univerzitách, a to P. Dvořák nepochybně ví, pevnou součástí levicově liberálního postmoderního diskursu, který ex definitione přistupuje s vědeckou neutralitou k jakýmkoli tezím a termínům, pokud vzejdou z té správné – tj. levé – strany politického spektra.

Fundamentální názorový střet mezi stanoviskem IVK a postojem Pravého břehu se ale týká především vlastního pojmu „liberalismus“. P. Dvořák v této souvislosti vyrukoval s velmi těžkým kalibrem, když píše na adresu IVK, že myšlenka o inherentním progresivismu liberální demokracie „je na hranici konspiračního myšlení“. Není prý „nijak historicky determinováno“, že liberálnědemokratická civilizace „má povinnost posouvat se vstříc právům n-té generace“. Povinností konzervativců je čelit na tomto poli

progresivistům, přičemž autor optimisticky předpokládá, že „kyvadlo se dost možná přirozeně vrací zpět ke zdravému rozumu“. Politický boj nemusí být výběrem mezi „hypotetickou čistou demokracií“ a její „progresivistickou karikaturou“. To je prý „klasický trik“ odpůrců liberální demokracie.

Úvodem je třeba připomenout obecné východisko manifestu IVK: jedná se o *empiricky* založený text, který se opírá o dlouhodobou zkušenost autorů s vývojem české a západní politiky. Jeho intencí bylo srozumitelnou formou, bez teoretického aparátu, doložit a zdůvodnit traktované teze. Z tohoto hlediska je zřejmé a prokazatelné, že západní pojetí liberalismu se v posledních několika desetiletích dramaticky posunulo od svobody k rovnosti, resp. od zkušenosti, zdravého rozumu a lidské přirozenosti k pokrokařské utopii a propagandě čirého nerozumu a blouznivého sociálního konstruktivismu. Skutečnost je dnes taková, že liberální elity se staly – s dílčí výjimkou ekonomické sféry – hlasateli rovnosti, resp. nepřáteli svobody a svobodné politické soutěže. V této souvislosti je pozoruhodné, že Dvořák ke své vášnivě obhajobě „liberální“ demokracie s jednou výjimkou vůbec nepotřeboval slovo „svoboda“...

Signifikantním znakem současného západního liberalismu, ať už vystupuje pod hlavičkou „liberální“, „křesťanskodemokratický“ či „sociálnědemokratický“, je ve společenskopolitické sféře prosazování multikulturalismu a práv menšin na úkor většiny, v oblasti demokratických procedur všemožné omezování prostoru pro pravicovou, tj. zpravidla národně orientovanou opozici. Není zde místo na uvádění nesčetných příkladů, které jsou ostatně autorovi nepochybně známy. Omezím se jen na zmínku o *Alternativě pro Německo*, která je od svého vzniku vystavena brutálnímu tlaku vládnoucího politického kartelu SRN, jak detailně dokládám ve své nedávno vydané knize *Německo: mýtus a realita*.

Pohled na historický vývoj liberalismu prozrazuje navzdory Dvořákově mínění, že idea pokroku (a s ním pupeční šňůrou spjatá rovnost) je od po-

čátku obsažena v teorii i praxi moderního liberalismu. Přesvědčit se o tom lze např. v díle Alexise de Tocquevilla či J. S. Milla, kteří trvale kolísali mezi *liberté* a *égalité*. Pokrok ve smyslu nastolování rovnosti mezi občany také mimo sféru rovnosti před zákonem se v západoevropských liberálních stranách prosadil v průběhu první poloviny 20. století. Vlna radikalizace, která zachvátila západní svět v šedesátých letech, znamenala definitivní triumf progresivistických liberálů nad klasickými liberály typu von Hayeka. Liberální společnost, jež dospěla k právnímu státu, zárukám individuální svobody a občanských práv, moderním liberálům již nestačila. Hayekovo fundamentální dílo *Právo, zákonodárství a svoboda* z počátku 70. let se ocitlo na okraji teoretického diskursu, v němž dominovali neomarxisté a levicoví liberálové – J. Habermas, J. Rawls, Ch. Taylor či R. Dworkin. Tvzení, že dnešní progresivismus organicky vyrůstá z liberální tradice, není proto konspirace, nýbrž realita.

Stejně tak je prokazatelnou skutečností, že ve všech státech euroamerické civilizace liberálové v posledních několika desítkách let vášnivě prosazovali progresivistickou agendu – relativizaci manželství ve prospěch nároků feministek a homosexuálů, specifická práva a kvóty pro ženy a menšiny, promigrační agendu, antidiskriminační legislativu, genderové blouznění apod. S jakým spojencem chce za těchto okolností Dvořák bojovat „o tradiční definici pojmu liberální demokracie, ale i ostatních klíčových pojmů, které se pojí s výkonem moci ve svobodné společnosti“? S nepatrným hloučkem konzervativců, který ještě v západních společnostech zbyl? Nebo snad s britskými „konzervativci“, jejichž bývalý předseda Cameron se po své demisi světil, že z celé své politické kariéry si nejvíce cení legalizace sňatků homosexuálů?

Tak jako konzervativci již dávno prohráli v kulturní válce s liberály, byl již dávno v jejich neprospěch rozhodnut zápas o termín „liberální“ či „liberálnědemokratický“. Programem dnešních „liberálů“ jsou

rovnost, práva menšin, multikulturalismus, zpochybňování národní identity, podpora migrace jako nástroje k rozbíjení tradiční společnosti a rozpouštění státních hranic. P. Dvořák píše: „Diskutujme jako konzervativci s těmi, jejichž požadavky jsou absurdní...“ Ale diskuse o manželství, lidských právech či právním státě s rudozelenými fanatiky v Evropském parlamentu, kteří nedávno postavili na pranýř nejrozumnější vládu na starém kontinentě se sídlem v Budapešti, nemá žádný smysl. Čeho by chtěl Dvořák dosáhnout debatou se zpovýkanou feministkou, která se – jak známo – ženou nenarodila, nýbrž stala, a nyní se pro změnu chce stát mužem, k čemuž jí liberálové horlivě umetají legislativní cestičku?

Manifest IVK svým odmítnutím pojmu „liberální demokracie“ vzal tuto porážku na vědomí a chce hájit svobodnou společnost na osvědčené půdě (parlamentní) demokracie. Nejedná se o žádnou „mytickou čistou demokracii snů“, jak mu s hrubým zkreslením Dvořák podsouvá. Je to demokracie se standardními politickými institucemi (k nimž rozhodně nepatří ombudsman, ministerstvo pro ženy či aktivistický ústavní soud), v níž rozhoduje většina, kde existuje rovnost před zákonem a garance občanských práv, jakož i přiměřená ochrana menšin. Je to demokratický stát, o kterém píše ve vynikající práci *Renesance rozumu* Jiří Krupička, již ale zřejmě profesori politikologie svým studentům k četbě jako dílo nedostatečně „vědecké“ nedoporučují. Zopakujme tedy ještě jednou zásadní diktum manifestu IVK: demokracie je vládou většiny, liberální demokracie je vládou menšin. Anebo jinak řečeno: v demokracii je vůdčím principem svoboda, v liberální demokracii rovnost.

Konzervativcům nicméně přece jen spojenec v zápase o rehabilitaci svobodné demokratické společnosti v posledních letech vyvstal. Progresivisté tak dlouho vedli válku proti většině vlastních normálních občanů, že se kyvadlo – jak píše Dvořák – „dost možná přirozeně vrací zpět ke zdravému rozumu“. Tady ale shoda končí, protože se rychle ukáže, že

takzvanou alternativní pravici a takzvané populisty, kteří ve většině západoevropských a středoevropských zemí zvedli prapor odporu proti čím dál běžnější legalizaci výstřelků progresivismu, „umírněný“ konzervativce Dvořák za své spojence rozhodně nepovažuje. Důvody jsou dva: jednak sympatizují s Ruskem, jednak chtějí čelit progresivismu „vysloveně špatnými prostředky“, to jest – populismem. První prozrazuje již delší dobu trvající obsesi ODS a ostatních evropských liberálních demokratů Putinem, která úzce souvisí s akutní bruselskou potřebou nepřítelů, s jehož pomocí se umlčí všichni, kdož by si dovolili pochybovat o správnosti budovatelského úsilí k nikdy nekončící integraci EU. Mnohem větší pozornost ale autor věnuje fenoménu populismu, jednomu z „bojových pojmů“ vládnoucích evropských elit, namířených proti jakékoli politické alternativě.

Pokusem o definici populismu se ke škodě věci P. Dvořák nezdržuje, protože je přece jasné, že cílem populistů je – „populistický chaos“. Bylo by zajímavé se dozvědět, jak se liší chaos „prostý“ od chaosu „populistického“, ale i tady jsme zklamáni. V další části textu se nicméně v souvislosti s populismem dočítáme o salónním marxismu, teoreticky čisté lidovládě, politických podnikatelích Babišovi a Okamurovi či principu pluralismu italského politologa Giovanniho Sartoriho. Z této vpravdě chaotické změti navzájem nespojitelných prvků vyniká útok na T. Okamuru, jehož úspěch v parlamentních volbách vyděsil české liberální demokraty podobně jako úspěch AfD vystrašil liberální demokraty v Německu. S ohledem na kandidaturu L. Jakla do Senátu s podporou Okamurovy SPD je to míněno také jako atak vůči IVK.

Je charakteristické, že kritiky populismu absolutně nezajímá program AfD, resp. SPD. V programu Okamurova hnutí se mimo jiné uvádí: *Podporujeme tradiční hodnoty naší společnosti a považujeme fungující rodinu za její podstatu... Za základ rodiny považujeme tradiční svazek muže a ženy. Odmítáme*

*propagaci a podporu názorů a chování, které ohrožují fungování rodin a výchovu dětí v rodině. A na jiném místě: Důsledně odmítáme multikulturní ideologii, která je nástrojem islamizace. Nahlas říkáme, že není naší povinností otevřít dveře každému, kdo si řekne, že se u nás usadí, ale že pobyt v našem domově je pro cizince privilegiem. Pokud někdo chce u nás pracovat a žít, musí respektovat naše hodnoty a přizpůsobit se. Proč (umírněný) konzervativce Dvořák nenajde slůvko uznání pro tyto svrchovaně rozumné a bytostně konzervativní názory? Jistě, SPD hlásá také velmi spornou tezi o přímé demokracii, kterou i autoři manifestu IVK hodnotí skepticky, jakož i ještě spornější tezi o odvolatelnosti politiků. Pro Dvořáka jsou to možná absurdní požadavky. Proč ale s přihlédnutím k jiným cenným programovým tezím tak radikální odsouzení Okamury, zatímco s jinými nositeli „absurdních požadavků“ chce Dvořák vážně diskutovat? Jde pouze o „povinnou“ popravu politického konkurenta představitelem think-tanku ODS, nebo je za tím něco jiného? Například tušení, že progresivista se může po příslušné (nejlépe habermasovsky jako *herrschaftsfreie* vedené) diskusi ocitnout po boku umírněných konzervativců, zatímco populistickému chaotovi Okamurovi je toto čestné místo z principu odepřeno? Nutno podotknout, že v podobném duchu je v SRN ze „slušné společnosti“ vylučována AfD, jelikož je „napravo“, zatímco jakákoli levicová krajnost je nakonec vždy *salonfähig*.*

Tomio Okamura je prý „krystalický příklad byznysmenů, pro které je politika pouhým pokračováním byznysu jinými prostředky“. Týká se tato věta také těch – předpokládám – řádově stovek podnikatelů, kteří kandidují za ODS v letošních komunálních volbách? Odkud Dvořák ví, že Okamurovi jde jen o peníze? Má to znamenat, že dobrými politiky mohou být jen profesionální funkcionáři z ČSSD či KSČM, profesori politologie, starostové či veterináři? Na druhou stranu je nutno dát Dvořákovi do jisté míry za pravdu, píše-li o „antisystémovém“ populismu SPD, která hlásá „radikální změnu politic-

kého systému“. Ústavně zakotvené obecné referendum, přímá volba politiků či hmotná odpovědnost soudců by nepochybně zásadně změnily politický systém v ČR, ale samy o sobě neznamenají popření demokracie a svobody. Hodnot, o kterých program SPD oprávněně konstatuje, že „jsou v této zemi vážně ohroženy“. Dodejme, že ohroženy především ze strany progresivistů a jejich mocného nástroje jménem Evropská unie.

Jestliže se IVK neshoduje s Dvořákem na spojení, neshodne se s ním bohužel plně ani na vymezení hlavního protivníka. Autor totiž ostře odmítá představu, že hlavním viníkem současného stavu jsou západní liberální elity, resp. – jak to specifikuje manifest IVK – „západní mocenská centra a na ně napojený mediální a intelektuální svět“. Podle Dvořáka „tato figura však za poslední roky zaznamenala takovou inflaci, že... ztratila jakoukoli relevanci...“. A nejen to. Jedná se prý o svéráznou formu třídního boje proti bohatým a úspěšným, při němž by mohl lid „spolu s těmi méně užitečnými eurokraty v zápalu nadšení... [vyhnat] i eurokraty prospěšné, a s nimi třeba rovnou nějaké soudce, vědce, lékaře...“.

Na tomto místě se nabízí otázka, má-li smysl pokračovat v polemice s někým, kdo je schopen obvinít hlavního architekta českého kapitalismu z ponoukání k třídnímu boji proti úspěšným (!) a vyhánění lékařů a soudců (!!). Leč předpokládejme, že Dvořáka donutila k této vrcholné absurditě jen naprostá argumentační nouze. Jinak lze možná na tomto místě pochopit, proč se autor označuje za konzervativce „umírněného“. Konzervativce, „skeptik a antirevolucionář“ (P. D.), by patrně na rozdíl od autora našel mezi evropskými byrokraty přece jen více kategorií než jen ty „prospěšné“, a pak ty „méně užitečné“ (tj. tedy přece jen v zásadě užitečné). To nezní právě skepticky vůči byrokratickému molochu EU...

„IVK... se snaží namluvit lidem, že existuje cosi jako monolitický establishment prosazující konkrétní škodlivou sadu zájmů,“ pokračuje Dvořák, který ale ví, že „skutečný svět je... složitější“. Do českého

establishmentu totiž patří taky Václav Klaus ml., do evropského konzervativní filozof a europoslanec za polskou stranu Právo a spravedlnost Ryszard Legutko. Dvořák zde předstírá, že si neuvědomuje rozdíl mezi elitami jako takovými, kam patří všichni výrazně nadprůměrně vzdělaní a vedoucí pozice zaujímající lidé, a elitami politickými (= establishmentem), tedy lidmi, kteří ze svých vlivných postů spoluutvářejí či obhajují a reprezentují v zemi dominující světový názor. Tento postoj již poněkolikrát v textu prozrazuje úpornou autorovu snahu vyhnout se „krajnostem“ a zařadit se „moudře“ do politického středu. Pouze tam zřejmě nehrozí nebezpečí „zjednodušování světa“, „extremismus“, „nenávisť“ a „šablonovité myšlení“, které je příznačné „jak pro některé pomýlené progresivisty, tak pro řadu jejich nejhlasitějších odpůrců“.

Jedna věc je, že oba uvedení pánové by se nepochybně zhrozili, kdyby se doslechli, že patří na jednu hromadu se zeleným extremistou Stropnickým ml., resp. s fanatickým „europanem“ Verhofstadtem. Mnohem závažnější však je, že Dvořák popírá existenci levicově liberálních politických elit, které v západních zemích a ještě výrazněji ve strukturách EU již mnoho let ovládají politický diskurz, vylučují z něj v rozporu s proklamovanou tolerancí své názorové odpůrce, tj. především národně orientované politiky a tzv. populisty, a se stejnou netolerancí a fanatismem vnucují většinové společnosti svůj radikálně liberální program. Tedy popírá něco, co někteří příslušníci těchto elit soukromě, ale někdy už i veřejně přiznávají. Pro toto fatální tvrzení nemá Dvořák jiný důkaz než to, že se o tom mluví tak často, že je z toho jenom klišé. Jinými slovy mění známý výrok v tom smyslu, že stokrát opakovaná pravda se stává lží...

Nezbývá než opět Dvořáka odkázat na mou výše připomenutou knihu o Německu, jejíž základní teze zní, že spolkovou politiku po desetiletí tvrdě a bezohledně ovládá pokrokařský „antifašistický“ establishment na bázi tzv. boje proti pravici. Jeho

tmelem je stranický politický kartel od CDU/CSU po Levici a jako podílníci v této mocenské hře figurují veřejnoprávní média a drtivá většina médií soukromých, akademický svět, umělci, předáci církví, odborů, ale i zaměstnavatelských či sportovních svazů. Toto dokonale promazané soukolí dokázalo donedávna jakoukoli pravicovou opozici dříve či později vytlačit mimo přípustný názorový koridor, oceňovat smrtícím epitetem „nazi“, a následně administrativními prostředky zlikvidovat. AfD zatím odolává, ale tlak proti ní je nepředstavitelně velký a silící. Jakákoli větší akce strany, naposledy v Saské Kamenici, vyvolá masivní mobilizaci establishmentu. Ano, je to třídní boj, jenže s obráceným vektorem, než tvrdí Dvořák. Třídní boj liberálnědemokratických elit proti kriticky smýšlejícím normálním občanům. Tento boj je veden na celém Západě, i když málokde v tak exponované podobě jako v SRN.

Přesnější by ale bylo mluvit o kulturní válce, kterou západní elity vedou dlouhá léta s pomocí multikulturalismu, menšinových práv a zvráceně chápané tolerance proti vlastním společnostem. Tato válka napáchala v právním řádu, ve školství, výchově, ve vztazích mezi muži a ženami západních demokracií nedožrnné škody. V posledních letech se evropské elity pokoušejí za pomoci masové migrace z Asie a Afriky podvrátit už i samotné základy evropských národních států a jejich kultury. Za této situace, kdy je třeba bít na poplach, varuje Dvořák před populismem a pléduje za „drobnou práci v otevřených konzervativních stranách, které budou oslovovat občany a efektivně artikulovat jejich zájmy“. Je pravda, že v ČR není situace zdaleka tak vážná jako např. v Německu či Švédsku, kde už elity začínají původní obyvatelstvo připravovat na budoucí roli menšin ve vlastních zemích. Ale přinejmenším od drastické lekce „eurodemokracie“ v podobě migračních kvót se i u nás jeví „drobná práce“ jako zoufale nedostatečná.

V nepublikované básni „Jaroslav Seifert“ vytkl František Halas svému generačnímu druhovi příliš-

nou opatrnost v kritických předmnichovských měsících: *Náramně zpíváš Neruda povídal si / na tebe hledě z rájských vrat / Proč ale chlapče tolik cukroval jsi / když bylo třeba krákorat.* Bylo by svrchovaně zapotřebí, aby političtí analytici a politici v „Pravém břehu“ a ODS vedle drobné práce a trpělivých diskusí s nositeli „absurdních požadavků“ alespoň občas taky pořádně zakrákorali.

Aleš Valenta, Institut Václava Klause

SVOBODA ZÁVISÍ NA LIBERÁLNÍM ŘÁDU

Reakce na článek Aleše Valenty „Braňme svobodu před liberály“

Na svůj text „Muži, kteří nenávidí liberální demokracii“ jsem dostal řadu souhlasných i kritických odpovědí. Text Aleše Valenty byl z polemických reakcí nejkoherentnější a pomohl mi nejlépe pochopit myšlenkový svět IVK. Proto za něj zcela upřímně děkuji a rád využívám nabídky redakce *Kontextů* připojit k němu stručnou poznámku. Nemohu se nicméně ubránit dojmu, že pokud by se Aleš Valenta méně věnoval textové analýze mého písemného projevu (kolikrát jsem použil slovo svoboda a jak pracuji s adjektivy) a více se soustředil na jádro věci, možná bychom se dostali dál.

Zatím víme, že se neshodneme na definici toho, o co se přeme. Já důsledně odděluji ústavní liberalismus od současné liberální ideologie, zatímco Aleš Valenta s tím patrně nesouhlasí, protože hovoří o prohře demokratické většiny v zápase s politickými institucemi a myšlenkovým mainstreamem a o tom, že „západní pojetí liberalismu se posunulo“. K tomu přidává teze, že boj o pojetí liberalismu už je tak či tak prohraný nebo že rozumné liberální pozice

(příklad Hayeka) jsou za hranicí hlavního diskursu, takže nemá cenu s nimi pracovat.

Jsem přesvědčen, že hříchy postmoderního progresivismu je možné demokraticky a v duchu ústavního liberalismu řešit na úrovni policy, takže není třeba rušit liberální demokracii. A s dostatečnou většinou je možné legislativně měnit i polity, třeba zrušit toho ombudsmana, když na to přijde. Jde tedy opravdu jen o ten údajně ukradený termín? Proč? Proč teď? Cui bono? Progresivisté přece používají řadu dalších termínů, které konzervativci a klasičtí liberálové chápou jinak (včetně té svobody). Měli bychom je proto postupně všechny zrušit a nahradit?

Jsem přesvědčen, že to, co má konzervativce konzervovat, je liberální řád. Možná to někomu zní nelogicky, ale je to tak. Vláda většiny a suverenity parlamentu jsou naprosto nezbytné, ale jen v kombinaci s liberálním řádem (třeba jen v tom, podle jakých pravidel a tradic parlament funguje) zaručují maximum svobody. Sám Edmund Burke na parlamentní půdě bojoval nejen za tehdejší církev a aristokratický establishment, ale i za nejružnější menšiny, když se na nich většina dopouštěla bezpráví: Indy pod britskou nadvládou, americké vzbouření, katolíky, židy...

K dalším bodům telegraficky:

– Ano, termín liberální demokracie se nejspíš rozšířil až po druhé světové válce. Není proto méně platný. Pokud někdo trvá na klasicích, součástí myšlenkové tradice, na které stojí, byli třeba Milton, Jefferson a Madison. (Není mimochodem náhodou, že tito zakladatelé americké demokracie dávali přednost slovu republika, naznačující důležitost ochrany svobody před zneužitím obecné vůle.) Patří tam i citovaný J. S. Mill, který v roce 1859 definoval tři podoby tyranie: tyranii tradice, tyranii menšiny a také tyranii většiny. A pokud teď řeknete, že to neplatí, protože Mill nikde ve svém díle explicitně neříká „Nejlepší demokracie je liberální demokracie“, je to, jako byste řekli, že Čapek nepředpověděl zneužití

energie hmoty ve válce, protože žádná konkrétní bomba ani bojová látka se nejmenovala Krakatit.

- Nekritizoval jsem populismus jako takový, sice tento termín nejčastěji vnímám spíše negativně, ale chápu, že je možné jej definovat i neutrálně. Moje varování bylo před *antisystémovým* populismem čili před proudem, který pomocí argumentace „čistý lid versus zkorumpovaná moc“ usiluje nejen o pouhou změnu policy, ale rovnou o destrukci politických institucí (a právě tím ohrožuje svobodu).
- V každém politickém programu je něco, co zní rozumně, primární je ale celek a kontext. Prameny je třeba zkoumat kriticky. V programu KSČM třeba najdeme větu „[Soustředíme se na] podporu a prosazení zásadní institucionální proměny EU, která by zajistila větší rovnoprávnost členských států a větší vliv na profilování činnosti EU. Brexit by měl být vnímán jako výzva a závazek k vybudování jiné Evropy,“ což zní celkem rozumně, a přece je nebudu volit kvůli všemu ostatnímu. A stejně tak nebudu volit antisystémovou SPD proto, že mi v programu destrukce ČR nabízí konzervativní bonbónek. Mimo jiné proto, že politický podnikatel v jejím čele byl multikulturalistou, když byl v cestovním byznysu, a pak se stal antimultikulturalistou, když přešel do politického byznysu.
- V souvislosti s tím: Nemám přirozeně nic proti podnikatelům v politice, právě naopak, jako konzervativce mám ovšem zásadní problém s *politickými podnikateli* a business-firm parties. Oba termíny jsou popsány v literatuře.
- Neargumentoval jsem pro to, že s postmoderními progresivisty se dá domluvit, zatímco alt-right antisystémový populismus si zaslouží jen opovr-

žení. Chtěl jsem ukázat, že ďábel číhá na obou stranách. Moc nerad bych si vybíral mezi hypotetickou Progresivní stranou Michaely Marksové a hypotetickou Antiliberální stranou Jany Bobošíkové, která by představovala společný jmenovatel stran, které IVK podpořil v minulosti. Cítil bych se asi jako obyčejný Američan, který si ve volbách musel vybrat mezi Hillary a Donaldem, když opovrhoval oběma. A že takových voličů nebylo málo.

- „Krákorání“ není program. To, že se jím IVK nechal unést, ale není jeho největší problém. Tím je nekonzistentnost. Není jasné, kdy něco myslí doopravdy, a kdy jen provokuje krákoráním. Příklad: otočka IVK od postoje „Donald Trump symbolizuje naprosté zoufalství a beznaděj republikánské strany v USA“ (jaro 2016) směrem k „Troufáme si říci, že v amerických prezidentských volbách zvítězil i Institut Václava Klause a jsme na to pyšní“ (podzim 2016). Právě proto obvykle nemá cenu na podobné pokusy reagovat. Útok na liberální demokracii by byl z podobného soudku, kdyby ovšem nešlo o tak důležitou věc.
- V souvislosti s tím: moje kritika občas použila nadsázku, ale jen proto, že se (I)VK bere tak strašně vážně. Jinak si Václava Klause pořád vážím. Jsem vděčný jeho verzi z 90. let, která zásadně ovlivnila můj světový názor v době, kdy jsem bral politický rozum. Tehdejší Václav Klaus v jednom rozhovoru řekl: „Mé názory se utvářely po celá desetiletí a myslím, že byly vybudované velmi pečlivě [...] Nedovedu si představit, že by se mohly změnit.“ Tenhle Václav Klaus mi chybí.

Petr Dvořák

Rejstřík ročníku 2018

Příjmení, jméno: název článku, číslo/strany

Editorial

Balík, Stanislav: Editorial, 4/2
Balík, Stanislav: Editorial, 5/2
Hanuš, Jiří: Editorial, 3/2–3
Hanuš, Jiří: Editorial, 6/2
Mikš, František: Editorial, 1/1
Mikš, František: Editorial, 2/2–3

Texty

Bakeš, Ondřej: Vladimír Neuwirth, autor
Apokalyptického deníku, 6/43–50
Balík, Stanislav: Nad výsledky
komunálních voleb 2018. Okamžité
zisky vs. dlouhodobé trendy, 6/3–8
Balík, Stanislav: Sto let od vzniku
Československa – kontinuita
v diskontinuitě?, 5/3–9
Bártl, Lukáš: O Antonínu Dufkovi,
4/55–57
Besançon, Alain: Cesty katolického
ateismu, 1/41–49
Codevilla, Angelo: Skončí Trumpova
revoluce v zahraniční politice fiaskem?,
5/24–32
Doležal, Miloš: Job i král Lear aneb
Jeden druhého břemena noste. Několik
poznámek k přátelství Jana Zahradníčka
a Jakuba Demla, 2/78–82
Doležal, Miloš: Z propasti dole do
propasti nahoře. Blíženci po duchu Jan
Zahradníček a P. Josef Toufar, 2/83–87
Dufek, Antonín: K strategiím fotografie
třicátých let minulého století – volba
záběru a cyklus. Nová věcnost,
surrealismus, Jaromír Funke, Jindřich
Štyrský, Vítězslav Nezval a další,
4/58–63
Dufek, Antonín: O jedné fotografii
Jindřicha Štreita, 4/64
Dvořák, Aleš: Rozšíření bitevního
pole, nebo ústup do nejistých pozic?,
1/95–97

Dvořák, Petr: Muži, kteří nenávidí
liberální demokracii. O obraně
politických institucí a salonním
populismu alternativní pravice, 4/3–8
Grünbein, Durs: Poučení z fotografie,
2/61–67
Hanuš, Jiří: Dokonalá analýza
s rozpačitým dodatkem. Alain de
Benoist: *Totalitarismus*, 3/88–90
Hanuš, Jiří: Je načase, aby si primas český
pořídil rybářský prut?, 2/99–100
Hanuš, Jiří: Ladislav Radimský.
Pozapomenutá tvář českého exilu, 1/59
Hanuš, Jiří: Optimistická vize liberálního
vzdělání, 4/23–27
Hanuš, Jiří: Podvratná síla křesťanství.
Přednáška o křesťanských hodnotách,
5/41–44
Hanuš, Jiří: Putna trilogický. Klobouk
dolů!, 1/93–94
Hanuš, Jiří: 100 let české státnosti: příběh
se šťastným koncem?, 6/9–11
Hanuš, Jiří; Hloušek, Vít: Sionismus:
sekulární cesta vyvoleného národa,
2/13–19
Hanuš, Jiří; Hloušek, Vít: Kolonialismus
není černobílý vyprávění, 5/33–40
Hanuš, Jiří; Hloušek, Vít: Nesvaté
národy, 1/18–24
Hanuš, Jiří; Hloušek, Vít: Stát: od hesla
L'état, c'est moi k demokracii, 4/9–17
Hanuš, Vojtěch; Hanuš, Jiří: Mrtvý
indián, dobrý indián. Konec
klukovských dobrodružství v knižní
ilustraci po roce 1948, 4/65–85
Hloušek, Vít; Kopeček, Lubomír:
Fenomén politického podnikání a jeho
podoby, 6/12–17
Hloušková, Kateřina: Zabijeme svit luny.
Procházka futuristickým Milánem,
5/66–81
Hošek, Pavel: Je to náš příběh.
O vlastenectví a křesťanských
hodnotách české kultury, 5/10–17

Isensee, Josef: Lidská důstojnost: záchranný
ostrov v uprchlické záplavě?, 2/20–26
Johnson, Daniel: Churchillovo pojetí
svobody dnes potřebujeme víc než kdy
jindy, 5/18–23
Johnson, Daniel: Osud Západu, 2/4–12
Jumonville, Neil: Role amerického
intelektuála, 1/9–17
Karfiková, Lenka: Poznámky, které
zabloudily na okraj života. Zdeněk
Kalista: *Tvář baroka*, 3/48–51
Karłowicz, Dariusz: Rétorika, reklama
a demokracie, 6/18–26
Kesner, Ladislav: Formule patosu a znovu-
objevení biblické tematiky, 6/34–42
Kořalková, Agnieszka: Hnutí #MeToo
a zrada na ženách, 1/3–5
Komárek, Karel: Ladislav Radimský
a Karel Vrána: duchovní náklonnost
v duchovním boji, 1/60–63
Komárek, Karel: Roma locuta: interview
emeritního papeže, 2/96–98
Kráľ, Petr: Valníkem do Svatky.
Z rozepsaných pamětí, 1/85–88
Kroupa, Jiří: Miloš Stehlík – historik umění
v památkové péči, 2/37–42
Krouťvor, Josef: Delší procházka
v Terčíně údolí, 1/89–92
Krouťvor, Josef: Dva pohledy do Čech,
3/19–21
Kubát, Michal: Kam kráčí současná
politologie? Nenaplněný odkaz
Giovanniho Sartoriho, 4/18–22
Maciejewski, Jan: Strach elity před lidem,
2/27–31
Mazal, Tomáš: Studená válka, 5/93–97
Mazal, Tomáš: Týdeník *Tvorba* 1975
a pálení knih Bohumila Hrabala,
3/74–80
Mikš, František; Fiala, Petr;
Balík, Stanislav: K sedmdesátinám
historika Jiřího Pernese, 3/30–36
Mlejnek, Josef jr.: Hagia Sofia a střet
civilizací, 1/30–40

- Mlejnek, Josef jr.: Příliš mělké masové hroby?, 4/31–39
- Mlejnek, Josef jr.: Všechna tato ukrajinská banda... Rusko a Ukrajina za občanské války očima Michaila Bulgakova a Rudolfa Medka, 6/51–64
- Murray, Douglas: Podivná smrt Evropy, 1/6–8
- O'Brien, Robert: Jean-Paul Sartre – supernova krajní levice, 3/9–13
- Paul, Darel E.: Kulturní válka jako třídní boj. Jak práva homosexuálů posilují mocenskou elitu, 6/27–33
- Pelčák, Petr: Architekti v ofsajdu, 5/45–56
- Plocek, Jiří; Plešák, Miroslav; Přidalová, Dagmar: Vzpomínky na Antonína Přidala, 3/62–67
- Přidal, Antonín: Pan Kaplan a Velký kaňon, 3/68–73
- Radimský, Ladislav: Matissovy divotvorné nůžky, 1/73–75
- Radimský, Ladislav: O exilové politice, 1/64–69
- Radimský, Ladislav: Pán Bůh a co s ním souvisí, 1/70–72
- Rusinko, Marcela: Básníkem forem. Po stopách výtvarníka Vojmíra Vokolka, 5/57–65
- Rusinko, Marcela: Josef Sudek sbírající. Neklidné zaujaté hledačství a diluviální vrstvy paměti, 1/76–84
- Rusinko, Marcela: Soukromý sběratel Vincenc Kramář a osudy jeho sbírky v komunistickém Československu, 4/40–54
- Ryčlová, Ivana: Solženicyn: Cesta k *Souostroví Gulag*, 2/47–60
- Stehlík, Miloš: Krajina a člověk v baroku, 2/43–46
- Suk, Jiří: Básník a totalita. Jiří Kolář: *Prometheova játra*, 3/52–57
- Suk, Jiří; Joch, Roman; Balík, Stanislav: Exilové *Zrcadlo* v pojetí Rio Preisnera, 6/85–91
- Švanda, Pavel: Akční agitka z Ebbingu, Missouri, 4/28–30
- Švanda, Pavel: Jak se rozloučil Günter Grass, 2/93–95
- Švanda, Pavel: Ratio, nebo natio?, 1/25–29
- Tučková, Lucie: Spojenectví ze dní samoty, 4/93–96
- Tučková, Lucie: Uměleckým sebevyjádřením se vztáhnout k transcendenci. *Obsluhoval jsem anglického krále* a *Příliš blučná samota* Bohumila Hrabala, 6/65–74
- Uhde, Milan: Kdo se neosvědčil? Demokrati? Demokracie?, 3/91–95
- Uhde, Milan: Smích a smutek Josefa Škvoreckého. Josef Škvorecký: *Mirákl*, 3/58–61
- Valenta, Aleš; Dvořák, Petr: K textu „Muži, kteří nenávidí liberální demokracii“, 6/92–98
- Volf, Zdeněk: Svět Švejk. Přímluva za Jaroslava Haška... střelná, 3/81–83
- Woolfson, Alexander: Opožděná pomsta generace roku 1968, 3/4–8
- Zaremba, Piotr: Amok aneb Divadlo pro zlé lidi, 3/14–18
- Rozhovor**
- Devecchio, Alexandre; Sugy, Paul: „Uvnitř metafyzické prázdnoty se daří rozplizlé humanitářské zbožnosti“. S ALAINEM BESANÇONEM nad novým souborem jeho esejů, 4/51–54
- Hanuš, Jiří: Evropa, v níž lze věřit. Rozhovor s ROMANEM JOCHEM o Pařížské výzvě, 2/32–36
- Hazdra, Zdeněk: „Pokud Pán Bůh dá, nezblbnu a neumřu příliš brzy...“ S JIŘÍM PERNESSEM nejen o historii, 3/37–47
- Koziński, Agaton: EU se odvrátila od křesťanství a od latinské kultury, proto je nudná. Rozhovor s MARKEM CICHOCKÝM, 5/50–56
- Mlejnek, Josef: Jak básnický přebývá člověk. Rozhovor s JIŘÍM JANATKOU, 4/78–85
- Mlejnek, Josef: Moje ruské dilema: Alexandr Solženicyn. Rozhovor s IVANOU RYČLOVOU, 1/50–58
- Mlejnek, Josef: Od začátku jsem byl grafik. Rozhovor s LUBOŠEM DRTINOU, 3/22–29
- Mlejnek, Josef: Trencle v povětrí aneb Souhry nenáhod. Rozhovor s básníkem MILOŠEM DOLEŽÁLEM, 2/68–77
- Básníci čtou básníky**
- Dousková, Irena: Většinu mých raných lásek tvořili básníci známí, slavní..., 2/88–90
- Fischerová, Sylva: Měsíční polívka, 5/82–88
- Fišer, Zbyněk: Bez reflexe to všechno může být jen makulatura, 3/84–87
- Janatka, Jiří: Nesmrtelnost chrousta, 5/89–92
- Soukupová, Jana: Jak já nenávidím postmodernu!, 4/86–88
- Trávníček, Jiří: Čtyři zastavení, 6/82–84
- Veselý, Petr: Oslovení křesťanským jménem, 6/75–81
- Poezie**
- Dousková, Irena: Napůl ve vzduchu, 2/91–92
- Soukupová, Jana: Den předtím, 4/89–92

Z nových knih

LARRY COLLINS,
DOMINIQUE LAPIERRE

Ó JERUZALÉME! LEGENDÁRNÍ PŘÍBĚH O LEGENDÁRNÍM BOJI IZRAELE ZA NEZÁVISLOST

Zed', váz., 500 s., 190 fotografií, 398 Kč

V listopadu 1947 rozhodla OSN o rozdělení Palestiny na židovský a arabský stát. Tento akt roztočil spirálu násilí, která přerostla v regulérní válku. Světoznámí autoři rozehrávají strhující drama, které literaturu faktu povýšilo na velký román. Historické události, jejichž tragické důsledky jsou dodnes tématem zpráv, ožívají na stránkách knihy jako v přímém přenosu. Dramatické okamžiky vedoucí ke vzniku židovského státu a krvavý boj za jeho nezávislost nahlí-

žejí skrze mozaiku příběhů a individuálních dramát.

Za jedinečným plastickým portrétem boje o Jeruzalém byly roky práce. Stovky setkání – s králi, premiéry, generály, obyčejnými vojáky, osadníky, teroristy, pekaři... Tisíce prostudovaných dokumentů odhalily dosud nezveřejněné informace. Díky tomu může čtenář nahlédnout do komnat arabských panovníků, do utajených velitelských štábů židovské armády, do válečných zákopů, do synagóg, mešit i kostelů, za stěny bytů i kaváren. Tam všude byli lidé, kteří v onom velkém zápase sehráli svou roli. V zápase, který se pro Židy jevil beznadějný. A přece Izrael dokázal vytrvat. Měl něco, co nepříteli chybělo. Odhodlání.

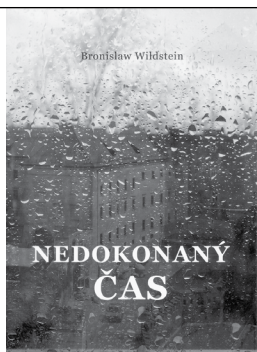
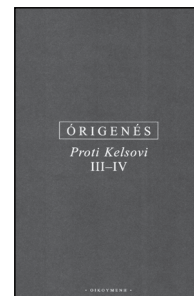
Nakladatelství Zed'
Preslova 2213/5
150 00 Praha – Smíchov
www.facebook.com/knihyzed
info@knihyzed.cz

ÓRIGENÉS

PROTI KELSOVI III–IV

OIKOYMENH, váz., 643 s., 648 Kč

Ve spisu *Proti Kelsovi* reaguje Órigenés na kritiku křesťanství z pera platónského filosofa působícího v polovině 2. stol. po Kr., který v šíření nové víry rozeznal reálné ohrožení dosavadního kulturního a náboženského řádu. Ve třetí knize obhazuje Órigenés působení křesťanských učitelů, jejichž přednášky oslovují nejen filosofické vzdělance, ale také lidi žijící na okraji tehdejší společnosti. Ve čtvrté knize pak vede spor o povahu Boží prozřetelnosti. Proti Kelsově přesvědčení, že jejím hlavním cílem je udržení stabilní prosperity kosmického celku, staví Órigenés

Bronisław Wildstein: Nedokonaný čas

Románová tvorba Bronislawa Wildsteina není českým čtenářům neznámá, a to díky překladu titulu *Údolí nicoty* (2008, česky Pulchra, 2010), příběhu novináře, který se v postkomunistickém Polsku pokouší rozplést síť zrad a intrik. V roce 2011 následoval další opus *Nedokonaný čas*. Nejde o nejnovější autorův román – v letech 2012 a 2016 po něm vyšly ještě dva další (*Skrytý* a *Dům vybranců*). Z hlediska vypravěčského i historicko-filozofického záběru ovšem *Nedokonaný čas* představuje dosud nejambicióznější Wildsteinovo dílo.

Tato sága rodiny Broků začíná pogromem, je tudíž příběhem několika „osiřelých“ generací, dějinným, myšlenkovým, také ovšem kriminálním dobrodružstvím potomků rabína, který ještě „rozmlouval s Bohem“. Odehrává se poté, co se „nebe stáhlo z dohledu“ a „nastaly zlé časy“, kdy řešení nabízejí Freudova nauka, Leninovy spisy, Heideggerova filozofie, slibují je oba totalitní režimy 20. století.

Volvox Globator 2018 • váz., 568 stran • 599 Kč

křesťanský koncept prozřetelnosti zaměřené na spásu lidského pokolení.

JEAN-PAUL SARTRE

BYTÍ A NICOTA

OIKOYMENH, nové, opravené vydání, váz., 388 s., 738 Kč

Základní dílo francouzského existencialismu, v němž se autor pokusil navázat na Heideggerův filosofický výklad lidské konečnosti, kterou chápe jako možnost být tím, čím nejsem, a nebýt tím, čím jsem. Jean-Paul Sartre v tomto rámci vykládá lidskou svobodu, situovanost všech „projektů“ a v rámci analýzy konkrétních vztahů k druhému člověku podává i svůj slavný výklad, v němž se lidská otevřenost pro možnosti neautenticky zvětňuje.

OIKOYMENH

Černá 3, 110 00 Praha 1

tel.: 224 930 310/212

Prodej pro veřejnost každý čtvrtek mezi 9:30 a 16:30

15% sleva, 20% sleva pro studenty

www.oikoymenh.cz

distribuce@oikoymenh.cz

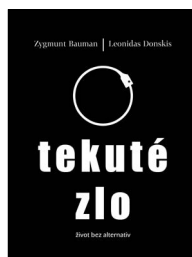
**ZYGMUNT BAUMAN,
LEONIDAS DONSKIS**

TEKUTÉ ZLO

Pulchra, brož., 256 s., 349 Kč

Pomocí precizní definice tekutého zla podávají autoři jedinečnou diagnózu aktuální geopolitické situace v Evropě, která se vyznačuje vratkostí, nejistotou, permanentními změnami, politic-

kým populismem a prohlubujícími se rozdíly napříč společnostmi. Zlo je ze své podstaty všudypřítomné a nesmrtelné, ve své současné podobě však přesto odlišné od všech svých minulých podob: jde o takzvané tekuté zlo. Na rozdíl od pevného zla minulosti, jež se vyznačovalo koncentrovaností, centrálním dohledem, a tudíž i snadnou detekovatelností, je obtížně uchopitelné, neustále proměnlivé, těžko vystopovatelné, a tím i zrádnější a zlověstnější. Základním prostředkem tekutého zla není hrubá síla, ale metoda svádění a následného ústupu. Tekuté zlo má jedinečnou schopnost převlékat háv a vystupovat v roli přítele, načež zničí vše, co bylo vybudováno a zanechá po sobě pustou planinu.

VIKTOR ŠLAJCHRT

BLOUMÁNÍ EPOCHAMI. DOTEKY KULTURNÍ HISTORIE

Pulchra, brož., 216 s., 259 Kč

V *Bloumání epochami* se autor pokouší zachytit poselství historie ve třiceti drobných esejích, jimiž reagoval na aktuální vydání rozličných historických studií, popřípadě pramenných textů. Od reflexí velkých dějinných panoramat (kritika civilizace Arnolda Toynbeeho, historie utopismu Patrika Oufedníka, proměny luxusu Gillese Lipovetského či vývoj antisemitismu Geralda Massadiéa) přechází Viktor

Šlachrt k úzeji zaměřeným zprávám: evokuje lidové náboženské představy raného středověku i mystiku středověku vrcholného, zmiňuje Vikingy i Polabské Slovany, konfrontuje pohled muslimů a křesťanů na křižácké výpravy. Přes renesanci a baroko se pak dostává až ke kořenům vražedného extremismu dvacátého století. V závěrečné esejí pojednává dílo britského historika Rogera Griffina, podle nějž fašismus i komunismus vyplynuly z rozporů modernismu.

Pulchra

Bořanovická 1819/15a

182 00 Praha 8

tel.: 602 833 779

www.pulchra.cz, pulchra@email.cz

NICO STEHR, MARIAN ADOLF

JE VĚDĚNÍ MOC?

POZNATKY O VĚDĚNÍ

SLON, brož., 260 s., 280 Kč

Téměř vše, co děláme, se zakládá na vědění o světě kolem nás: jak se ráno oblékáme, jak si vedeme v práci, jak jednáme s jinými lidmi – to vše má základ v našem porozumění tomu, co víme o životě. Vědění může být nahlíženo jako nejpodstatnější a současně nejméně prozkoumaný rys sociálního života: o vědění uvažujeme většinou jako o technickém (vědeckém) vědění nebo jako o formálním vědění (jehož se dosahuje akademickým vzděláním). To, co víme, je v našem každodenním rutinním jednání sotva znatelné, neodhaluje to svůj status jako něčeho „poznatého“ – dokud si to nevyžádá nějaká naléhavá událost.

Tato kniha se soustřeďuje zejména na sociální porozumění fenoménu vědění. Její autoři vědění znovu ustavují jako součást diskuse o tom, jak my jako individua, skupiny i moderní společnost produkujeme a reprodukovujeme vědění jako základ našich životů. K vědění přistupují jako k sociálnímu jevu, a to tím, že postupně odhalují součásti a sociální uspořádání, v nichž je vědění produkováno a předáváno k použití.

Sociologické nakladatelství (SLON),
Jilská 1, 110 00 Praha 1
tel.: 222 220 025
www.slon-knihy.cz
slon@slon-knihy.cz

**PETR JUST, OLGA BRUNNEROVÁ,
JAKUB CHARVÁT A KOL.**

DOBÝVÁNÍ HRADU: ČESKÁ PREZIDENTSKÁ VOLBA 2018

Togga ve spolupráci s Metropolitní univerzitou Praha, brož., 300 s., 340 Kč

Ústředním tématem knihy jsou v pořadí druhé přímé prezidentské volby, které proběhly v České republice v lednu 2018. Kromě vlastní analýzy průběhu a výsledku volby si autoři kladli za cíl teoreticky rozvinout diskusi o dopadu zavedení přímé volby prezidenta na politický systém a dále zkoumat specifitější aspekty

kampaní, včetně nových prvků (vliv sociálních sítí či fake news). Publikace uvádí čtenáře do problematiky přímé volby prezidenta ČR v širším ústavně-právním a politologickém kontextu a podává prezidentskou volbu z různých perspektiv.

Togga,
Radlická 48, 150 00 Praha 5
www.togga.cz, knihy@togga.cz

REVOLVER REVUE No. 113 / 2018 / ZIMA

literatura – **KAFKA A (NEJEN) HANČ** – nově nalezené Hančovy překlady Kafky / reflexe – Tuckerová + Špirit + Vajchr / **BURROUGHS** – Neviditelná generace / **GUZIUR** – Mythogramy / **BORKOVEC** – V půjčovně kánoí / **HRUŠKA** – Nikde není řečeno **výtvarné umění** – **KARLÍK** – Knižní gril / **KAUFMAN** – Facetime / Čas tváře / **VÍTEK** – obrazy + text J. Typlta / **SEDM** – Slavíková / **CZESANÝ** – Ateliéry / **PETRÁNEK** – Výšivka indických Baňdžárů **design** – **BABÁK** – Řezání hlav, šmik. **kritický couleur** – **STANKOVIČ** / Čiháková / **KLÍMA** / Malá / **ZÁBRANA** / Šnellerová / **VODŇANSKÁ** / Pokorná / **HALÍK** / Vajchr / **HRUŠKOVA REZIGNACE** / Pokorná + Drda / **MÜLLER** / Tesař

K dostání v knihkupectvích, s výraznou slevou v redakci RR (Jindřišská 5, Praha 1) nebo poštou. Objednávejte na www.revolverrevue.cz, e-mailem: sekretariat@revolverrevue.cz nebo telefonicky: 222 245 801.

**Předplatte si nebo darujte
výhodné vánoční předplatné
a zúčastněte se tak soutěže
o hodnotné ceny.**

Roční předplatné 690,- Kč
Studentské předplatné 590,- Kč
+ zaslání v pdf.

Sleva 20 % na e-shopu
nakladatelství Host.
Každý měsíc soutěž o ceny.

casopis.hostbrno.cz

Je to náš příběh

Teologický esej o vlastenectví a křesťanských hodnotách české kultury

Tato knížka pojednává o vlastenectví. Jen málokteré téma vzbuzuje v české společnosti tolik emocí a sporů, v současné době snad víc než kdykoli předtím. Tváří v tvář výzvám dnešního světa nabyla slova jako vlast a národ, domov a tradice nové a nebývalé ozvučnosti. V překotném tempu změn a v silovém poli globálních ohrožení se s novou naléhavostí ozývá otázka české národní a kulturní identity. A právě v této souvislosti často zaznívá odkaz na dříve spíše opomíjené křesťanské hodnoty naší kultury. Oživení vlasteneckých citů a postojů jde ruku v ruce s připomínáním křesťanského kulturního dědictví českého národa. A to je důvod, proč vznikla tato kniha. Teolog a religionista Pavel Hošek v ní nabízí biblické a teologické souřadnice odpovědného přemýšlení nad aktuálními tématy, jako jsou šťastné i neblahé podoby lásky k vlasti a národu a také předávání národních tradic nastupujícím generacím českých dětí, to vše právě s ohledem na obnovený zájem o křesťanské hodnoty naší kultury.

PAVEL HOŠEK (1973) přednáší religionistiku na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se vztahem teologie a kultury a religionistickým výkladem krásné literatury. CDK vydalo také jeho úspěšnou publikaci *Evangelium podle Jaroslava Foglara* (2017), knihu o díle C. S. Lewise *Cesta do Středu skutečnosti* (2014), o vztazích mezi křesťanstvím a židovstvím *Židovská teologie křesťanství* (2011) a o šlechtickém rodu Milnerů z Milhausenu *Cesta ke kořenům* (2010).

OBJEDNÁVKY NA ADRESE: CDK, Venhuda 17, 614 00 Brno, tel.: 545 213 862, objednavky@cdk.cz, www.cdk.cz
Objednávky knih přes naše webové knihkupectví www.cdk.cz mají automaticky slevu 15 % , pro předplatitele Kontextů 25 %.

PETR FIALA, ONDŘEJ KRUTÍLEK, MARKÉTA PITROVÁ

EVROPSKÁ UNIE

Nejprodávanejší a nejkompexnější publikace o Evropské unii v České republice, jejíž první dvě vydání nechybí v žádné z odborných knihoven. Autoři – renomovaní badatelé v oblasti evropské politiky – seznamují čtenáře s historií evropského integračního procesu, s vývojem, současnou podobou a funkcemi jednotlivých evropských institucí a s tím, ve kterých oblastech (politikách) a jakým způsobem Evropská unie působí. Kniha je zdařilou kombinací politologické analýzy a velkého množství informací. Formou srozumitelně napsaného a přehledně členěného textu nabízí kvalitního průvodce problematikou Evropské unie. Publikace vychází ve třetím, aktualizovaném, výrazně rozšířeném a doplněném vydání. Zahrnuje události až do konce roku 2017 a čtenáři v něm rovněž naleznou řadu nových dat, grafů, tabulek, schémat a infoboxů a navíc praktický jmenný a věcný rejstřík. Kniha je určena nejen odborníkům, vysokoškolským studentům a profesionálům zabývajícím se z různých hledisek evropskou integrací, ale také širší veřejnosti, která má zájem získat co nejvíce kvalifikovaných informací o Evropské unii v širším historickém a politickém kontextu.

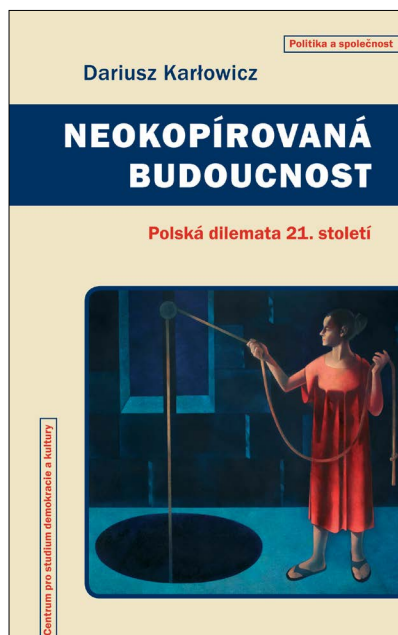
Brož., formát B5, 992 stran, 698 Kč

OBJEDNÁVKY NA ADRESE VYDAVATELE: CDK, Venhuda 17, 614 00 Brno,
tel.: 545 213 862, objednavky@cdk.cz, www.cdk.cz

Objednávky knih přes naše webové knihkupectví www.cdk.cz
mají automaticky slevu 15 %, pro předplatitele Kontextů 25 %.

KNIŽNÍ NOVINKY CDK

A5, brož., 208 stran, 198 Kč

A5, brož., 228 stran, 229 Kč

A5, brož., 224 stran, 198 Kč

Objednávky na adrese:

CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz, www.cdk.cz

Předplatné časopisu *Kontexty* na rok 2019

**Všem zájemcům o časopis *Kontexty* doporučujeme předplatné.
Je to nejspolehlivější a nejlevnější způsob jeho pravidelného odběru.**

Roční předplatné (6 čísel včetně poštovného): 600 Kč

Sponzorské předplatné: 1 200 Kč

Objednávky předplatného

- vyplněním objednávkového formuláře na: www.cdk.cz/casopisy/kontexty
- **e-mailem** na adrese: objednavky@cdk.cz
- případně **telefonicky** na čísle: 545 213 862 nebo **písemně** na adrese: CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno

Způsob úhrady předplatného

- **bankovním převodem** na účet č. 120 402 514 / 0600 (variabilní symbol = číslo objednávky)
- **platební kartou** (pouze při objednání prostřednictvím objednávkového formuláře na www.cdk.cz, viz výše)
- **hotově** v redakci časopisu (Venhudova 17, Brno)
- **příloženou složenkou typu C** (do zprávy pro adresáta uveďte „Kontexty“)

Upozornění:

Předplatitelé *Kontextů* mají **25% slevu** při nákupu knih CDK v internetovém knihkupectví www.cdk.cz a **neomezený přístup** do elektronického archivu časopisu *Kontexty* na stránkách www.alza.cz/kupon (kód na vyžádání v redakci: objednavky@cdk.cz).

